

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

HARMADIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1893.

TARTALOM.

	Lap
A Zrinyiász kelte és költője. <i>Kanyaró Ferencz</i>	385
Adalékok az újabb magyar irodalomhoz. I. Ányos Pál. II. P. Horvát Endre.	
<i>Széchy Károly</i>	415
Egy régi vers a táncz ellen. <i>Révész Rálmán</i>	449

Adattár :

Ujabb adatok Kocsi Cs. Bálint életéhez. <i>Mokos Gyula</i>	457
Kazinczy levelek. <i>szv</i>	459
Barcsay Ábrahám levelezése feleségével. (II. közl.) <i>Nagy Iván</i>	468
Tompa Mihály két levele. <i>Dr. Borovszky Samu</i>	494

Ismertetés, bírálat :

A mai magyar irodalom a németek előtt (*) Mayer's Conversations Lexicon ...	498
Dózsa J. <i>Czakó</i> Zs. élete és művei (*)	503

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	506
---	-----

—•—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akademia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

*A III. évfolyam Cím lap. Tartalom. Név- és tárgy-mutatója
ehhez a füzethez van mellékelve.*

Szerkesztő lakása : *Halas.*

A ZRÍNYIÁSZ KELTE ÉS KÖLTŐJE.

I.

Maholnap harmadfél száz esztendeje, hogy megjelent az »*Obsidio Szigetiana*« és ennyi idő alatt alig foglalkozott valaki keletkeztének kérdésével.¹ E harmadfél száz esztendő alatt százan meg százan írtak Zrínyiről és Zrínyi munkáiról; de e százaknak sem jutott eszébe a legnagyobb magyar epost a legnagyobb magyar-horvátnak életébe beiktatni. Akadt ugyan egynéhány, kik rebesgettek olyasmit, mintha a költő az 1650/51-iki télen írta volna nagy munkáját; de ezt jóformán maguk sem hitték el. Legalább egyetlen egyre sem találtunk közöttük, a ki e feltételből eredhető következtetéseket levonni megkísérlte volna.

Voltak pedig elegenden s nem tagadjuk, ma is vannak, kik, ha rá szánának időt és fáradságot, mihamar a legfényesb világot deríthetnék e kérdés homályára. Hisz' sikerült kitudnunk, hogy Zsigmond, a zsarnok ifjú, hány napi és hány órai carcert kapott kormányférfiúi studiumaiért; éles elmével megvilágosították előttünk, hogy Álmosnak, a honkeresőnek, miért voltak, a krónikás kifeje-

¹ V. ö. »Hogy a férfiú, a ki, mint maga mondja, nem pennával, nem fekete téntával hanem rettenetes bajvívó szablyájának élivel s az ellenség vére írja örök hírét; a ki élte nagy részét a csaták viharában tölti, várakat épített és rombol, ellenséges hadakat üldöz; hogy e férfiú mikor szakíthatott időt még a műzsákkal való társalgásra is *s mely évben írta műveit, mind ez ideig útbagazító adatok nyomára nem juthatott a tudományos kutató.* — Ez az oka, hogy, bár minden írónak s így különösen Zrínyinek művei is szoros összefüggésben vannak életével, tehát a dolog természete szerint az író munkáit is az életrajz keretén belül kellene tárgyalni, ez Zrínyinél az említettem körülmények miatt, legalább ez idő szerint, még nem lehetséges«. *Vermes Imre*: Zrínyi M. »Magyar Helikon« 15. füzet. 13—14. l.

zéseként, temérdek kezei és hosszú ujjai: de hogy a múlt századoknak legnagyobb magyar költője mikor írta irodalmunk első eposát, és mi czélja lehetett ez epos megírásával; a görög, latin és olasz classicusokon kívül még kiknek haladt nyomdokain; miért szerepeltet művében mind csupa horvát hősöket, s a befejezésnek miért ad mégis oly igazi magyar színezetet; a vonatkozások mögött miért áll minduntalan csak a katona és miért tűnik alig-alig fel mögöttük a Toldy, a Salamon oly korán kifejlett államférfia; s végre ugyan miért adhatta oly későn ki a költő e munkát, mint előszavában érinti, holott más akárki vele elkészültekor tüstént előállott volna: mind e kérdésekre mind a mai napig hallgatásnál egyéb feleletet nem találunk.

E hallgatás, e teljesen figyelmen kívül hagyás bátorít fel minket arra, hogy e kérdések egyikének megoldását megkísértsük. Hol hiányzik a napfény, mécsvilág is kedves lehet ottan. Kitelhető világot igyekszünk hát vetni e kérdések legelsejére és hiszszük, hogy ha a legelső és talán a legnehezebbiket: a Zrínyiász íratása idejét meghatároznunk sikerül, némi világ derenghet belőle nem egyikére a felvetett kérdéseknek is.

II.

Közönségesen úgy vélték eddig, hogy a kiadását megelőző télen írta volna ez epost költője; de hogy a dolog nem így áll, az ellenmonó okoknak hosszú sorával kimutathatjuk. Maga a költő kimondja előszavában, hogy »egy télben« (s így, a mi figyelemre-méltó: nem »a télen« vagy a »múlt télen«) írta munkáját; s ugyan-csak a szerző szerint »*soha*« azt meg nem corrigálta.¹ Már a hang is, melylyel írásáról emlékezik, ellene mond 1650/51-nek, mint az íratás évének. De még jobban ellenmondanak életének külső eseményei. 1650-nek derekán három hónapig a vlachok ügyével,² azután a pogány szomszédokkal való béke szerzésével,³ 1651-nek legelején negyven napig törvénylátással,⁴ azután szeretett nejének

¹ *Adriai Tengernek Syrenaia, Groff Zrini Miklos*. Béch. 1651. Az Olvasónak. (Előszó.)

² *Rattkay*: Memoria Regum et Banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae. Viennae. 1652. 261. Az időre nézve vesd össze Zrínyi levelét. Századok. 1886.

³ *Rattkay*: 260. 261.

⁴ U. o. 262.

betegeskedésével és temetésével foglaltatván el:¹ ugyan mikor maradt volna ideje e terjedelmes mű megírására s hol látjuk annak személyi érdekű vonatkozásai közt csak legkisebb nyomát is neje után érzett mély fájdalomának? Aztán meg alig találunk ekkor valakit oly nyílt ellenségének, ki reá s egyszersmind öcsésére, Péterre, is az egész világ előtt irigykedett volna.² A kanizsaiakkal is egész télen át békén élt, minek ellenmondanának a IX-ik énekben foglaltak.³ Potoli betegeskedése alatt is inkább az Aphorismusokat írhatta két Orpheus című, nejét kesergő elégiáján kívül, mintsem e reménységtől lángoló hőskölteménynek csak bár egyetlen énekét is.⁴ Szóval bármely időben inkább írhatta eposát Zrínyi, mint 1650/51-ben.

Magában az eposban következő helyek vallanak az íratás idejére:

a) Szintúgy mint Homér Iliasa, az *Obsidio Szigetiana* is száz évvel kelt a tárgyról felvett esemény után. (Zrínyi saját szavai: Az Olvasónak.)

b) Egy esztendőben, sőt egy télen írta nagy művét. (Ugyancsak a szerző beismerése. U. o.)

c) Szerelmes versei után s a férfikorba léptekor fogott hozzá. (I-ső ének 1—2-ik versszak.)

d) A szerencse ezalatt megkísérti valamely csábító ajándé-

¹ Keglevich Péter naplója. *Magy. Tört. Társ.* XIII. 246. — Rattkay; 262.

² V. ö. *Obsidionis Szigetianae* Pars XIV. 7—9. — Gróf Zrínyi M. munkái. Újabb Nemzeti Könyvtár. Pest. 1854. Kiadják Toldy F. és Kazinczy Gábor. *Szigeti Veszedelem*. XIV-ik ének. 7—9. — Könnyebb hozzáférhetés kedvéért ezután idézeteinknél ez utóbbi kiadást használjuk.

³ *Szigeti Veszedelem*. XIV. 2—3. V. ö. *Rattkay*: 261. 262.

⁴ Zrínyinek prózamunkái is feltűnően ellenkeznek az eposnak 1650/51-ben keletkezéssel. A 39-ik aphorismában ugyanis így szól: Így jára a szerencsétlen angliai király is, kinek tavaly (előtt) fejét vevék. . . Szintén *mikor írom ezt a könyvemet*, hozák híret Angliából, hogy ennek a királynak fia is szintén így jára stb. Újabb Nemzeti Könyvtár. Gróf Zrínyi M. munkái. 264. A miből kitűnik, hogy 1651 őszén már egész lélekkel adta magát a hadi könyvek írására. E szerint a 257—264. lapok 27—39. aphorismájáról (a hiányzó 28. talán elveszett) bizvást elmondhatjuk, hogy ez év őszének elejéről valók. A megelőző 62 aphorisma két részre oszlik: 1—21. és 22—62-ik aphorismákra. Az utolsókat minden valószínűség szerint potoli betegeskedése alatt (1651 derekán) szerezte; az első 21 aphorismát is vagy ekkor vagy valamivel előbb írhatta. De hogy még a legelső aphorismát is (221—222. l.) eposa után írta, meggyőzőleg bizonyítja a sor, melylyel befejezi s mely a Zrínyiásznak VIII-ik énekéből van átvéve. (V. ö. 225. l. 1. aph. és VIII. ének 34—39: 1.)

kával, a melyre azonban a szerző nem sokat ad. (IV. ének 3—5., 9—11. — V-ik ének. 80. vszak.)

e) Időközben a kanizsai török portyáz a Zrínyiek félszigetén. (IX. ének. 2—3. vsz.)

f) Zrínyi Péter törökverő vitézségének még csak egy próbája híresült el. (XIV. ének. 6. vsz.)

g) Ugyanő rettegteni Boszniát és Herczegovinát. (U. o.)

h) Mind Miklósrá, mind Péterre szerfőlött irigykedik valaki. (U. o. 7—9. sz.)

i) A szerzőnek sok barátja is van s köztük a vitéz Wesselényi és az önzetlen Batthyány a legkitünőbbek. (Ugyanott 10—12. sz.)¹

E kilencz pont mutat többé vagy kevésbé világosan az íratás idejére. Ha Toldyt követnők, egy tizedikkel is meg kellene toldanunk: a költő visszatérével t. i. olaszföldi útjából. (Lásd a XIV-ik ének tartalmát. *Ujabb Nemz. Könyvtár. Gr. Zrínyi Miklós munkái.* 168. l.)² Azonban a Toldy értelmezése itt tévedésen alapszik. Nem tengeri útról tér ugyanis vissza a költő, hanem csak azon érzett élénk örömet fejezi ki allegorailag, hogy a dolog nehezen túl esvén, nagy munkájának immár végéhez közeledvén, ismét reá ér foglalkozni kedves barátjaival. Ugyan mit is kereshetnének Wesselényi és Batthyány és mi több: együtt, egy időben a dalmát tengerparton.

Egyébiránt lássuk a kérdéses helyet:

Bán cselekedetét az én kezem írja,
Melyet isten lölke elmémbe befűja. . .

Már én *mágneskövem* portushoz hoz engem,
Szerencsésen jöttem által ez tengeren.
Immár barátimat a parton esmerem,
Melyek nagy örömmel jöttek én előmben.

¹ Lippayt, az érseket, is ide akarta számítani; de őt, úgy látszik, még az epos első fogalmazásakor kihagyta, nehogy hízeglőnek látszassék. (V. ö. *Bibliotheca Zrínyiana.* Wien. 1893. Einleitung. XII—XIII.) A Lippayt apostropháló két strophá a XIV. ének 4. és 5-ik versszaká lett volna. A kimaradt főpap helyett öcscsével foglalkozik a költő hosszasan.

² Nem is késik megróni Toldy a költőt e, szerinte teljesen ok nélküli kitérésért. *A magyar költészet tört.* Pest. 1854. II. kötet. 48. — Legujabban Margalits Ede csatlakozik a Toldy felfogásához, Zrínyiről írt tartalmas értekezésében. *Kath. Szemle.* 1893. 98.

*Esmerem távulról¹ vitéz Marsnak fiát,
Esmerem, esmerem mint jártatja lovát;
Ez én vitéz öcsém, mind magyar, mind horvát,
Igazán szereti mert, látjuk, hazáját. — —*

*Látom, de másfelől,² országunk oszlopja:
Vitéz Weseléni jó lovát jártatja.
Nagy gond van fejében, mert gond is nagy rajta;
Mert csaknem esőben országunkat látja.*

*Látom Botthyánit is, vállával országot
Támasztja, s romlásra nem engedi aztot. . .*

*Száz másokat látok, örömet az kiket
Köszönténém, hajtok de most nékik fejet:
Mert messzi elmentem historiám mellett,
Isméy elől kell kezdenem szövésemet.*

XIV. ének. 1. 3. 4. 10—12. szak.

Am a kinék ez nem volna elég világos, tekintse meg a IX-ik ének bekezdését, hol a költő ekként kiált fel:

*Hova ragadtattam én könnyű pennámtúl,
Holott tanulhatnék Daedalus fiátúl:
Kis készüllettel indultam tengeren (!) túl:
Kis elme ez, ki ír nagyatyám dolgárul.*

*Kiván nyugalmat vers és historia,
Nem haragos Marssal lakik Muzsák fia.
Hangos dob, trombita, Apollót nem híjja
Verscsinálásokrul harezra s viadalra.*

*Engemet penig, midőn írom ezeket,
Mars haragos dobja s trombita felzörget:
Ihon hoz házamban füstölő üszöget
Kanizsai török; oltanom kell eztet.*

¹ Bár a testvérek csak 1649-ben osztoztak meg, Zrínyi Péter a Zrínyi-birtok másik részében, Ozalyban, lakhatott már ekkor.

² Azaz, az ország másik részén.

Nos! ha a Toldy állítólagos tengeri útjára indult volna el a költő, aligha védhette volna meg *ezen útjában* házát avagy veszélyben forgó várát a reá üszköt dobó kanizsaiaktól. Még feltűnőbbben utal ez út képleties voltára a mindjárt ezután következő versszak:

*Mégsem tanácstalanul kezdtem munkámat,
Tudván ez dologhoz nagy tartozásomat:
Nem rőjtöm istentől vett talentumomat.*

Kézzel is, ha lehet, követem atyámat. IX. ének. 4. szak.

Ime tehát valóban tehetségének *kicsiny* voltából ered az a *kis készület*, melylyel a tengeren túlra indult, vagy is nagy munkája megírására vállalkozott a szerény költő. E szerint megsemmisül számításunk előtt a Toldy által tévesen felfogott tizedik ismertető pont. A megmaradt többi kilencznek is legelsejét hasonló okért szintűgy el kell vetnünk. Száz évvel a szigeti veszedelem után kelt volna e pont szerint eposunk. Azonban e 100 év csak 1666-ban telnék le, a költemény pedig már 1651-ben kikerült sajtó alól. Világos tehát, hogy csak a kerek szám és az Iliászszal való egybevetetés kedvéért nyilatkozik így a költő s utal az előszóban a homéroszi 100 évre.

A második pontot azonban már teljes figyelemre kell méltatnunk. Nem tíz esztendeig, mint Virgil, hanem egy esztendőben, sőt egy télen írta volna saját beismeréseként munkáját. Más oldalról is úgy értesülünk Zrínyiről, hogy inkább csak télen át foglalkozhatott írással. A hó alá került fű, a hideg, a fagy leszállítása a fázékony török hadakat, váraikba rekeszté és a keresztyén végöröknek ideig-óráig nyugalmat engedett. Kalandozott ugyan itt-ott egy-egy delicsapat; ámde ez csak kivételesen történt; s jobbára csak akkor, ha valamely elérhetővé vált könnyű zsákmány felizgatá a rablók zsákmány-szomját. Így a rendes körülmények között novembertől kezdve csaknem az idők kinyíltáig költészetének és tanulmányainak élhetett »a határőrök fő kapitánya«. ¹ E körülményeket egybevetve saját nyilatkozatával, kiderül, hogy mindössze valami hat hónapig foglalkozhatott egyvégtében költeményével. A kikelet első lehellete tetszik meg a VII.

¹ *Rattkay*: 241–242.

és VIII-ik rész ragyogón feshő hajnalain.¹ Az ébredő tavasz fény- és illatvarázsa ragadja a bűnnek eredt Delimánt oly szembeötlőn ki hely-, idő- és viszonykörnyezetéből.² S a muraközi tavaszi éjt egész fényességében látjuk Demirhám és Deli Vid rettenetes vég-harczára levilágítani.³

Csupán az lehet a kérdés már most, melyik telet fordította eposára. Megfelel rá maga a költő, a költemény előhangjában azt állítván, hogy azt a telet, mely mindjárt szerelmes versei után következék.

Mindezekhez hozzá kell adni, hogy az epos eseménye »Szent Iván havának tizedik napián« (II. 31: 1.) Szuleimánnak Konstantinápolyból megindulásával kezdődik és ugyanazon évnek ősze felé (XIII. 78: 4.) Szigetvár elestével végződik. Így tehát a költőnek a történeti időhöz és nem a külbehatásokhoz kötve magát, leírásával éppen fordított sorrendben kellett volna haladnia. Ámde ugyanazon külviszonyokat ugyanazon sorrendben tüntetik fel még

¹ Érdekes a Zrínyiászban eléforduló hajnalokat egymással összehasonlítani. Leírásukban a fokozat: a tél után a tavasz fenn jelzett közeledése félreismerhetetlen:

Az szép piros hajnal azonban eljőve,
Harmattal s világgal földet ékesíte,
Szép gazdagságával mindent örvendite.

II. 19: 1—3.

Zríni egy hajnalban, a mint volt szokása,
Valamikor hajnalnak volt hasadása,
A szent fészület előtt térdén áll vala.

II. 64: 1—3.

De Siklóság ez éjjel nem mehetének,
Hajnalhasadásban nem messzi érének...

Ezek, mihent derekasan megvirradott,
Csendesen ballagván mutatak magokat.

III. 49: 1—2. 52: 2—3.

Azonban az szép nap ő szép harmatjával
Vidámítá világot, ékes voltával;
Az éjjelt elűzé szép pirosságával,
Mindennek fényt ada sok különb látattal.

IV. 12.

Minekutana már szép hajnal szekere
Mindeneket indított gyönyörűségre,
Szép fülemile keserves éneklésre,
És szigeti vitézeket nagy örömré. VII. 1.

Ihon jön szárnyas lovon szép piros hajnal...

² XII. ének 1—16. versszak.

³ XIV. 86—115.

Minden kis veríték, mely lóruul csöppenik,
Szép gyöngye harmattá az földön változik...

Iflu orcával minden megvidámít,
Ő földből virágot szépségével indít,
Ő fülemilében keserves torkot nyit,
Ő forrást, ő folyást, erdőt, mezőt újít.

VIII. 1: 1. 3: 1—2. 4: 1—4.

Bujdosik nagy Delimán másod magával...

Űl vala egykoron harmatos hajnalban
Egy igen szép dombon és szellős árnyékban,

Ha az fülemile sírását hallgatja,
Annak bújához magát hasonlítja.
Ha derült eget az ő szemé látja,
Kumilla szépségét nagyobbabbnak gondolja.

Ha foly a folyóviz, vagy szép csurgó patak
Az ő szemei is mind egyaránt folynak;
Ha az gyöngye szellők ágak között fújnak,
Az ő bánati is nyughatatlankodnak.

»Maga ez fényes nap és ez az derűtség
Nálad nélkül énnékem sűrű sötétség;
Ez a kikeleti mezei különbség
Énnékem unalom és nagy keserűség!« stb.
XII. 1: 1. 2: 1—2. 11: 1—4. 12: 1—4. 15: 1—4.

a következő hasonló vonatkozású részletek is: VI. ének 11: 1—2. VII. 43. VII. 69: 3. IX. 43. (V. ö. a *Tityrus és Viola* cz. idyll tavaszleírásával. 16. l. 1-ső szak.) IX. 73: 3—4. X. 101: 1—2. XIV. 84: 1—2. meg: 107: 4. 111: 1—2. 113: 4. és 115: 2.

Én az ki azelőtt ifju elmével
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küzdöttem Viola kegyetlenségével:
Mostan immár Marsnak hangosabb versével

Fegyvert s vitézt éneklek

I. ének. 1—2. szakasz.

E nyilatkozatban az első vonást, mint értéktelent, mindjárt törölnünk kell. Ki hogy meddig tartja magát ifjúnak, az a leghatározatlanabb, a legviszonyosabb dolog a világon. Lám maga Zrínyi is, ki eposa elején kijelenteni látszik, hogy ifjúi éretlenségének gyümölcsei a szerelmes versek, magával ez epossal egyidejűleg is¹ írja azokat; sőt 1651-ben is (négy évvel később!) két újabbat költ.² Ugyanott azt is kijelenteni látszik, hogy csak *volt* ifjú; holott hadi munkáinak első előszavában, mit körülbelől 1657 tájt írhatott, még mindig *ifjúságtól forrongó* vérére hivatkozik.³ Látni való tehát, hogy nem lehet komolyan építeni a nyilatkozat e részére. S nem annál inkább, mert az nyilván nem egyéb a classicus »Ille ego« utánzásánál.⁴

A további részt azonban már teljesen jellemzőnek vehetjük. Jellemzőnek vehetjük annál inkább, mert az eredetiség mellett magának a kifejezésnek felöltő módja is kezeskedik megbízhatóságáról.

¹ V. ö.

Én Márst énekelek haragos fegyverrel,
Kínzó szerelmemet, hogy felejtsem el.

Arianna sirása. 4: 1—2.

² Hogy 1651-ben és pedig neje halálára írta »*Orpheus keservét*« és »*Orpheust Plutónál*« mutatja az egész tartalom s különösen mutatja az utolsónak félben maradt volta is. Hogy mennyire az epos után kelt ez a két költemény, arra nézve vesd össze a 17., 18., 1. és 3-ik szakokat a XIV. ének 29., 36., 38-ik verseivel.

³ Újabb Nemzeti Könyvtár. *Gr. Zrínyi M. munkái.* 198. 1

⁴ Lásd e részben Arany (»*Zrínyi és Tasso*«) és Toldy egybehangzó vélekedését. (*M. költészet tört.* Pest. 1854. II. köt. 9—10.)

Játszottam szerelemnek édes versével:

Küzködtem Viola kegyetlenségével.

S hogy semmi félreértés ne támadhasson, a költő az epos elébe tűz két költeményt azok közül, melyekre itt a hivatkozás történik; a többi ellenben, melyeket nagy művéhez még felvenni jónak látott, mind az epos után helyezi el, jóformán iratásuk sorrendjében.¹

Most már csak azt kell meghatároznunk, mikor írta az epos elé tűzött két költeményt. Arra nézve pedig szükséges mindenek előtt tisztába jönnünk a benne eléforduló személyek kilétével.

A vadász alatt hogy maga Zrínyi lappang, az ellen eddig tudtunkkal, sehol senki kétséget nem emelt. A költemények hangja, tartalma, az első idyll 54—62. 68—70., a második idyll 2. 6. 24. és 36-ik versszaka, az előszó kijelentése (»írtam szerelemnél is, de csendesén; nem tagadhatom, hogy olykor az is nem bántott«) nyilván valóvá teszik, hogy ki rejlik a vadászban, a ki:

A szép Violának nagy kegyetlenségét,

Sokszor könnyeivel írta keménységét.

A vadász. 6. szak.

Az nevét nem írom ebben a könyvemben,

Mert az Diánától tilalom van ebben.

U. o. 70. szak.

Nehezebb és sokkal érdekesebb feladat ennél kipuhatolni a Viola kilétét. Gróf Teleki Ferencz mutat rá először kitűnő mun-

¹ Természetesen az első kiadást értve itten. Hogy a felhozott két költemény valóban az epos előtt kelt, mutatja az elején látott rájuk hivatkozáson kívül a számos megegyező vonás, melyet a XII-ik énekbe a tárgy rokonságánál fogva az első idyllból átvett a költő. Úgyisintén a második idyll záróverse is erre mutat, mely szerint Zrínyi felhagyni készül Violáért való gyötrődéseivel s kijelenti, hogy a *Hajnalcsillag* lesz ezután az ő »szerelme, bálványa, oltára és minden vig kedve«. Hogy e hajnalcsillag alatt a hazát, a haza szeretetét érti, tanúsítja azt először maga a Zrínyiász, mely közvetlen e versszak után áll, ennek első szaka szemmel láthatólag az idyll utolsó strophájából folyván ki s tárgya az egész költeménynek épen a mondott honszerelmének lévén; de tanúsítja azt az epos XIV-ik énekének első és második versszaka is, miknek az idyll tárgyalt versszaka nélkül lehetetlenség volna kellő értelmét adni.

kájában e kérdés fontosságára,¹ de nehéznek nyilvánítván azt, legott ki is tér megfejtése elől. Nem is történt semmi kísérlet e téren egész az újabb időkig.² Második szerelme volt a költőnek Viola (*Arianna sírása*: 5), a kiért elhagyta előbbi kedvesét (*Violához*: 35. *Tityrus és Viola*: 8. 9. 12.); de a ki eleinte rá sem hallgat Zrínyire (*A vadász*: 9. stb.); utóbb mégis megindul (*Tityrus és Viola*: 24.) s *szolgáló társa és szeretője és szép virága* lesz a költőnek. (U. o.)

A feltűntetett vonások, úgy hiszszük, eléggé kimutatják, kit tarthatunk a költő Violájának. Első neje, Draskovich Mária Eusébia grófnő volt ő, kinek 1651-ben történt halálát is oly igaz fájdalommal kesergni el Zrínyi.³ Kedvezőbb alkalommal bővebben kifejtenők erre mutató okainkat; de a jelenben már is igen messzi távoztunk el a kérdés kiinduló pontjától. 1644-nek végén jön öszszeköttetésbe Zrínyi későbbi apósával.⁴ 1644-nek végén vagy a következő évnek elején ismerkedik meg Eusébiával: ez évnek elejéről szólnak e szerelmes versek.

Am ha *ez időről is* szólnak is, az még mindig kétes, vajjon egyidejűleg, avagy tán inkább valamivel későbbben történt szereztetésök. Zrínyi 1645 június 4-én jegyezi el Eusébiát; 1646 február 11-én meg is tartja vele menyegzőjét.⁵ Ez adatokat szem előtt tartva, a szóban forgó költemények magok a maguk szereztetéséről hadd lássuk ugyan mit mondanak:

Egy megbusult vadász kikelet idején

Egykoron (!) könnyű nyílát kezébe vétén — —

Sokat, de hiában, járt Dráva erdején.

Ime mindjárt az első sorok kimondják, hogy nem *ennek* a kikeletnek, azaz 1645 kikeletének idején és nem is a tárgyalandó eseménnyel, azaz *háborgó szerelmével* egy időben írt a költő; hanem jóval azután: Megerősíti ez észrevételünket a 3. és 4-ik

¹ Megjelent *Hormayr és Mednyánszky*: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte cz. vállalata 1821. évfolyamában.

² Lásd »Zrínyi szerelmét« a *Figyelő* 1885. szeptemberi füzetében. Vesd össze: »Zrínyi legújabb epigonja«. *Egyet. Phil. Közöny.* 1892. 27—28 l.

³ Hasonlítsd össze: Euridyce, Viola és Arianna szépségének leírását.

⁴ *Rathay*: 241.

⁵ Keglevich Péter naplója. *M. Tört. Tár.* XIII. 245.

szak is, hol Cupido megfenyegeti a Viola »nagy kegyetlenségén« elbúsult vadászt, hogy bárhova is bujdossék, nyíla sebében mégis mindenütt kellend kinlódnia:

— — — — — és ugyan igaz lén,
Mert *mindenkor* benne *újult az égő szén.*
Vagy volt az esztendő ifjú avagy vén,
Mindenkor ő szíve háborúságban lén.

Egész évszakok tehát, sőt több ugyanazon nemű évszak is (»Vagy *volt* az esztendő ifjú avagy *vén*, *Mindenkor*« stb.) választják el a panaszkodó költőt a Dráva erdején való járkálástól és Cupido fenyegetésétől. És itt lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson az eposnak oly sajátzerű és e sajátzerűségében oly élénken ellenmondónak tetsző nyilatkozata: »*Játszottam (!)* szerelemnek *édes versével: Küzdöttem Viola kegyetlenségével*«, minek látszólagos ellenmondását csak is a tárgyalt módon lehet kiegyeztetni. Mert, mint meggyőződhattünk, a költő ez *édes* versekben is folyvást csak mellőztetésről, meg nem hallgattatásról panaszolkodik. Esengve, jajongva igyekszik meglágyítani »ércz« szívét. Az persze *nagy kegyetlenül* mitsem törődik a könyörgővel (8. 9. 12. 13. stb. szak.); sőt még ajándékira is azt feleli:

Gyűlöli Viola te ajándékokat,
Gyűlöli verseidet és te magadat.
A te dolgod nem más: csak panaszolkodjál.
A vadász. 68. 69. sz.

Könnyű ezek után elgondolni, hol lehetett már akkor Zrínyi az ő kegyetlen Violájával, ha *más dolga* sem maradt a *panaszolkodásnál*. Erre látszik mutatni a két következő stropha is, hol az elbúsult vadász »kétségben esik« és kétségbe esése mellett is ilyen szavakra fakad:

Ad jobbat az isten! *megsárgul az kalász:*
Idővel megvidul a megbúsult vadász,
Valaha megfordul (!) a rút fekete gyász:
Kit gyűlölsz, Viola, kedvedben léssen az.
A vadász. 71.

Commentárul csak annyit adunk e sokat jelentő nyilatkozathoz, hogy jún. 4-én, azaz *kalászsárgultakor* jegyezte el magának Zrínyi gr. Draskovich Mária Eusébiát.¹

Csak az egyik verset tárgyaltuk még eddig s már is meggyőződhattunk belőle, hogy Zrínyinek a »Viola kegyetlenségével küzködő« és »szerelemmel játszó« versei annak eljegyzése után, sőt még jóval az eljegyzés és a lakodalom utáni időkből valók. S tekintve azt, hogy inkább csak télen fordíthatott időt a költésre, bizton kimondhatni véljük, hogy Zrínyi a kérdéses fenmaradt verseket kétségen kívül hölgyének mulattatására, vagy a mi azzal csaknem egyre megy: a maga költői ösztönének kielégítésére 1646-nak végén vagy még inkább 1647-nek elején, azaz tavaszán szerzette.

Igy a későbbeni epos mindenestre 1646 utánról való. 1651-ben már nyomtatásban is megjelenik az »Obsidio Szigetiana«, következésképp 1646 és 1651 között — ez öt év valamelyikének telén — kellett szereztetnie.

III.

1646/47. telén, azaz mindjárt szereelmes versei után, vagy éppen velök egyidejűleg, az akkor folyó nevezetes országgyűlés és a benne való élénk részvétel miatt sem alkothatott volna Zrínyi ily nevezetes nagy művet. A többi négy tél közül az utolsót nem éppen súlytalan érvekkel már értekezésünknek legelején elvetettük. Az 1649/50-iki ellen is alapos kifogásaink eshetnek. A IX. énekben ugyanis, mit körülbelől márczius hó táján írhatott, ily figyelemre méltó kitérést találunk:

Kíván nyugodalmat vers és historia,²

Nem haragos Márssal lakik Muksák fia.

Hangos dob, trombita Apollót nem híjja

Verscsinálásokról harcra s viadalra.

¹ Keglevich naplója. *M. Tört. Tár.* XIII. 244.

² História: epos Zrínyinél. V. ö.: »Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam úgy; osztán szegény az magyar nyelv! az ki *históriát* (azaz: epost) ír, elhiszi szómat«. *Az Olvasónak.* Zrínyi munkái. 30. I. — »Zrínyi Miklós kezének tulajdonítottam szultán Szulimán halálát: horvát és olasz krónikából tanultam; az törökök magok is így beszélnek és vallják. Hogy Istvánfi és Sambucus másképpen írja, oka az, hogy nem úgy nézték az

*Engemet penig, midőn irom ezeket,
Mars haragos dobja s trombita felzörget.
Ihon hoz házamban füstölő üszöget
Kanizsai török; oltanom kell eztet.*

IX. ének. 2—3. sz.

Mikor eshetett e becsapás? Kétségkívül 1650 előtt. Az előtte való évben, 1649-ben, ugyanis békét kötött az udvar a törökkel. Követi e példát 1650-ben Zrínyi is, békét kötve a kanizsaiakkal, a kikkel »a megelőző években a legtüzesebb csatákat vívta«.¹ Összefoglalva a bánt, róla föl nem tehetjük, hogy békét kössön olyanokkal, kiknek ily betöréssel az év elejéről adósa maradt. Másfelől az idézett krónikás is világosan az előbbi évekre teszi az ellenségeskedések történetét s ugyancsak ő arról is biztosít, hogy szorosan megtartják az 1650-ben kötött békét a felek egészen 1651-nek közepéig.² Látni való tehát, hogy úgy a török becsapás, mint az epos írása 1650-ben nem történhetett.

Számos okot hozhatnánk még fel ez év ellen; mellette pedig egyet sem találunk. Zrínyi Péter 1649-ben már második próbáját adta törökverő vitézségének,³ míg az epos (XIV: 6.) nyilván csak egyről tud. A ki annyira irigykedett volna a két testvérré (XIV: 8—9.), magasabb bíró elé került ekkorra, tehát nem törhetett volna ki annyira a nemes érzésű Miklós ellene. (V. ö. XIV: 7.) A Wesselényivel szőtt barátság fölé is felhők tornyosultak már ekkor, pályájuk az 1649-iki országgyűlésen ketté válván. Szóval mi sem bizonyít a mellett, hogy eposát Zrínyi az 1649/50-iki télen írta volna.

Az 1648/49 közti tél már némi valószínűséggel vehető a szereztetés évéül. A helyre állított birodalmi béke s a stambuli

magános(an való) dolgoknak keresését, mint az országos dolognak *historia-folyását*, (Értsd: eposi folyását.) U. o. — Vesd össze: Mi volt másod napra? Azt bizom negyedik rész *historiámra*. Zrínyiász. III. ének. 117. v. sz. — Mert messzi elmentem *historiám* mellett, Ismét elől kell kezdenem szövésemet. U. o. XIV. 12. versszak.

¹ Hos secutus Nicolaus Pro-Rex cum Canisiensibus ac iis subiectis Turcis, quibuscum acerrima superioribus annis gerebat praelia, indicto Legradini conventu foedes percussit. *Ratkay*: 260.

² U. o. 261., 262., 264.

³ U. o. 257—260.

kormányváltozás mihamar kitörő pogány háborút sejtetett. Zrínyi várta, óhajtotta és remélte ezt. Azért írta volna nagy művét, hogy feltűntesse lehetőségét győzni a törökön s hogy felvillanyozza e reménynyel csüggedt nemzetét. Azonban a körülmények gondos egybevetése épen oly lehetetlenné mutatja az eposnak ez időben keltét, mint akár az 1649/50. vagy 1650/51-iki teleken.

1649. jan. közepén iktatták be ugyanis Zrínyit a bánságba. Ugyanakkor kezére adták a kiegészített és zsolddal ellátott királyi banderiumot. Fényes szertartásokkal és pazar lakomákkal ünnepelték a majdnem harmadfél év óta óhajton óhajtott új bánt. Ugyane tájt fontos tanácskozásokat és gyülekezéseket tartottak. A fenforgó katonai és bírósági ügyeket sem mulaszthatták el kitelhetőleg elintézni. Szóval Zrínyinek minden idejét elfoglalta az új hatáskör, — a számbavevés, a szervezés és rendezkedés. Mindjárt reá a megnyílt pozsonyi országgyűlésre kellett sietnie. S költészettel, versírással ugyan mikor foglalkozhatott?...

A kanizsai törökök sem merték volna ekkor saját fészkeben megtámadni a már is túlon túl elhatalmasodott szomszédot, a kivel azelőtt még saját kapúik előtt sem bírtak. Ellenséges irígyeivel szemben is fényes elégtételt szolgáltatott a beiktatott bánnak a varasdi tartománygyűlés. S a feldicsért Wesselényivel a már ekkor felcsillant nádori reménységek miatt, s különösen mert Wesselényi saját lábán járás helyett mindinkább a papi érdekek előharczosává szegődött, míg Zrínyi nyíltan szemben uszott az árral, már ez időtt kezdett hűlni a barátság.¹ Szóval az epost bármikor írhatta, csak 1648/49-ben nem.

Az 1647/48 tele következik már most s ez időpontban, mint az epos íratási évében, bátran megnyugodhatunk, mert az 1647/48-ik télben találjuk fel az alkalmas időt, a melynek ellenében felvett összes ismertető jeleink egyikét sem alkalmazhatjuk....

IV.

1647 őszen vívta ki Zrínyi első elhírült csatáját, melyet a törökkel szemben teljesen a maga kezére kezdett.² Eddig egész

¹ Érdekes és figyelemre méltó, hogy a költő már az epos első fogalmazásakor kilökte a vallási viszályokat szító esztergomi érsekre vonatkozó dicsőítő megemlékezést.

² Leírását lásd *Rattkay*: 247—249. és Rattkay után *Figyelő*. 1885. XIX: 91—93.

Dunántúlnak ostorai, a kanizsai törökök, emberemlékezet óta nem kaptak oly csapást, mint ekkor önnön falaik alatt. Mind Szlavonia, mind Magyarország figyelme az ifjú bajnokra irányult, ki nemcsak az erdélyiek, nemcsak a svédek, hanem im'! a pusztító pogányok ellen is fényesen ki tudja mutatni a szigetvári hőstől származását. Csakhamar rá a király kinevezi Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok bánjává. A horvátokat elragadja az öröm: új bánt kapnak vala, mikor már-már a báni hivatal végmegsemmisítésén remegnek; s az új bán nem valami német érzelmű creatura, mint volt Ungrád vagy lenne Mikulich, hanem azok hősies fajából való, kik alatt a horvát és magyar vitézség messzi földre kihiredett.

Föltámadt ekkor nem egynek lelkében a bámulat is a végzetnek oly sajátzerű összetalálkozásán, midőn a sokat ígérő utódot a dicső elődökkel összehasonlítgaták. Valóban meglepő is volt, hogy épen egy negyed századdal atyja után (ha a négy évet kifogod!) és épen egy kerek századdal dédatyja után hivattassék ez új Zrínyi is ősei székébe. Sőt mind ő, a sokat ígérő unoka, mind a vitézségéről elhíresedett dédapa egyaránt a török ellen kivívott szép diadal gyümölcseként nyerték el e méltóságot és mi több: a szigeti Zrínyi decz. 27-én foglalta el a báni széket,¹ s a mi Miklósunknak is kinevezése szintén decz. 27-én kelt.² E hasonlóságnak élénk tudata látszik meg költőnknel is. Ez tetszik ki némileg a Zrínyiász előszavának oly fennen hangoztatott 100 évéből is.³

1647-ben a karácsonyi ünnepeket követő napon kelt a kinevezés. Újévi ajándékkul kapta hát az ifjú hős a bánságot!

Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy valami nagyon könnyen, sőt minden nehézség nélkül jutott volna hozzá. Maga a költő ellenkezőt sejtet a IV-ik ének e tájt írott stropháiban:

Fut, fárad az ember és kap ez világon;
Véli, hogy *állandó* boldogságot adjon;
Nem hiszi *tövéből szerencse szakadjon,*
Markába kis édesért száz ürmet adjon.

¹ *Salamon*: Az első Zrínyiek. 356.

² *Ratkay*: 238.

³ Említésre méltó az is, hogy a költő épen 100 évvel született volna a szigeti vértanú után, ha a családi sírbolt fölirata tévedésen nem alapulna; mert Szigetvár hőse épen úgy nem született 1518-ban, mint költője nem 1618-ban. Olasz és horvát források szerint Miklósunk 1620-ban máj. 2-án született. Ez ada-

*Kit gyakran szerencsétlenség messzi kerül,
Valaha ő rá is nagy uzsurával dűl;
Mentül nagyobb hegyen forgó szerencse ül,
Annál nagyobb kárral és sebességgel dűl.*

*Örül a szerencse ember esésében;
Azért ő elveszi, teszi csaknem égben;
Hogy gyönyörködhesék nagyobb esésében;
Mint juhász kösziklán kőnek görgésében.*

*En tinéktek példát messziről (!) nem adok,
Noha mennyi hajam van, annyit adhatok.
Mehmet basa esetét jól hallottátok;
Ült magasan s bizott, de lá! lehanyatlott.*

*Szerencse énvelem (!) is gyakorta mulat,
Mind édeset, keserűt, mutat egyaránt.
Múlasson bár velem! annyit nem tréfálhat,
Hogy jól ne esmerjem állhatatlan voltát.*

IV-ik ének. 1—4. és 11. szak.

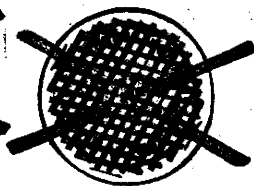
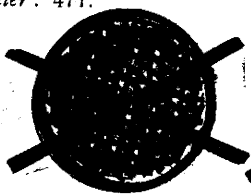
Vajjon mi értelme lehet ily keserű szavaknak éppen annál a Zrínyinél, kinek már Salamon bámulta szerencsés pályafutását, gyors sikereit és boldog életét. Már kora ifjúságában jelentős szolgálatakat tett Ferdinándnak. 1643-ban könnyű lovasokat toboroz a császári hadsereg számára.¹ 1644. és 45-ben önmaga személyesen részt vesz az I. Rákóczi Gy. elleni táborozásokban, hol ki is tüntette vitézségét.² 1646-ban a svédek ellen harczolt saját költésén szedett csapatjával s a császár előtt hősiességének nem közönséges jeleit adta.³ Hűségére, hadi erényeire és áldozatkészségére nézve mindeddig a korán elhalt bajnokatyja nyomdokain haladt, ki előtt császáruának és jó barátjának, II. Ferdinándnak, szolgálata a földön mindennél előbbvalónak tetszett. Ferdinánd

tot erősíti meg Rattkay is. Úgy látszik, a korán megszerzett zászlós uraság volt oka, hogy Zrínyit gyámjai már 1628-ban két évvel idősebbnek vallották. V. ö. *Katholikus Szemle*. 1893. 84.

¹ *M. Tört. Tár.* VIII. 75. — *Pauler*: Zrínyi a költő. Vasárnapi Ujság. 1858. 470.

² *Rattkay*: 240. — *Kemény János*: Önéletírása 411.

³ *Rattkay*: 240. — *Pauler*: 471.

jutalmazni is kívánta az ifjú hős érdemeit. 1646-ban kinevezte a végőrök főkapitányának és az összes horvátság generalissának.¹ Tér volt ez tehetségei kifejtésére és nyílt út a tovább haladásra. Még többet is akart a felség: már 1646-ban a Darskovich János-nádorrá emelésével megüresült báni székre Zrínyit jelölte ki.²

Ámde a gyors előléptetés szemet szúrt sokaknál s az ifjúnak nem csak irigyei, hanem hatalmas versenytársai is támadtak. Mikulich Tamás például, a hatalmas király-képe³ és a császárnak nagy befolyású tanácsosa, szintén halálban vágyott e nagy kitüntetésre. Alsorból a Zrínyiek által emeltetvén ki,⁴ most, hogy óhajtott és reménylett útjában egy Zrínyit látott előhaladni, a hála lemondása helyett szenvedélyes, vak gyűlölettel fordult ellene. Udvari érülközések által kiművelt finom eszének ezer ravasz fogásait használta fel kineveztetése megakadályozására.⁵ És annyira vitte őt dűhe, dűhének vakmerősége, hogy a véghatározat megtudásakor elvakult irigységében magának a császárnak jelenlétében felkiáltana: Felséged már az egyik testvérnek Zsombereket ajándékozta; most a másiknak a báni méltóságot adni készül: nekünk, felséged többi szolgáinak, nem marad más hátra, mint *félve életünket és javainkat* utoljára a szolgálatnak is végbúcsút mondani.⁶

Vajjon értesült-e Zrínyi e kifakadásokról és vajjon tudott-e a Mikulich ármányos cselszövényeiről? Minden kétségen kívül; hisz' számos barátja lehetett az udvarnál, kik őt a maga ügyének állásáról lépten-nyomon értesítették. De nemcsak Zrínyi, értesült az összes horvát nemesség is Mikulich ambíciójáról; nem különben

¹ *Ratkay*: 241—242

² Nicolaus Comes a Zrinio Georgy Bani filius iam antea Caesaris animo ad hunc destinatus honorem . . . anno Quadragesimo Septimo supra 1600. die Joanni Apostolo et Evangelistae dicato, eiusdem Caesaris oraculo declaratur. — Induxere nihilominus Ferdinandum, ut hoc Zrinium honoraret officio, et Maiorum eius merita, et servitia bellica repetitis vicibus sibi impensa et militaris disciplinae peritia, raraque in conserendis praeliis prosperitas. U. o. 238—239.

³ »Personalis praesentiae nostrae Regiae in Iudicys Locumtenens«. *Magy. Tört. Tár.* 1861. 56 l., hol kinevezése közölve. — Bugát-kori új magyar nyelven: királyi személynök.

⁴ *Ratkay*: 238. Petthő Gergely krónikájában a családot nem egyszer említi. — Zrínyi György életében Mikulich Tamás al-bán volt. Most maga szeretett volna bán lenni.

⁵ — ⁶ *Ratkay*: 238.

a nemtelen eszközökről is, miket czélja elérésére felhasználni nem áttallott. Bizonyít felfogásunk mellett Ráttkay¹ és bizonyít utóbb az egész 1649-iki tartománygyűlés, hol Mikulichot a legnagyobb gyűlölet fogadja, és nem késnek a gyűlölt ember kizárására a legelső kínálkozó alkalmat megragadni.² De bizonyít felfogásunk mellett még maga Zrínyi is, ki 1647 telén kezdett eposa felhozott soraiban nagyratörő ifjúi reményeinek oly kegyetlen szétdúltságára enged következtetnünk.

Még élesebben rá világít költőnknek ez idétti lelki állapotára az ének további része, hol következő figyelemre méltó alanyi vonatkozásokra találunk:

Boldog az, *ki jóban el nem bizza magát,*
De kész szüvel várja szerencse forgását;
 Mind jón, mind gonoszon állhatatlanságát,
 Látjuk szerencsének sokféle játékját.

Ihon most Zrininek jó szerencséje van,
 De még ő rajta is ennek hatalma van;
 Ma az törökökön nagy győzedelme van;
 Holnap vitéz fejét meglátjuk karófán.

Örölsz Zríni Miklós: törököt megveréd,
 Nem sokáig talán nagy áron megvennéd,
 Hogy ne láttad volna az basát Mehmetet,
 Mert halált és romlást csak ez hoz tenéked.

De nekem nem szabad ilyeneket szólnom,
 Mert az ő szent lelke istennél van, tudom;
 Hogy Szigetvárában meghal: tudta, tudom;
 Azért el nem bizza magát, én gondolom.

Mert *állhatatlan szerencse ajándékját*
Nem más szüvel vette, mint egy piros almát,

¹ Sokszor idézett munkájában így szól erről: Causa tam diuturnae huius officij dilationis, ac longi Inter-Regni Thomae Miculicij Regiae praesentiae in Iudicijis Personalis ambitio et invidia fuit, et enim praeterquam quod ille vehementissime pro parte sua instaret, eamque dignitatem sibi conferri postularet, in Zrinium quoque, cui multa gratitudine obaeratus esse debuisset, — — incertis tamen de causis gravissimo flagrabat odio. Pag. 238.

² U. o. 256—257.

*Az kit bánat nélkül mindjárt visszaadhat,
Avagy ha nem ád is, tudja, hogy megrothad.*

De talán historiánkból mi kiléptünk,
És Sziget veszéséről elfeledköztünk. . . .
*Úgy tetszik, terhünket aval könnyebbitjük,
Ha arrul szólhatunk, kiben van sok részünk.*¹

IV. ének 5—10. szak.

Látni való tehát, hogy sokkal inkább a költőre, mint a megénekelt hősre tartoznak e vonatkozások. A Mehmet basa feletti győzelem ad ugyanis okot e kifakadásokra: ugyan honnan volna már most képzelhető, hogy a győzelmes szigeti hős *visszaadja győzelmét*, mint »az állhatatlan szerencse ajándékját« *a szerencsének*, vagy *épen megölt ellenfelének*? A költőre vonatkoznak inkább e sorok, ki a Mikulich gyűlölködése által nehezített hivatal terheit nem akarta felvállalni. A báni jogoknak és hatalomnak az udvar által már évek óta tervszerűleg ápolt ziláltsága ugyanis tág kapút nyitott volna a kir. tanácsos ármánykodásának. A végek feletti aggodalmakat s a báni katonaságnak minden ígéretek daczára is fizetetlen állapotát veté hát okúl Zrínyi a maga visszatartásának s határozottan kijelenté, hogy a bánságot ily mostoha körülmények között nem vállalhatja el.² Vissza akarta adni tehát a szerencse állhatatlan ajándékát.

Nem más szívvel vette, mint egy piros almát,
Az kit bánat nélkül mindjárt visszaadhat;
Avagy ha nem ád (!) is, tudja, hogy megrothad.

Ámde nem adhatta vissza, mert az országa javát és nyugalalmát szíven viselő császár világért sem adott helyet Zrínyi visszalépésének. Egyik fél sem engedvén, ily függő állapotban

¹ V. ö. a két utolsó versszakot az V. ének 80-ik szakával, hol a bán szűrtén ily viszonyokra célzó szavakban búcsúzik el fiától:

Én már éltem eleget, láttam gonoszt s jót,
Már meg is untam heában valóságot:
*Mert láttam mindenkor, kit az világ adott
Egy kézzel, kettővel mindjárt visszarántott.*

² V. ö. *Rattkay*: 238., 255. — *Pauler*: Zrínyi a költő. *Vasárnapi Ujs.* 1858. 471.

maradtak a horvát viszonyok még csaknem teljes 12 hónapig.¹ Volt kinevezett bán és nem volt mégis, ki e méltóság ügyeit kezelje. Végre a császár szilárd akarata győzedelmeskedett a nehézségeken. 1648 őszén megkötöttén Osnabrückben a birodalmi béke, a kincstár megszabadult addigi legnagyobb terheitől. Csakhamar reá III. Ferdinand megküldte a báni katonaság zsoldját s Zrínyit elvonván így nyilvánított aggodalmaitól, Petretich Péter és Erdődy Miklós által bevezetteté bánságába.² A mi figyelemre méltó, az új bán még beköszöntő beszédében is hivatkozik előbbi komoly lemondó szándékára:

— Elhatároztam volt — úgy mond — császári urunk ő fel-ségét és legkegyelmesebb királyunkat *esedezeve kérni, hogy ezen terhes méltóságtól engem megszabadítani méltóztassék...* E szer-főlött nyomorúságos időben, midőn sem biztos béke, sem nyílt had nincsen, *minden zúg ármányokkal, minden királyság vagy maga, vagy mások részéről végromlással fenyegettetik.* Ime Európa minden országa *a szerencse csodálatos állhatatlansága mellett* végveszélybe dönti egymást... Azonban uraim, honfitársak! *nem félek a szerencse semmi fordulatától,* midőn látom, hogy annyi jeles főrend jóakarata van készséggel összekapcsolva. Csak arra az egyre kérlek benneteket a mindenható Istenre! *hogy a közügyekben egyetértők legyetek.*³

Nyilván reá mutat e beszéd is arra, hogy nem vakmerőség az epos által festett lélekállapotot a báni huzavonákból származtatni. Az egybefüggés köztük kétségbe vonhatatlan. Az egybegyűlt nemesség is fölfoghatta e beszédnek a szerény külső alatt rejlő keserű értelmét. S Mikulich ellen régóta táplált ellenszenvöket fölszítván most a népszerű bán szeretete a hatalmas vetélytárs legsebezhetőbb oldala ellen fordultak: vád alá helyezték a kir. tanácsos feslett erkölcsű fiát, és midőn a gonosz apa védelmére kelt a gonosz fiúnak, a föltámadó düh és közmegvetés vihara csufosan kiűzte őt a gyűlésből.⁴

Távol állt még az epos keltekor a költő attól, hogy eszes, nagyravágyó és a császártól oly kiválón kegyelt ellenségét valaha ily könnyen eltiporni remélhesse. Ezért nem is kiméli őt, vala-

¹ Rattkay: 255.

² Rattkay: 255. — Pauler: 471.

³ Rattkay: 255—256. — Pauler: 471—472.

⁴ Rattkay: 256—257.

hányszor reá fordul tolla. Már az első énekben pleonasmusra és tautológiára ragadja a küzködő indulat. Mikul chot és fiát forgatja ugyanis elméjében, mikor a honfitársak gonosz elvetemültségét festi az addig oly szépen emelkedő expositióban.

Az nagy mindenható a földre tekinte,
Egy szemfordulásból világot megnézé;
De leginkább magyarokat észben vette,
Nem járnak az uton, kit fia rendelte.

Látá az magyarnak állhatatlanságát,
Megvetvén az istent, hogy imádna bálványt,¹
Csak az: eresztené szájára a zablát!
Csak az: engedné meg, tölthetné meg torkát!

Hogy ő szent nevének nincsen tiszteleti,
Ártatlan fia vérenek böcsületi,
Jószágos cselekedetnek nincs keleti;
Sem öreg embernek nincsen tiszteleti.

De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés és örök tobzódás.

I. ének 7—10. sz.

A második versszakban Mikulichot, a harmadikban annak fiát rajzolja képzelete.² Az utolsó versszak két első sorában ismét

¹ Aestheticusaink egyenesen csak a protestánsokra magyarázzák a Zrínyiász e helyét. De bár e nézet a legtarthatóbbnak látszik, még is nem szabad felednünk azt, hogy Zrínyi művében senkit sérteni nem akart; hogy maga az epos főhőse is tulajdonképp protestáns volt, mit mind a költő, mind a közönség nagyon jól tudott; hogy maga a költő a »Siralmas Panasz«-ban nyíltan ellene mond e feltevés igazságának; és hogy nemcsak a katolikus főrendnek, de az egész, jobbára protestánsokból álló köznemességnek is ajánlta nagy művét. E nehézségek szem előtt tartásával lássuk, Zrínyi krónikása mint értesít a bán halálos ellenségének vallástalanságáról: »Incetis de causis gravissimo flagrabat odio; atque cum homo vafer ac versutus esset, miris polítiæ artibus (cum alioquin bis a gremio Ecclesiae fideliumque societate anathemate percussus fuerit segregatus) autoritate sibi apud Caesarem comparata, modis omnibus neglecto Reipublicae commodo, Zrinj Comititis obsistebat successibus...« *Rattkay*: 238.

² Épen úgy, mint a hogy »Balassi Menyhárt árulatlásának« szerzője is egy még élő főúrbán és ennek fiában rajzolja a megelőző kornak romlottságát.

Mikulichra, a két utolsóban, melyekbe két vonást is átvesz az előzőkből, Mikulich fiára ösmerünk.

Még egyszer eléjön a nagyravágyó királyi tanácsos e műben és itt öcscsének, Péternek, védelmében esvén róla szó, a költő nyíltabban ostorozza, mint bárhol másutt. Emlékezzünk csak vissza az elkapatott nyilatkozatra, mikor Mikulich irigysége nyíltan kitör és felhánnya a Miklóst bánná kinevező császárnak még azt is, hogy Pétert sichelburgi kapitánytá tette:

Hiszem Zrínyi Péter, kit az én szemem lát,
Mely rettentí Bosznát és Herczegovínát. . .

De jaj, nagy szeléndek oroszodik után,
Mely dühös irigység párállik ki torkán!
Ugyan irigység ez noha nincs hatalmán,
Hogy ártson önéki vitészséges voltán.

Ne félj semmit, öcsém! mert látja az nagy ég,
Vitézségnek árnyéka hogy az irigység;
Ez mi eleinktől maradott örökség,
Kiben nem szakadhat világ fogytáig vég.

Higyjed, mérges foggal reánk agyarkodnak.
De nemcsak törökök, mert mások is vadnak,

A Mikulich telhetetlenségének, erkölcsének, káromlásának, irigységének, gyűlölségének, hamis tanácslásának halvány képét lásd az egykorú *Rattkay* 238. és 239-ik lapján, fia gonoszságát pedig ugyanott a 256. lapon. Ezeket érdekesen egészíti ki az 1646/47-iki »interregnum« festése a fejetlen Horvátországban. (U. o. 237. 238. l.) Mert nagy művéhez Zrínyi a jellemző vonásokat hogy közel környezetéből vette, az épen oly bizonyos, mint az, hogy abban a több alakok egytől-egyig horvátok és hogy a szigetvári hősnek magának mind magyar és mind horvát alakjában a költő önnönmagának eszménybeli rajzát teremti meg. A két Mikulichról számos oklevél maradt fenn az Orsz. Levéltárban. Az egyik a fiút, Sándort, jószágvesztésben marasztalván el, ily szépen emlékezik meg róla: Dei et hominum timore postposito, spretisque Divinis pariter et humanis Legibus enormes quosdam excessus perpetrasset etc. *Transumpt. Donat. Reg. Saecularium*. Tom. VIII. pag. 196. Vitnyédy Zrínyit unszolja, hogy kérje föl e jószágot, mint vérfertőzőét, »ki az maga hugával lakott, azt megölte, az kívül embereket csonkított;« »kinék az kiadott gratia, mivel reiterálta, nem suffragal.« 1657. máj. 27. *Magyar Tört. Tár*. XV. 111. Ugyane tájt maga Zrínyi is panaszkodik egyik barátjának Mikulich meg nem szűnő gonoszsága miatt, kinék, mint kigyónak, feje elvágatván, most farkából szórja mérgét. *Győri Tört. és Régész. Füzetek*. 1863. II. kötet.

Az kik, mint az rozsa erős vasat, marják:

Hagyján, mert fogukat ők abban elrontják.¹

XIV. ének. 6—9. szak.

V.

Im! ezekben volnának fölfejtve első eposunknak legszemélyibb vonatkozású részei. A mily egyszerű, ép' oly természetes megoldását adtuk a mindeddig homályban maradt kérdésnek. És ez egyszerűség és természetesség a mily meggyőzőleg rá mutat, hogy a Zrínyi eposa 1647/48 telén kelt, ép' oly határozottan elveti a fennebb megvizsgált 1648/49. és 1649/50-iki éveket. Az 1648/49-iki tél végén avagy tavasz elején t. i. nem írhatta volna a legutóbb bemutatott heves kifakadásokat, mert a tartománygyűlés már 1649 januárban teljes elégtételt szolgáltatott neki az idősb Mikulich ellen s a nemes érzésű költőről épen képtelenség volna feltenni, hogy még ez elégtétel után is rugjon egyet a porba sujtott ellenfelén. 1649/50 telén vagy tavasza elején azért sem írhatta volna

¹ Ez utolsó sorban ismét mély értelmű vonatkozás rejlik. A költőnek volt joga ellenségeiről ily bizakodón, sőt csaknem fenyegető hangon szólani. 1647-ben ugyanis, az epos írása előtt alig egy-két hónappal, rá támadt horvát és magyar urak társaságában a rabló és pusztító kanizsai bégre. Erős csapat élén részt vett e vállalatban az ifjú Erdődy Farkas is, a nádornak veje és magának Zrínyi-nek sógora. Heves versenytársa volt ez Zrínyinek mind hadi dicsőség, mind szerelem dolgában. Háttérbe szorítatva látván magát mindkét oldalon, féktelen gyűlöletében megrontá most Zrínyi hadrendét és külön válva egymagában támadt a kanizsaiakra. Ám azoktól könnyeden legyőzötven, életével fizetett vakmerőségeért. (V. ö. Zrínyi szerelme. *Figyelő*. XIX. kt. 83—93. és *Rattkay*: 247—249.)

Ugyancsak első sorban Erdődy esetére látszik vonatkozni az I-ső ének következő versszaka is:

Az magyarok peng leghegyelőbb népek;
Egyik az másikat gyűlölik, mint ebek.
Nincs köztök hadtudó; ha volna is, ezek
A tisztviselőnek soha nem engednek!

I. ének 65. sz.

Nem gyűlölhette maga Zrínyi is az oktalanságig vakmerő ifjat, mert ugyanily megvető hangon szól róla még idylljeiben is. Az első idyll 54-ik, Tityrus és Viola 17-ik szakában szintén *eb*-nek nevezi s a majdnem az ő helyzetében lévő Rustán vezért a Zrínyiász I-ső éneke 75. szakában mint *dühös farkastól*, úgy inti a szintén szerelmében csalódott Delimántól. (Farkas a. m. *Lycaon*, — Erdődy Farkas álneve Zrínyi kisebb költeményeiben. V. ö. Zrínyi szerelmét. *Figyelő*. XIX. kt. 86—91.)

a fennebb érintett sorokat, mert akkor ellensége már rég sirban nyugodott.¹

Szakasztott úgy az 1647/48-iki télre bizonyítja az epos íratását a IX-ik énekben felemlített török betörés is. Láttuk fennebb, hogy e berontást az 1648/49., 1649/50. és 1650/51-iki telek egyikére sem tudtuk elhelyezni; de most már annál könnyebben kimutatjuk, hogy nem máskor, hanem az 1648-iki év elején történhetett. Már 1647-ben elkeseredett tusákat vívtak a török-magyar csapatok szerte a határokon. »A török itt alatt is és ő felsége birodalmában valóban csatázik, mivel onnét is azt mívelik,« — írja I. Rákóczi György 1647 aug. 19-én egyik hívének.² »Jóllehet ugyan a két fő udvarok közt a békesség meg vala, mindazonáltal a törökök a keresztyénség vérét szomjuhozván, gyakorta becsapának, kik mindazonáltal a magyarság által mindenkor keményen visszaverettek,« — jegyzi meg ugyanazon évről M. Kovács János kisdéd krónikájában.³

Rattkaynál meg is találjuk e sűrű összecsapások legnevezetesebbikét. 1647. őszén történt és Zrínyi Miklós a hőse annak. Őcsce s még több magyar és horvát főúr társaságában rá támad saját földükön a kanizsaiakra s megtorlásaként Muraköz és a dunántúli részek többszöri pusztításának, csufosan elveri őket.⁴

A kanizsai beglerbég ép' oly híres bajnok vala földiei között, mint a milyen lett nemsokára Zrínyi szerte az országban. Nem tűrhetvén a fegyverén ejtett gyalázatot, még a tél végén vagy a tavasz elején beront bosszúállásképen a magyar földre s hihetőleg ily alkalommal keresi fel Zrínyi »szigetét« is, a mikor ott a legkevésbbé várnák.⁵ Mily feltűnő volt Zrínyi előtt e vakmerő beütés, látható abból, hogy nem átalja »históriájába« is beszöni annak esetét; de hogy ezuttal sem valami nehezen végezett a hivatlan vendégekkel, kitetszik Rattkayból, ki nem tartja szükségesnek külön főlemlíteni e rövid csete-patét, könyvében az 1648-ik évet különben is teljesen a Draskovichok ügyének szentelvén. Kovács

¹ *Rattkay*: 257.

² *Tört. Tár.* 1882. 329.

³ Pozsony. 1742. 12. 1.

⁴ *Rattkay*: 247—249.

⁵ Az 1647/48-iki nyhe tél is kedvezett e betörésnek: egész télen sem hó, sem esős idő nem lévén. Pálóczi Horváth-család naplója. *Mon. Hung.* II. oszt. XXXII. 208.

János fennebb bemutatott modorában következőleg emlékezik meg e betörésekről: »Anno 1648. Ezen esztendőnek elején ujonnan a Törökök Magyarországba becsapának, kik Győr táján nagy károkat tevén, megveretnek«.¹

Az eposnak Zrínyi Péterről való megemlékezése is az 1647/48-ban íratás mellett bizonyít. Azt mondja ugyanis abban a költő:

Esmerem távulról vitéz Marsnak fiát,
Esmerem, esmerem, mint jártatja lovát;
Ez én vitéz öcsém, mind magyar, mind horvát,
Igazán szereti, mert, látjuk, hazáját.

Napfényre néző szem mutatja sas fiát:
Körmérül csmerni az vitéz oroszlánt:
Vitézség próbálja igaz Zríni fiát,
Mely soha egyiktől is el nem szakadhat.

Hiszem Zrínyi Péter, kit az én szemem lát,
Mely rettentí Bosznát és Herczegovinát,
Láttuk immáron is ő vitéz próbáját,
Ésszel, kézzel, szívvel,² kit törökön csinált.

XIV. ének 4—6. szak.

¹ *M. Kovács János krónikája.* 12. l. — Itt megvalljuk, hiányzik egy láncszem bizonyítékainknál, mert a török beütés idejének csak valószínűségét tudjuk kimutatni, de valóban megtörténtét is a rendelkezésünkre ez idő szerint álló történeti kútforrásokból kimutatni nem lehet. Azt, hogy legkevesébbé sem vakmerőség a Győr tájékát pusztító kanizsaiakat ugyanazon év ugyanazon szakában Muraköz felé is kalandoztatni, meggyőzőn tanúsítja 1623-ról két feljegyzés, melyek szerint, ebben az évben még fennebb északon, Sempte környékén portyáztak s mégis elég időt kaptak ugyanazon évszakban a muraközi Kottorit is kirabolni. (V. ö. Révay naplóját *M. Tört. Tár.* III. 250. és *Pelthő Gergely* Rövid magyar krónikáját az 1623. évről.)

² *Szívvél* a. m. bátorsággal. — Zrínyi e kifejezését fölleljük a 31-ik aphorismusban is: Nem jó az ellenséget semminek tartani, nem úgy kell menni a harcra, mint a madarászásra, táskával; hanem *ésszel, kézzel és bátorsággal.* (*Zrínyi munkái* 242. l.) Ugyanez összevethető a Zrínyiasz X. énekének 20. sz. 1-ső soraival is: *Ő kézzel, ő szemmel, ő bátor járással* Biztatja társait. . . (T. i. a Zrínyi Péter-féle vitézek példányképe, — Demirhám.) Ide tart a X. ének következő kifejezése is: *Sem szaván, sem kezén, sem bátor személyén* Nem csmérni félelmet. . . (83. vsz.)

Péter gróf vitézül viselte volt magát 1647-ben mind a svédek, mind a törökök ellen. Utóbbi esetben a költő maga vezérkedett s így versében nem szólhat arról, hogy saját vitézségével ne látassék kérkedni. Azért áll szavai közt az egyes »próba« a »próbái« helyett, azért vegyül mintegy maga a költő is a közönség körébe, midőn elmondja:

*Láttuk immáron is ő vitéz próbáját,
Ésszel, kézzel, szívvel, kit törökön csinált.*

Látni való, hogy Péternek csupán a maga emberségéből kellett volt a török ellen olyan tettet elkövetnie, a miért őt bátyja így nyilván is megdicsérhette, és olyan tett lehetett az mégis, a melyről a költő bátran himet varrhatott az egész harczias nemzetségre, és olyan mégis, mely mindazáltal első volt az ifjútól, mint itt a kifejezés módjából és erejéből kiviláglik. Több mint bizonyos, hogy arról a próbáról van szó az eposban, melyet Ráttkay is mint a törökök ellenében legelsőtt jegyezett fel Péterről, s melyet a Zrínyivel csaknem egy időben író krónikás sem késik úgy kiemelni, mint az ifjabb Zrínyi kiváló »lelki nagyságának nyilvánvaló példáját«.

Péter gróf örködött ugyanis 1646-ban a muraközi birtok felett, míg testvére a birodalmi hadakkal messze vidéken táborozott. Egy éjjel egyszer csak arra riad fel az ifjú bajnok, hogy a törökök a szigeten vannak. Rögtön talpon terem embereivel s az ellenség kiűzésére siet. Vaksötét, viharos éj volt s a mint mindkét fél a másiknak meglepetésére törekednék, egyszer csak véletlen szemtől szemben találkoznak. Kétes tusára kelnek most az éj sötétében. Péter gróf oroszsláni bátorsága és ellenállhatatlan vitézsége azonban mihamar futóba juttatja ellenségeit. A Muráig űzi őket. Itt sem találván a parton menedéket, a törökök nyakra-főre a vízbe rohannak. Utánok a gróf s ott a hideg áradatban oltja ki rajtok feltüzelt bosszúját.¹ Maga a császár is elismeréssel hallott elszánt vitézségéről. Reá vette, hogy hatszáz vitézével vegyen részt a birodalmi háborúban is s áldozatkészségeért a sichelburgi (Zumberg, Semberk, Zsomberek) uszkokok főkapitányságát adományozza jutalmúl.² Krajna és Stiria határszéléhez közel volt ez erősség.

¹ Lásd ez eset érdekes leírását *Ráttkay*: 242.

² U. o.

Ezer végőr hallgatott kapitánya parancsszavához¹ s Stiriát és Horvátországot védelmezték Bosznia és Herczegovina ellen. Ezért a költeményben felöltő kifejezés:

Megrettenti Bosznát és Herczegovinát.

Wesselényiről szóló elismerése is a költőnek az 1647/48-ik év mellett bizonyít. Lehet, hogy már Nagy-Szombatban az érsek vagy a nádor házában ismerte meg őt. »Gdow örökös ura« azonban és »a császári és királyi felségnek bejárója és szentelt vitéze« nem sokat törődhetett a felényi korú legénykével, bárha ez zászlós úr volt is és bizvást fényes jövőbe nézett. 1644-ben az erdélyiek elleni táborozásakor vagy csak kevéssel előbb barátkozhattak nyilván össze.² Kemény János feljegyzéseiből úgy értesülünk, hogy az Ibrányi hajdúit együtt lepték meg és együtt üzték a Tiszába.³ Csakhamar Wesselényi egy nem csekélyebb veszélyű vállalatba bocsátkozott: ostrom alá vette a nagy hírű Széchy Máriát Murányvárban.⁴ Zrínyi rokonságába jutott ez újabbi fényes diadalával. Az 1646. és 47-iki országgyűlésen, hol a már ismertetett Mikulich is nagyban szerepelt, ismét együtt látjuk őket, a mint a bigott érsekkel és a clerussal szemben⁵ az erdélyiekkel és a protestánsokkal való kiegyezést mindketten ifjúi hévvel sürgették. Zrínyi csakhamar bánná, Wesselényi ugyane tájt Felső-Magyarország kapitányjává emelkedik. A legfontosabb állások egyike volt ez akkoriban. Kilencz

¹ U. o.

² Lásd dr. Merényi Lajos közlését. Hadtört. Közlemények. 1893. 188—189.

³ Kemény: Önéletírása 411.

⁴ *Heroico plane facinore* arcem Murány ex hostium potestate vindicasti, — zengi egész lelkesedéssel az egykorú jezsuita páter. Lásd Kemény József: Tört. és irod. kalászatok. 204. l. — Rima-Széchi Széchy Mária Zrínyi unokatestvére volt.

⁵ Pázmány utóda nem épen Pázmány szellemében mindent elkövetett ekkor az uralkodó vallás érdekében. Erre céloz az költő is a kihagyott két strophában:

A mi szent házunknak ű hű komornikja,
Mi igaz hűtünknek erős tartalékja.
Ki fogjuk esmerni űtet e napokba,
Mert Isten akarja öltözzék biborba.

Bibliotheca Zrinyiana.

A kibékülés gondolatával írta kétségtől e sorokat a költő, miket utóbb kihagyott, nehogy hízkelődnek tűnjék fel. Hogy az országgyűlés után az egész clerus haragudott Zrínyire, annak bizonyosságát lásd I. Rákóczi Gy. 1647. aug. 19-én kelt levelében. *Tört. Tár.* 1882. 329.

végvár tartozott kormányzó pálczája alá.¹ Nem is volt Wesselényi érdemtelen ily nagy kitüntetésre. Hiányzott ugyan nála a tehetségnek igazi mélysége, de igaz hazafi érzésben felülmúlt sok másokat.² Joggal mondhatta hát el róla a költő:

Látom de másfelől *országunk oszlopja,*
Vitéz Wesseléni, jó lovát jártatja.
Nagy gond van fejében, mert gond is nagy rajta;
Mert csaknem esőben országunkat látja.

XIV. ének 10. szak.

Batthyányról való megemlékezése is a költőnek az 1647/48-ik tél mellett vall. Batthyány Ádám, mint a dunántúli részek főkapitánya, ép' oly fontos állást töltött be a Dunántúl, mint Felső-Magyarországon Wesselényi; csak hogy míg ez a Zenith felé haladó csillag, addig Őrs vezér unokája mindinkább fogyó és már-már leáldozó hold vala. Mint Ráttkaynál látjuk, már 1647-ben, jöllehet az ő tartományát pusztítgatók a törökök, s jöllehet önönmaga tüzeli Zrínyit boszuló hadjáratra, még sem vesz részt a késztetésére kitört harczban, csupán sereget küld az ifjú hős segélyére.³ Harczokban megtört erejének, kora aggságának⁴ nyugodt szemlélődő képét kapjuk Zrínyinél is, holott Wesselényit feltűnően élénk mozgalmak képben rajzolja.

Látom Botthyánit *vállával országot*
Támasztja s romlásra nem engedi aztot.

A szigeti Zrínyinek dédunokája volt Batthyány gróf is anyai ágról.⁵ Nagyatyaik fegyvertársak voltak,⁶ sőt Ádám gróf atyja gyámja volt egy ideig a Zrínyi árváknak.⁷ Maga Miklós gróf

¹ Lásd Horváth M. kisebb tört. munkái.

² Lásd leveleit és vesd össze Pauler jellemzésével. *Wesselényi F. nádor és társainak összeesküvése*. I. kötet.

³ *Ráttkay*: 247.

⁴ V. ö. *Magyar Hazai Vándor*. Pest, 1833. 40. I. és Gr. Kemény József: *Tört. és irod. kalászatok*. II. 199.

⁵ Nagy Iván: *Magyarország családai*. I. kt. 241.

⁶ *Pelthő Gergely krónikája és M. Hazai Vándor*. 1833. 40.

⁷ Kiténik ez a Nemzeti Múzeum Jankovich-gyűjteményének több aktájából. V. ö. Pauler: *Wesselényi F. nádor és társainak összeesküvése*. I. kt. és *Kath. Szemle*. 1893. 84.

Batthyány Ádám oldalánál ízlelte meg a harczi élet fáradalmait; együtt voltak a rakomazi sánczoknál¹ és együtt az I. Rákóczi György elleni táborozásokban.² Mindezekon felül Batthyány ép' olyan kiváló főrangban állt, mint Zrínyi³ ép' úgy Kanizsa ellen őrzé a határokat nyugaton,⁴ mint Zrínyi délfelől; ép' oly buzgalommal foglalkozott az irodalommal, mint Zrínyi ez idétt a költészettel,⁵ szóval sokszoros érülködésnek, kiváló rokonszenvnek⁶ és mély tiszteletnek szülöttei a további sorok:

És noha ő nem vár senkitül jutalmot,
Maga virtusából vesz elegendő jót.

XIV. ének. 11. szak.

VI.

Végig vezettük az olvasót a Zrínyiász valamennyi szembeötlőbb személyes érdekű vonatkozásain. Nem találtunk azok között egyet sem, mely az 1647/48-ik év ellen szólana; sőt mindannyian nyíltan vagy kevésbé világosan keletkeztükkel a nevezett évnek telére vallanak. Színt' akként több vagy kevesebb világossággal ez időre mutatnak költőnknek a költeményben felötlőbb módon ki nem tett külső életviszonyai is, a miknek elésorolása azonban megkívánván Zrínyi jellemének és személyes törekvéseinek, családi és neveltetése körülményeinek, irodalmi és költészeti tanulmányainak, az akkori katonai, állam- és népvizonyoknak, — szóval a

¹ Szalárdi: Siralmas m. krónika, 77. — V. ö. Toldy Ferencz: Galanthai Gr. Esterházy Miklós munkái. XLI. 1.

² Lásd Kemény János levelét. Tört. Tár. 1880. 313.

³ 1630-ban gróf lesz s ezen kívül a római birodalom szentelt vitéze, kir. kamarás és 1640 óta kir. főasztalnok. V. ö. Magyar Hazai Vándor. Pest, 1833. 40. — és Gr. Kemény József: Tört. és irod. kalászatok. II. 199. — Nagy Iván szerint már atyja megkapta volna a grófságot.

⁴ »Magyarország Duna innenső részeinek és Kanizsa ellen vetett végarainak főgenerálissa.« Gr. Kemény József: U. o. II. 199. — Emberei a Zrínyi katonáival együtt kalandoznak a kanizsai határokon, mint ezt a budai basa már 1643-ban panasolja. Tört. Tár. 1885. 585.

⁵ Szerzője »A ker. vallásnak paizsa« stb. című munkának. Káplánjával lefordította Senecát s kiadta 1654-ben. 1653-ban kiadatta neje halotti prédikációját. Irodalmi működésére vonatkozó adatokat lásd »Gr. Kemény József: II. 201. és Szabó Károly: Régi M. Kvtár. I. 367. 374.

⁶ Zrínyi később fiát is az Ádám gróf nevére kereszteltette.

költő egész lelki életének tüzetes ismertetését: mindez oly terjedelmes és oly nehéz feladat volna, a mely már magában is egy egész külön munkát alkotna, sokoldalú fáradozást és ösmereteket, fürkésző elmét és mély belátást s a végeredmények levonásában mindezek mellett is fölötte igen nagy óvatosságot követelne. Tanulmányaink során lehet, hogy megkísértjük e feladat további megoldását; bár sietünk kijelenteni, hogy a kétségtelen siker minden kétségen kívül egy Arany vagy Salamon bármi homályon is átverő lángeszére várna és nem a mi világoson is vaktában tapogatózó sejtéseinkre. Mindazonáltal ez egyszer talán még sem csalatkozunk felettébb, ha annyi összetalálkozó és egymást oly feltűnő pontosan kiegészítő bizonyítékoknak engedve, bizton kimondhatni véljük, hogy nagy művét Zrínyi nem az eddig általánosan vélt 1650/51, hanem a legteljesebb valószínűséggel 1647/48 telén szerezte és így számításunk szerint *a magyar eposirodalom négy év múlva fogja elérni születésének harmadfélszázados évfordulóját.*

Kanyaró Ferencz.

ADALÉKOK AZ UJABB MAGYAR IRODALOMHOZ.

I.

Ányos hatásához.

Ányos költészetének kétségtelenül a legnemesebb és legbecesebb termékei azok a panaszos énekek, azok az önmérsztő merengések, melyekben összetört szívének elnyomott fájdalma olykor szakadozva zokog, olykor kétségbeesetten felsikolt. Fiatalsága természetes követeléseinek és szerzetesi rideg fogadalmainak végzetes összeütközésében meghasonolva önnön-magával, állásával, az étellel és a világgal, majd magát megadva kínosan borong, majd nyughatatlanul lázongva viharzik. Hiszen a világ alkottatásának rendiben, a mint bánatos bölcselkedéssel írja, nem úgy vagy on az ember teremtvé, hogy még érez, csendességre jöhessen. Azért vannak több indulatjai, hogy azok szüntelen egymást kergetvén, szívébe mint tengeri habok a kősziklába úgy ütközzenek. A szív nyög; felette pedig lelkünk mint a sebes szelektől ide s tova verettetni szokott tűznek lángja, úgy tűnik, egyenlőül mélységre magasságra ragadtatván.«¹

Igen, lelke a fájdalomnak, a meghasonlásnak, az elborulásnak, a pessimizmusnak mélységei és magasságai közt hányódott, míg utoljára olyan lett, mint a »hegyek közt fekvő magános erdők, vagy sivatag pusztaságok«, hol semmi öröm-kiáltás soha nem hallszik.² Mert hiában merült könyveibe, hiába futott felső-elefánti remeteségébe, remeteségének hideg kőszikláit és hűvös völgyei közé: az édes emlékezet a régi boldogságokról s idők homályába temetett napokról vele jár mindenütt; és szíve, ez a szenvedélyektől zaklatott, küzdelmekben elgyötrött szív, keservesen megmég siratta az ő meg gondolatlanul feláldozott örömeit és megtagadott jogait. S a szegény, a szerencsétlen költőnek nem volt nyugalma sehol: minél többet gondolkozott nappal, annál kevesebb csendességet talált éjjel; hisz a szerzetesek között is búis vallomá-

¹ *Ányos Pál*: Munkái. Bécs. 1798. 73. l.

² *Ugyanaz.* 71. l.

saként csupán akkor lehetne nyugalom, ha *csak* lelkek volnának test nélkül;¹ ő pedig test is volt, büszke, daczos, szilaj vérrel, mely gyermekes sérelme miatt eldobta magától egy boldog élet minden édességeit: hogy többé sem az övéivel kiengesztelődni, sem a fegyelem fékeibe beletörődni ne bírjon. Ilyen jellemmel nem lehetett egyéb reménye, mint a teljes reménytelenség, nem lehetett egyéb nyugalma, mint a kora elmúlás; mert mennél inkább érzesz, annál jobban és megszűnhetetlenebbül fog a szíved fohászni. El kell magadat tökélened, nem gondolni, nem ézeni, vagy emésztődni;² ismeri és hirdeti maga. S mivel hiába volt ez eltökélés: emésztődött, míg a lelki lobogások, örökös viharzások, titkos szenvedések és fojtott panaszok megtörték küszködő szárnyait. Életének tragikumában, úgy látszik, a hathatós tényező *szerelme* volt, annál hathatósabb, minél ifjabb szívvel hódolt neki, mert a vesztett éden ideáljának egész ragyogásával temetkezett a kolostor falai közé, s képzeleti vagy igazi boldogságának emléke annál sugárosabban tündökölt a ködlő időn keresztül lelke előtt, minél inkább folytak az évek. Mindég fájó és mindég sovárgó szívének ez az érzés oly sokat-jelentő volt: részegsége a józan természetnek, kedves bolondsága az okosságnak, királya minden emberi indulatoknak, szemes vakság, édes kín, mosolygó könnyhullatás, óhajtott veszedelem;³ nem csoda, ha megszűnhetetlenül vérzett miatta. Mert a pathmosi vak gyermek váltig körül röpdeste, mérges nyilával egyre únszolta és emlékeztette, hogy mire született;⁴ s ő megejtő álomlátások gyönyörében égve és epedve, gondolkozott az édes méregről, annak igézetes természetéről és hatásáról. S bár másutt, *Barcsay Ábrahámhoz* intézett egyik levelében, a szerelemnek inkább cseléről és rabságáról, inkább veszedelméről és fájdalomáról, mint üdvéről és örömről beszél, mert szélvész ez indulat, nem pedig csendesség, vidám szomorúság, kínos gyönyörűség;⁵ hangjának rezgése, színezésének melegsége, különösen érzéki képeinek buja gazdagsága mégis elárulja, hogy mennyi visszafojtott láng lobog benne, hogy mennyire édes képzeletének a játék, melylyel a szemfényvesztő érzés kelepceiről álmodozik. Most álmodozik, de egykor a maga beismerése szerint a valóságban is tapasztalta; legalább hiszi, hogy tapasztalta.⁶ Mert a tizenhat esztendőös ifju, a mennyi Ányos volt a kolostorba vonulásakor, könnyen veszi a maga szötte ábrándot édes valóságnak. A hit és az érzés boldogítja, s ennek erőszakos elfojtása épp oly élő sebet üthet, mint a viszonzott szerelem élvének vesztese. Az

¹ *Ányos Pál*: Munkáji. Bécs. 1798. 76. 1.

² *Ugyanaz.* 74. 1.

³ *Ányos Pál*: Munkáji. Bécs. 1798. 75. 1.

⁴ *Ugyanaz.* 236. 1.

⁵ *Ugyanaz.* 193. 1.

⁶ *Ányos Pál*: Munkáji. Bécs. 1798. 193. 1.

bizonyos, hogy a pathmosi vak gyermek nyila beletört szívébe. Ez az az élő seb, mely miatt lassan lassan úgy elborul, mint »a mélységben zörgő sötétség«,¹ mert az ő boldogságra és szabadságra hivatott lelke a rideg fegyelem gyötrő fékei közt majd búsongva, majd lázongva vergődik. Szívbeli kielégítetlensége általános elégtelenséggé fejlődik, minél fogva az élet mint szerencsétlenség nehezedik rája. Ezt az égő érzetet meg-megkísérti a hideg bölcselkedéssel oltogatni, de a bölcselkedés csak arra jó neki, hogy a rendi korlátok között fogékonyabb legyen az erkölcsi, társadalmi, állami és nemzeti korlátok iránt, hogy a maga fájdalmaiban, nyomorúságában, vergődésében és szerencsétlenségében az *örök-ember* végzetét ismerje föl és sirassa meg; hogy gondolkozásának világa fölött a pessimismus teljesen elboruljon! Nem képzelgi, nem álmodja a mi fáj: hanem szívében érzi és hordozza egész tragikumával együtt. Epen azért hatnak oly közvetlenül, oly mélyen panaszénekei, önemésztő merengései ma is, pedig a nemzeti irodalomnak több mint száz esztendő szerencsés fejlődése haladta meg őket. Mert a mi a költészetben örök: az eszme és érzés igazsága, a kép és hang közvetlensége, ma is egész erejével érint bennök, ha nyilatkozásuk módja ma már avatagnak tetszik is. Vagy hivatkozzunk-e szomorú *Tünődésére*, mely nemcsak a terhes, álmatlan éjjel setét-ségebe, de a háborgó lélek ijesztő viharába is be-bevillant? Hivatkozzunk-e megrázó *Panaszára a halovány holdnál*, mely a temető keresztjei közt mutatja be, a mint a költő ott vigasztalást keres; de bolygó bán alakjától még a síri árnyak is megfutnak? S hivatkozzunk-e lantjának annyi töredezett sohájára és kitörő sikojára, melyben az egyéni és emberi sors nyomorúságának keserve jajdul meg? Nem, hiszen nem Ányos jelleméről és költészetéről akarunk szólni: csak egyik énekének hatásáról kívánunk megemlékezni; a mit mondtunk, csak azért pedzettük, hogy szenvedélyének, erejének, hangjának közvetlenségére, fájdalmainak, elborulásának, pessimismusának őszinteségére visszagondolhassunk. Mert ebben a közvetlenségben és őszinteségben, mely költői tehetségének legkétségtelenebb bélyege, rejlik a titka, hogy kortársai előtt *csodajelenségnek* tűnt fel, kinek egy-egy verse, például *Keserve kedvese sirjánál*, messzi körben erős visszhangot keltett.

Ez az ének is, mint Ányos annyi szerelmi megnyilatkozása, a saját szívéből és szenvedéséből fakad; nem helyzeti dal, hanem személyes élmény. Első kiadója ugyan, *Bacsányi János*, talán a költő szerzetesi pályájára való tekintettel, egyéni vonatkozás nélkül czimezi: *Egy hív szívnek keserve kedvese sirjánál*;² de Endrődi Sándor, ki mint az Ányosok rokona, a költő kézírati maradványaiba betekintett s a család élő hagyományaival ismerős, határozottan állítja, hogy a költő a maga kedvesét gyászolja benne.³ Ekkor

¹ *Ugyanaz.* 71. l.

² *Ányos Pál*: Munkáji. Bécs, 1798. 81. l. s *Magyar Múzeum.* II. k. 12. l.

³ *Endrődi Sándor*: Költők világa. Nagyvárad 1887. 106. l.

kétszeresen vesztette el azt, előbb a maga kolostorba vonulásakor, aztán annak halála által. A költemény párja, melyet Endrődi az eredetiből újra közöl: a *Titkos Polyxena*,¹ megerősíteni látszik ez állítást, nemcsak megfelelő tartalmával, de keletkezésének ugyanazon idejével is. A titkos Polyxena éjjelkor, a lelkek órájában, keresi fel az aluvó kedvest, hogy áldással üdvözölje. Minden szépsége elfogyott ugyan: *szemeinek kéksége* beborult, *gesztenye-szín haja* lehullt, de szívének megmaradt épsége, mert azon a halálnak sincs hatalma: s esküdt szerelméből eljött költőjéhez, hogy testetlen karjaival ölelje: emlékezzék meg róla ő is imádságai közt! A leírásnak, melyet magáról a Titkos Polyxena ad, pár vonásából: kék szemeiről, gesztenye-szín hajáról *szőke* nőnek tetszik, a mi teljesen összhangzik Barcsay Ábrahámhoz írott egyik levelének ama helyével, a hol szőke Kloéjáról beszél.² Kloe vagy Polyxena, a Kazinczy Orpheusában *Calliroe*,³ e szerint 1782. júliusában még élt, s halála már az Ányos betegeskedésének székes-fejérvári idejére esik. Ha nem csalódunk, akkor ez a csapás ebben az időben egyiránt közrehatott mind teljesebb elborulására, mind korhadozóbb állapotára. Hű szívében, mely a rendi kötelékek és társadalmi tilalmak ellenére is megőrizte ifjonti rajongását, a veszteség keserve az egyesülés sovárgásával párosult, s éneke ennek ad mélabús és panaszos kifejezést. Megjelenik kedvese sirjánál, éjjeli látogatása viszonzásaként, hogy setét koporsójában elenyészhessen véle; de meg nem nyílik az, sem esdeklésére, sem sürgetésére; s ő a halál ellen fordul zúgolódva, hogy miért kegyetlenkedik gyöngé-virágszállakon. Aztán az ő gyenge virágszála ragadja meg egyszerre, kivel eladdig öröme, gyötrelme közös volt. Csak most nem hallja szavát, most hagyja sírni magát; pedig tudja, hogy képe most is szívében van: immár nélküle víg kedvet soha nem remélhet. Az ének hangja ép oly szép, mint a mily megható: a sovárgó, panaszló, vérző lélek kesergése. Valami egyszerű és mégis művészi, a mint hosszú sorai meg-megerednek, aztán apró, egyenetlen sorokká tördelőznek, mint ahogy a meg-megáradó panasz és sírány fáradtan rövid, egyenetlen jajba és sohajba szakadozik. Nem a kiszámítás, hanem az alkalmi hangulat szüli az alakot, mely a tartalommal belső egységbe forr; mind a kettő közvetlen és keresetlen.

Imhol az ének, még ma sem olvashatjuk megindulás nélkül.

1.

Im', koporsód' ajtajánál áll hív szeretőd!
De látom, hogy bé van zárva setét temetőd.
Nyisd-fel! készen vár már ölem, hogy ölelhessen;
Szívem pedig, hogy itt veled elenyészhessen;

¹ Szana Tamás: Figyelő. 1871. 47. szám.

² Ányos Pál: Munkáji. Bécs. 1798. 193. l.

³ Orpheus. Kassa. 1790. II. k. 266. l.

Ah! kegyetlen Párkák,
Kik e' sírba zárták
Szívemet,
Kedvemet
Füstbe oszlatták.

2.

Óh Halál! mit kegyetlenkedsz az olly szíveken,
Kik tsak most kezdtek örülni szent hívségeken? —
Mit mutatod hatalmadat gyenge ágakon,
Tsak tegnapi hajnalban nyílt virágszálakon?
Bús birodalmadnak
Mi örömet adnak,
Ha ezen
Erőtlen
Szálak hervadnak? —

3.

De nem jó hívemtől szózat, nem jó felelet,
Melly keresztül-hatná ezt a' gyászos fedelet;
Oh, pedig melly jól ismérte előbb szavamat!
Most hágy elősször egyedül sírni magamat!
Ha előbb könyvem folyt,
Velem együtt gyászolt;
Örömünk
Gyötrelmünk
Közönséges volt.

4.

Már a' halál feloldozta illy köteleit;
Nem boríthatták már könyvek ékes szemeit.
Nyugodgy' tehát, áldott lélek, békességben!
Tudom, ha nem szóllsz is, képem fenn-van szívedben.
Míg bennem a' lélek
Piheg, gyászban élek;
Már többet
Víg kedvet
Nem is remélek.

Bár a költemény legelőször csak másfél évtizeddel Ányos halála után jelent meg: barátai közt még életében elterjedett és nagy elismeréssel találkozott. Egyik társa ama kevesek közül, kik a Pálos-rend tagjai közül vonzalmával, ha nem is bizalmával dicsekedhettek, *Zsolnai Péter*, valószínűleg a veszprémi kanonok, Zsolnai Dávidnak, a költő versei kegyeletes megőrzőjének testvére, választ is írt reája. Vagy úgy gondolkozott, hogy annyi fájdalom

és bánat töredelme inkább egy sirató nő keservébe illik, vagy pedig azt hitte, hogy a betegeskedő költő eleve önnönmagát sirattatja el. Nála a halott-férfi és a kedves zokog sirjánál. Mert legalább feleletül Nagy-Szombat, Buda és Pest emlegetésének, hol abban az időben az ifjúság egyetemi tanulmánya folyt, leányra való vonatkozása és értelme nem igen lehet. Téves a kiindulása, gyarló az írása, mert benne semmi költőiség nincs, nemcsak az alkotás, de még a verselés színvonalára sem emelkedik; darabos soraiban egy bűnbánó félelme és vezeklése nyilatkozik, mely a gyászoló kedvest a lelki atyához utasítja. Nyilván való, hogy Péter atya versének a Múzsák nem igen örvendhettek: de meg van az az érdeme, hogy világosan példázza, mi különbség van a hivatott költő és hivatlan versfaragó közt; még inkább, hogy alkalmat adott Ányosnak, mikép szerzetes társa feleletét beteges ágyán, Székes-Fejérvárott, kijavíthassa.¹ Ányosnak ez a költői munkája, az *utolsó irodalmi fellobbanása*. Azzal az érdeklődéssel, melyet egy nagy tehetség minden aprósága iránt mindig érzünk és érezni tartozunk, közöljük a Zsolnai kísérletét, hogy láthassuk az Ányos utolsó művét, már a mennyiben javítása annak vehető. A hiteles forrás *Potyondy Ráfael*, ki az áhitatos magyarság számára dicsőséges szűz szent Margit, IV. Béla király leányának tiszteletét írta, maga is a Pálos-rend tagja, Ányosnak és Zsolnainak közös barátja, az Ürményi-család házi papja és nevelője, ki Horvát Istvánnal, a nagynevű történetíróval, még akkor az Ürményi-fiuk jogi tanítójával, később apjuk, az emlékezetes országbíró titkárával megismertette. Potyondy tanult és mivelt ember, írja róla Horvát kiadatlan Mindennapijában, ha nem haragos, igen derék, szelid, könyörülő, jámbor erkölcsű, ha pedig fellobban benne a haragnak tüze, a mi minden ellenmondásnál megesis, azonnal kivetkezik józanságából, magán kívül vagyon. Oly hív darabantja (mert még hős vagy vitéz nevet nem érdemel) a római pápának, hogy inkább sóhajtja 72000 embereknek káros vesztüket, mintsem a pápa bugyogójáról egy gomb-szakadást². S csakugyan annyira elfogult és vak-buzgó, hogy valami *Ferencz* nevű kapistránus fráternek, ki több esztendőttől sekrestyés vala a feloszlatott Pálosok templomában, az előtt pedig varga-legény, komolyan elhitte, mikép a budai kapistránus atyák az *ördögnek tulajdon keze-írását* őrzik. »Sóhajtva sóhajtotta látni, beszéli Horvát tovább, Potyondy Ráfaelünk ezen ördögi jelet: de felülhaladták sóhajtásait az enyéim. Esedeztem hát előtte, hogy engemet ily ritkaság látásától meg ne gátolna, mert kívántam vala fontosabban megvizsgálni az ostobaságnak balga, hiú hirdetményét. Közös kocsira ültünk valamennyien és a frater társaságában Budára hajtottunk az említett barátokhoz.

¹ *Horváth István levelezése* P. Horváth Endrével. A nemzeti Múzeum birtokában. 1425. XII. Quarta Hung. 1805. márcz. 26-ról.

² *Horvát István*: Mindennapija. A Magy. nemz. Múzeum birtokában. I. k. 1805. márcz. 19.

Mihelyt jöttünknek okáról szót ejteni kezdtünk, azonnal felugrott közülök egy jó formán kótyagos és megmutatta az írást. Ebből állott az egyik lapon: »Ich Josef Milossi unterschreibe mich auf fufzig Jahr.« A papíroskának másik lapján pedig ezen szavak fordulnak elé: »Ich Catherina Majesch unterschreibe mich auf fufzig Jahr.« Mosolyogtam alattomban, mikor látám, hogy az ördög németül, nem pedig magyarul írt vala még ezelőtt 30 esztendőkel.¹ Ám Potyondy elfogultságának, vakbuzgóságának ellenére nem csak a vallás, de a költészet iránt is meleg érdeklődést érzett. Ányos neve, emléke, érdeme elég volt néki, hogy megmentse Zsolnai feleletét eredeti szövegében és a költő megigazításában. S minél merevebben ragaszkodik még a babona hitéhez és hagyományához is, annál inkább kezeskedik, hogy megbizhatunk forrásában.

Hadd álljon itt a felelet, a mint következik:

1.

Ma koporsóm ajtajánál olvadsz könyvekre?
Béhatnak e' zápor tsöppök azon helyekre:
Hol tisztulnak sok hív lelkek, elégtételek
Miknek nem volt; Én is vagyok ilyen egy lélek.
Óh irgalmas égek!
Szörnyű lángban égek,
Hol vagynak? Jőjenek hűves fellegek.

2.

Egy nap tölt el e' világból lelkem hogy kimúlt,
Már is azt vélem századok, nyelvem hogy némúlt,
Illyen a tisztító tűznek rettent' ereje!
Pediglen ez kinnyainak még tsak eleje.
Oh melly sok esztendő!
Mулnak, és nagy üdök!
Talán kiváltóim még tsak szürendők.

3.

Nagy-Szombat, Pest, Buda vára kies városok,
Bennetek tölt víg napjaim oh melly károsok!
Most a' Musák, kilencz Nimfák jajt, 's bút zengenek,
Légyen örök hálaadás a' nagy Istennek,
Hogy pokol kinnyára,
Nem ítelt lángjára,
Nézvén bűneimnek vég bánattyára.

¹ Horvát István: Mindennapija. A nemzeti Muz. birtokában. II. k. 1805. Május 2-ről.

4.

Már most segíts, 's halálomon ne sírj én hívem!
 Sirasd bünöd, azt óhajtja neked hív szívem;
 Jobbúlj intlek, járulj kérlek, lelki atyához,
 Vald vétkeket, 's a' báránynak menny asztalához.
 Áldozat e' bárány,
 Kinek vére árán
 Által törzs büneid rabsága zárán.¹

Ányos változtatása kevés: mégis fölötte megérezhető. A versnek eszméjét és szerkezetét, az egyes szakaszok anyagát és menetét megtartja: de itt egy jelzővel, ott egy fordulattal, mindenk felett pedig szabatos ütemezésével elevenebb szint, erősebb zengzetet, és melegebb hangulatot lehell bele. Az ő erős alanyísága még e megszorító korlátokon is átszap. Természetes, hogy az eredetihez való alkalmazkodásnál fogva ő sem emelkedhetik oly magasra, mint a hogy a maga szárnyain emelkednek: ő is csak büneinek töredelmes beismerésével és a gyóntató ajánlatával végzi. De legalább magyarosabban és hatásosabban beszél. A miről a javítása maga, ím, meggyőzően tanúskodhatik:

1.

Koporsóm küszöbén olvadsz sűrű könyvekre?
 Béhatottak e' hév tsöppök azon helyekre,
 Hol a lélek tisztúl, míg nints elégtétele,
 Engem is ezeknek rekeszt kinos födele.
 Őh irgalmas Egek
 Szörnyű lángban égek.
 Essetek enyhítő tsöppöt föllegek!

2.

Tsak egy napja hogy világtól bútsúmat vettem,
 Már is úgy tetszik századok, hogy ide jöttem.
 Illyen e' tisztító tűznek rettent' ereje!
 Pediglen ez kinaimnak még tsak eleje.
 Jaj melly sok esztendőők
 Lesznek még türendők!
 Talán kiváltóim még tsak szülendőők.

3.

Pest, Buda, Szombat hibámit oh ti tudjátok!
 Mert ifjúságom hivságit ápolgattatok.
 Elmúltak! De most nagy árát füzetem ennek.
 Légyen örök hálaadás a' Nagy Istennek.

¹ Horváth István levelezése P. Horvát Endrével. A nemzeti Múzeum Birtokában. 1425. XII. Quart. Hung. 1805. márcz. 26-ról.

Hogy pokol kinnyára,
Nem itélt lángjára,
Nézvén bűneimnek nagy bánattyára.

4.

Ne sírj már hívem, de segíts imádsággal,
Oldj föl minden barátságot rég hivsággal.
Jobbúlj intlek, járulj, kérlek, lelki atyához,
Vald vételkedet, 's a' báránynak menny asztalához.

Áldozat e' bárány

Azért vére árán

Által törzs bűneid rabsága zárán.¹

Ányos énekének visszhangja még ezzel nem szűnt meg. A magyar Tudományos Akadémia első koszorúsa *Pázmándi Horvát Endre* szintén felelt reája. A mi nemcsak azért érdekes, hogy az Ányos huzamos hatására vall: hanem azért is, mert kétségtelenül megállapítani engedi, hogy Horvát Endre néhány esztendővel már előbb foglalkozott a költészettel, mint a hogy eddig az irodalomtörténet tanította róla. Az volt eddig az általános állítás, hogy első költeménye alkalmi üdvözlő *Molnár János* győri kanonokhoz 1805-ben, holott Horvát Istvánnal való kiadatlan levelezése gyaníttatja, hogy már mint kis-pap a Múza körül forogódott, azt pedig nyilván bizonyítja, hogy 1802-ben már irogatott.² Alig ismerkedik meg a nemcsak névre, de lélekre is két rokon ifjú, szívök őszinte vonzalommal forr össze és három évtizeden át a legönzетlenebb ragaszkodással csüng egymáson; pedig Horvát István másképp pappal barátkozni nem iparkodik.⁴ Horvát Endre kivétel, nemcsak személyénél, de helyzeténél fogva is, mert mint győri káplán nem egyszer közvetítő közte és szerelmese, majdan első felesége közt, ki Győrött lakozik. Mind a kettő nála tudakozódik, ha levelére a válasz elmarad; mind a kettőnek ő szolgál tudósítással, ha rólok hire akad: a miért a leány benső bizalmával tiszteli meg, a legény pedig állandó mély barátsággal. Megismerteti nevét, tehetségét, titkos törekvését a pesti írók körében, kik az első keresztyének magasztos örömeivel örülnek minden csatlakozó új társnak, megfelezik véle édes mindenüket: a lobogó lelkesedést a nemzeti irodalom emelésére, a hagyományos hitet küldetésük nagyságában s a rendületlen reménykedést munkájuk sikerében. A fiatal káplánt is egyszerre üdvözléssel és buz-

¹ *Horváth István levelezése* P. Horvát Endrével. A nemzeti Múzeum birtokában. 1425. XII. Quart. Hung. 1805. márczius 26-ról.

² *Emlék-könyv*. P. Horvát Endre születése százados évfordulati ünnepélyének emlékére. Győr. 1879. 15. l.

³ *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. A nemz. Múzeum birtokában. 1425. XII. Quart. Hung. 1804. novemb. 7-ről.

⁴ *Horvát István*: Mindennapja. A nemz. Muz. birtokában. 1805. márcz. 2.

dítással köszöntik. »Említettem szorgalmatos igyekezeteidet, írja Horvát István már első levelében, Virág Benedek szives barátom előtt; ő buzgó örömmel hallotta szavaimat nemes törekedéseiden vigadtában. Meg is hagyta, hogy esméretlen létére is nevében tiszteljelek, 's egyszersmind kérten kérve intselek, hogy gondos szemeid előtt forgatván nemzeti nyelvünk eránt való főkötelességedet, iparkodjál tőled kitelhetőképén a'nak fényét terjeszteni, nagyobbítani és ragyogóbb tündöklésbe iktatni. Így léssz tsak az olyan boldog anya szülte Magyarorságnak számában, ki beírta lévén a' Hazafiúság könyvében, élten él a vadon időnek minden szakasziban. Küld számodra legujabb munkájából¹ egy nyomtatványt, mellyből meg fedheted azon Criticával kevés esmérettségben élő didbáb ékesen szóló urakat, kik most sem szűnnek meg a Sz. László aranyain nyugvó Szűz Mária képét emlegetniök.«²

Mennyi melegség a hangban, mennyi tisztaság a törekvésben. Az öreg Virág, a magasztalt magyar Horatius, egyszerre küldi áldását, intelmét s elismerését legujabb munkájával ismeretlen létére a névtelennek, hogy a nemzeti nyelv és irodalom pallérozójának eljegyezhesse. S a fiatal Horvát István épp oly lelkesedéssel, mint a minő meggyőződéssel vezeti és közvetíti ezt az emelő összeköttetést; s mind elágazóbb szálakkal fűzi tovább, megismerteti Verseghy Ferenczcel, Vitkovics Mihálylyal, Kulesár Istvánnal is. Barátjának igazán irodalmi ügyvivője, ki figyelmezteti minden új műre, ha annak megszerzése ajánlatos. Így mindjárt ebben a levelében Verseghynek két elbeszéléséről emlékszik meg: *Kolomposi Szarvas Gergelynek víg életéről és Rikóti Mátyás pompás megkoszorúzásáról*. Verseghy éppen ekkor szabadult ki börtönéből, melyet a Martinovics ügye miatt *kilencz* esztendeig szenvedett. Rikótija volt, mondja Horvát István rendkívül érdekes adatul »mely a szerencsétlen magyart tréfaival élesztgette, vidámitotta, sőt talán, a mint nekem tegnap ön-maga beszéllette, életben is megtartotta.«³ Horvát Endre pedig alig győzi hálálkodással mind ezt a figyelmet és szolgálatot megköszönni. »Arra is intesz, feleli felbuzdult hévvel, hogy Hazánk' nyelvét, mint fő kötelességemet tekintsem; Magyar ég alatt, magyar tejet szoptam, magyar kenyérrel izmosodtam, a' Magyar Haza' költségén tanúlgattam: kié hát mindenem, ha nem az övé? Igenis, kedves Barátom! úgy mint te, mint valamennyen, a' kik eme' fölséges javaknak részei, tartozom édes Hazám hasznáért, drága Nyelvünk tsinosításáért, utolsó pörcczenésig pihegni, mindenemet föláldozni. Olly adó ez, mellynek le nem fizetése a' a' szentségtörésnél is éktelenebb. És még mivel tartozunk Hazánk-

¹ *Virág Benedek*: Különös leczke a Szűz Mária képeről a magyar aranyon. Miller S. F. után. Pest. 1804.

² *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. A nemzeti Muzeum birto-kában. 1425. XII. Quart. Hung. 1804. október 4-ről.

³ *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. A nemz. Muzeum birto-kában. 1425. XII. Quart. Hung. 1804. okt. 4.

nak? — Azokat az háláadatlanokat, kik az Országnak zsírját áhitozva fölfalják, gyalázatosan — tudjuk mire, — elvesztegetik, szégyenköre kitenni. Azokat pedig, kik *Nemes Nemzetünknek* dütsőségéért élnek, az örök halhatatlanságnak által adni, a későbbi Magyar szívekbe béinni. Ez a' mi fő kötelességünk.

Az én hívtalom bajos, nyughatatlan, a' mint magad tudod. Míg mostani állapotom másra nem változik, keveset ígérhetek. A tsöndes magánosságban, békességben éled a' Poezis, 's én erre most szert nem tehetek.

A jó vers-szerző nyugodalmas lakhelyet óhajt,
 És ha lehet, minden tsevegéstől meszsze szegődik.
 Hajdan is a' Görögök Parnaszsz és Pimpia hegyekben
 A' szűz Muzsákat bokrok közt lakni mesézték.
 Himfy is a véres tsata térről félre vonódván,
 A' susogó Patakok' menttében nyögte szerelmét,
 'S a felelő kő-szirtek alatt lantolta panaszszát«. ¹

Mind a mellett nemcsak e pattogó hexameterékkal, melyekbe levele könnyedén átcsap, kedveskedik neki, de régi verseiből is megküld egyet. A mint maga vallja, mértékre szedett versei már elég számmal voltak, de azok mind satírák, azért számára inkább azt másolja le, a melyet *két esztendővel* ezelőtt csinált több jó barátjának kérésére, válaszul az Anyos énekére. A levél és a másolat 1804. novemberében kelt, a válasz pedig két esztendővel ezelőtt, 1802-ben, a mikor még a sopron megyei Szergényben kápláncodott. Ennélfogva téved életírója *Méry Etel*, mikor költői föllobbanását — írói pályájára való elindulását a *Rajnis* befolyásának tulajdonítja, mivel csak győri laktában érintkezett. ² Láttá ugyan már 1792-ben is, mint *tizennégy esztendő*s gyermek: de csak 1803-tól fogva ismerte, csak ettől fogva vehetett tőle ösztönzést. Horváth Endre a *Fabcsich* tanítványa, keze alatt nevelkedett és érlelődött, lelke az ő tüzes magyarosságtól fogott lángot, hiszen még 1807-ben is neki mutogatja meg költeményeit. ³ Fabcsich áldatlan író, de áldott hazafi, ki nemcsak a nemzeti nyelvet tartotta köszegi hiencz létére a legokosabb nyelvnek széles e földön, de még a Fiastyúk csillagainak állásában is * * * a magyar nevét, annak kezdő-betűjét ismerte föl. Sajátos és különcz pap, de férfias jellemében és nevelésében volt valami vitézi, a mint tanítványai élén katonaság érkezésekor rendesen kivonúlt a vásárállásra, zárt sorokba fölállítja őket, beszédet intéz hozzájuk a haza és király

¹ *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. A nemzeti Múzeum birtokában. 1425. XII. Quart. Hung. 1804. novemb. 7.

² *Emlékkönyv* P. Horvát Endre születése százados évfordulati ünnepélyének emlékére. Győr. 1879. 15. l.

³ *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. A nemz. Múzeum birtokában. 1425. XII. Quart. Hung. 1807. január 10-ről.

íránt való hűségről, hősiségről, hadi dicsőségről, példákat idézve a görög, római és magyar időkből; s a mint a katonaság elvonulása után újra beszédet tart annak dicséretéről és becsüléséről.¹ Férfi sziv és hazafi-tűz lobog benne a papi köntös alatt; nem az ábrándok és merengések, hanem az energikus érzések, kötelességek és tettek embere. Horvát Endrének géniusza is a *magyaros nyers erőnek kifejezése*, a kötelesség és férfiaság megtestesülése. Már ez az első ismeretes éneke is nem az elmúlást, hanem az életet hirdeti, a megholt nevében arra buzdítja kedvesét, hogy akassza halottas fátyolát sirjára, térjen az élők közé és mulasson vidám lélekkel velők. S a mily határozott az írásnak felfogása, ép oly biztos verselése. Nyelve magyaros és népies; s mint Ányos, nem igen törődik az ik-es igékkel; különben a válasz leginkább beszélhet magáról:

1.

Te állsz sírom hantja fölött, kedves szeretóm,
 'S ékes szemeid' tsöppei mossák temetóm?
 Kebelembe immár többé nem fogadhatlak,
 A' szerelem karjaival nem szoríthatlak:
 A' kegyetlen Párkák
 Testem' ide zárták,
 Szívedet,
 Hívedet
 Földbe takarták.

2.

Hallom bánatos keservét vérző szívednek,
 E mélységbe aláható hangját nyelvednek;
 Ó ismérem zokogását esküdt hívemnek,
 Annak, ki lett áldozatja szent szerelmeknek,
 Kitől a' sors mérge,
 Márvány keménysége
 Irigylett,
 És így lett
 Életem vége.

3.

Az halál bús panaszidat el nem fogadja,
 Eltűnt örömedet soha vissza nem adja.
 Ne keseregj esetenen, mert haszontalan,
 Az örök végzésnek szava változhatatlan;

¹ *Emlékkönyv* P. Horvát Endre születése százados évfordulati ünnepélyének emlékére. Győr. 1879. 10. 1.

Mind, kik éltet vesznek
 Testtől, porrá lesznek,
 Szépségből,
 Fölségből
 Mind kivetkeznek.

4.

Én itt várom fölkeltemet újabb életre,
 Hová eljössz te is, tudom, az itéletre.
 Nyugodj tehát, áldott lélek! s ne sírj érettem,
 És halottas fátyolodat tedd le fölöttem.
 Légy vidám lélekkel,
 Mulass az élőkkel,
 Ne vesződj,
 Ne gyötrődj
 Megholt képekkel!¹

Horvát István elismeréssel olvassa és méltatja a küldeményt. »Ha példádat követve — úgy mond — épen nem magasztallak is, a'kor sem hagylak minden ditséret nélkül. Tüzes költőségedről már a'kor kijelentettem teljes meglegedésemet, mikor feddő satirádót olvastomban poetai hevedet el a'nyyira bötsülni kezdettem: hogy az olylyatán költeményeket írásra bízhatni merészeltetek. Egészen az elragadtatásig gyönyörködtetnek édes folyamú Hexa-metereid; felelő verseid pedig sokkal föllül haladják, azon feleletet, melyet ugyan ezen dalra Ányos Pál éltében válaszul írt Zsolnai Paulinus atya. — Iparkodjál Andorom! és ne hadd kihalni eleven buzgóságodat. Ha ilyenek a' kezdetek, millyenek leendének a' korosabb elmének szüleményei?«²

Horvát Endre egyszerű szívének jól esett ez az elismerés, s még inkább bele melegedett az irodalomba. S mikor később megkapta barátjától a Zsolnai feleletét, Ányos javítását, melyet eladdig nem ismert, férfias felfogással és tárgyias megokolással kemény itéletet mond róla. Levelében előbb megáldatja mindazokat, kik hazai literatúránkkal bajlódnak, Árpádnak, Álmosnak, Bendegúznak atyjokkal, a mi dicső eleinknek, a szittyai magyaroknak istenökkel. Aztán áttér a maga hangulatának érintésére és a Zsolnai-Ányosféle felelet bírálatára: »Én ugyan — írja saját igaz vallomásaként — már majd három esztendővel ezelőtt föltettem, hogy egyedül magamnak tanulok, írok, semmit soha a' világgal nem közlök, és magamat a' morális magánosságnak sűrű harasztjaival körülvelt barlangjába elzárom: nem tsak azért, hogy így a' bolondok krisissétül — quorum infinitus est numerus — meg menekedjek, hanem hogy saját bátorságomat is okosan megtartsam. Erre hoztak, nem tsak a' régi

¹ *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. 1804. novemb. 7.

² *Horvát István levelezése* S. Horvát Endrével. 1804. decz. 17.

históriákból költsönözött számtalan példák, de leginkább a' vissza-számlált 10 esztendő. Barátom! kedves Barátom! nem hiszem, hogy valami ne jusson eszedbe. Nem múltak el még azok a' szomorú üdők, melyekbe, — és azok az írgy kóborlók most sem alusznak, a' kik.... a' kik a' hazafiúságot hazaárulásnak prédikálják. Hidd-el, tsak egy kis szikrát lássanak, tüzet kiáltanak. De mégis a ti biztatásitok, barátságatok úgy látszik, hogy lassanként más gondolkozásra vezetnek. Tsak hogy, édes Barátom, vigyázton vigyázunk magunkra, és boldogságunkra. — Szent Isten! ha mi Mátyásnak üdejében élnénk! Ó! tsak a' mit én tudok, hány tudós bölts elmék ugyan ezen okbúl elfelejtve vagynak, kiknek drága írásaikat por lepi, és talán soha a' magyar világ nemis látja! A' fájdalmat érezzük, de a' sebet bé nem gyógyíthatjuk. Mikor a' Virág jegyzéséből Tacitust olvasván mélyet sohajtottam, gondolhatod, hogy valamit éreztem. Ezt értsed minden hasonló tételekrúl.

Ányos Pál' énekére ki írtt feleletet, minden részrehajlás nélkül ítélvén, nem tsak helyben nem hagyhatom, de igen is hibásnak látom. Még Ányosnak jobbítása sem sokat segített rajta. Azt kivévén, hogy magyarsága jó, egyébként egész végig Barát Cellába való. Olly szép, olly elragadó, s a vért majdnem megállító énekre — egy kétségbeesettnek imádságával felelni, ki látta valaha? Tudhatod, *mint* kedvellette Ányos a' szentes reménykedéseket. De minek is akadnak a' vers tsinálásba olly fűzfa Poéták, ha hozzá nem tudnak? bojtorján kóro az illyeneknek fejekre, nem borostyán. Falusi mesterek szoktak illyen Bútsúztatókat egy-egy garasért faragni, s azok is úgy, mikor a garatra jól felöntvén előbb, a' holtnak lelkét pokolbúl akarják ki szabadítani. Mit tsinál a' szelíd, biztató vigasztaló ódában a' purgatorium? Ha pedig az elkeseredett Leányt vigasztalni nem akarta, adott volna néki kezébe egy tört, és kérte volna, hogy magát által szúrván, ő ne a' Purgatoriumba, hanem a' pokolba bukjon le. Ha a' jámbor maga nem érzékeny, vette volna ki a' szomorúság és búslakodás ellen való recipét Horatziustól: *Aequamemento rebus in arduis servare mentem*. Barátom! azért mégis meg ne haragudjál, hogy Pater Zsolnainak énekét vargásan kirámáztam. «¹

Kemény, de igaz ítélet, férfias és természetes okoskodással, mely nem csak a Horvát lelkületéről, de az Ányos eredeti énekének őszinte méltányolásáról is élénk bizonytságot teszen. Mert az Árpád költője születésénél és nevelésénél fogva még ahoz a nemzedékhez tartozik, mely Ányosért hevült. Élete, sorsa, szenvedése még ismeretes előtte, mindennek hagyománya még közvetlen: ennél fogva érdeklődése és ragaszkodása iránta még éberebb és melegebb. Ez a nemzedék még sokat átérez és becsúl az ő régiességéből, egyszerűségéből, keresetlen szépségeiből. Ányos még Horvát Endre szemében is csoda-jelenség, kívül szívesen elmulat. Nyelvében, előadásában,

¹ Horvát István levelezése P. Horvát Endrével. 1805. április 3.

hangjában mindég marad valami ódon és cziczomatlan; úgy hogy költészetünk művészebb iránya szinte észrevétlenül vonul el fölötte. Mintha nem is a saját emberöltőjének tagja lenne, hanem a mult itt felejtett képviselője: innen a közönség csalódása benne és az ő csalódása a közönségben. Szerencsésen indult: de a hol fölépett, ott megállt, s az új időnek új izlése elfordult tőle.

II.

P. Horvát Endre és a czisterczita rend.

P. Horvát Endre, mint ismeretes, eredetileg cziszterczitának készült Heinrichauban, Felső-Sziléziában; de vagy honvágya, vagy erős nemzeti érzülete miatt, mellyel az idegen szerzetesek meggyőződése összeütközött, elhagyva Henrik-völgyet, a hogy magyarosan nevezi, és a győri egyházmegye papnevelő-házába állt. Ám mint plébános is meleg tisztelettel csüngött ez érdemes és hazafias renden, már tudniillik a minőnek nálunk mindég mutatkozott; s első nagyobb alkotása is: *Zircz Emlékezete*¹, ennek ünnepeleése, dicsőítése volt.

Felbuzduló érzéssel s őszinte méltatással rajzolja eredetöket, hivatásukat, szent kötelesség- tudásukat és önfeláldozásukat a kereszténység, műveltség és hazafiasság szolgálatában. Messzi, még az Árpádok idejében mutatja be őket legelőször, midőn valóságos ábránd és zordon áhítat uralkodik lelkükön: ártatlan testöket szeges örvbe kötik és hosszú böjtökkel gyötrik; éles szikla a nyoszolyájok és kesergés a párnájok, mert munka után még a kő is puha pihenőt ad nekik. Hisz szentséges tisztöket folytatni soha meg nem unták, sem heve a nyárnak, sem dermesztő hidege a télnek nem bánthatta szorgalmukat. Így folyt életök a vegyes házbeli királyok korában is, áldás-osztogatás, tanítás és példás munkálkodás között: a jámbor társak rendre felekeztek, egyik ösvényt irtott, másik kertészkedett, virágot ültetett vagy fiatal fákat nyesegetett, s a vad tőkbé szelid szálakat oltott, ámbár holta után késő nemzedékek ízeltik csak gyümölcsét. Akadt megint, ki a gyors méh-lepte mezőre ballagott, füveket szedett és belőlük italt készített, hogy a betegségek ellen küzdjön véle; majd összejöttek újra és a zirczi fedél alatt a sziklafalakat zengve felelni tanították s a lantos Arion utánzásával a szilaj indust is megszelistették volna.

Hittérítők és vezeklők, kertészek és földmivesek, a tudomány és vallás magvetői, a gazdálkodás és polgárosodás úttörői, szentek és harcosok, kezökben a karddal és bibliával teljesítik küldetésöket, végzik pályafutásukat, azzal a megtagadó és fölemelő hittel, hogy a földön vetnek és az égben aratnak. De jó a mohácsi vész vihara,

¹ *Zircz emlékezete*. Budán, 1814.

keresztül harsog a zirczi völgyön is: s az áldásos élet helyén néma enyészet borong!

Aztán a zirczi birtok világi kezekre kerül; Thury György, Farkas és Benedek ülnek ölébe és szinte száz esztendeig tartott az idegen uralom. Még az első apátok is, Monoszlai, Bolezári, Bőjthe inkább csak a czimet viselték, mint a jószágokat birták; míg Hédervári báró következett, ki a maga hasznát magas érzéssel feledésbe takarta s visszaszerezte azokat, hogy aztán méltó követője, Újfalusy, tovább folytathassa megújító működését: munkának eredt, a szanaszét heverő köveket helyőkre rakosgatta, kised hajlékot emelt, elszórt társait összeszedte, messziről földmivészeket hozatott, a szőlőhegyekre venyigét ültetett, a bokrok-benötte utakat megtisztogatta, csemetéket szaporított és patakot szabályozott: míg alkotásai közben badacsonyi útja alatt gyilkosok áldozatául esett. Szerzetes árvái riadva menekültek, fővesztett táborként oszolva: nappal a völgyek mélyeiben rejtőztek s csak éjjel, a hold fényénél bújdosnak tovább. A fiatal Szabady László bolyongása közt öreg ősz remetére, Komornyik Istvánra, Batthányi egykori vitézére, talál, ki kedves vendégeként fogadja, s útrakeltetkor Zircz jövőjét neki isteni látással megjósolja: Birtoka másé lesz, ki pénzzel váltja meg mint rabot, messzilakó jövevény létére kizsákmányolja zsiros telkeit, lefoglalja barmait és méheit. S a magyar inyre nevelt nektárból az ő kedve hevül. Így idegennek fog Zircz adózni száz évig, még növendék ifjai is idegen földre ragadják — hogy ott szent borzalmat gerjesztő gótoltok alatt a félrekapó erőt csillapítsák, az érző fiatalság vágyát elnyomják és igába törjék. A mit tűrni nehéz ugyan, de nem haszon nélkül való; legalább megtanulják, hogy miben különbözik hazánk, e szabad ország, a rabláncz-gyötrötte hadaktól. De végre oly nap fakad föl, melyen Zircz a rabi béköt elveti, főnökét a maga kebeléből választja, ki szent helyen, Sz.-Mártonban születik, nagy szívvel magyar mellében, a rend szabadságát, függetlenségét kivívja és helyre állítja megint.

S úgy történt csakugyan. Újfalusy halála után a magyar czisterciek Liliom-földre verődtek, a hol fölfogták a bújdosókat, de mint afféle jó szomszéd, ki örül szomszédja romlásán, s kárából hasznot húz . . . Engedelmet nyerve az elfoglalásra, részint gazdasági javításnak, részint váltság-pénznek fejében tetemes összeget számlálnak fel, melyért aztán Zirczet eladták a henrik-völgyi kolostornak. Szabady László, ki a remetenél megszállott, az átadásakor még Liliomföldén élt, a mint a szerződésből kitetszik. Csak száz esztendő múlva, a mikor a rend élére *Dréta Antal*, Szent Márton fia lép, kinek termete mint a libanoni czédrus, jelleme mint Pháros Egyiptus szigetén, a tengeri révben. A merre vidám arczát fordítja, öröm kel. Érett ész, józan okosság, nagy dolgokra tanács, erő és elevenség lakozik benne mindenre, a mi vagy az egyházat vagy a hazát érdekli. Nincs gát, a mely megakassza

szándékában és alkotásában: Zirczet felszabadítja és felvirágoztatja. Gazdasága éled és gyarapszik; a merre szeme elnéz, tölgyes nyájak, játékos üdő-csapatok és pajkos csődörök legelésznek szerte. A csűrben piros kékék hevernek; másutt alma és körte pirul vagy a szőlőgerezd virul. Zircz, mint az éden társa, új jelcnésekkel fejti ki szépségeit: zászpa helyett ibolyák és szegfűvek balzsama röpdös, törpe kőkény szilvát, a csipke-fa rózsát terem. S ez mind a Dréta munkája, ki mindenütt rendet, békét, újhodást fakaszt: a pilisi és pászthói apátság beolvasztása, Berend és Herczegfalva emelkedése versengve magasztalja áldó kezét, míg az özvegyek és árvák gyámolításában és az írók támogatásában ki nem fárad. A műzsák általa élnek, ő viszont általok fog élni, míg nap az égen jár és a föld sarkai tartanak.

Ime, a költemény vázlata, tartalma, gondolat-menete. Laza szerkezetében nincs egység egyéb, mint hogy Zirczről és lakosairól beszél. Hatszáz esztendőnek folyamát csillogtatja át képzeletének himes szálaival, de fejlődő cselekvést, még csak fejlődő történetet sem találhatunk benne. Első része, a mohácsi vész, hősi képek és természeti festések színes szövése; s el kell ismernünk, s örömet ismerjük el, hogy azok a lapok, melyek a munkára megfelelő papokat, a mai mivelt Magyarország e derék letéteményeseit, áldásos alkotásaik közben sürgő útakon előtűntetik, valamint azok, melyeket a természet ihlete sugall, valóban szépek, bájosak és elevenek, s a költő tisztelői ezekért nem alaptalanul vártak benne magyar Vergiliust. Széles ecsettel, erőteljesen színezt: inkább csak a jellemzetest emeli ki, semhogy a részletezés finomságaival hatna. De látszik rajta, hogy van szeme, érzéke, megfigyelése a mezei élet változatosságai és élvei iránt; látszik rajta, hogy maga is sokat forog és szívesen forog a természet ölében; közvetlen behatások üde visszaverődése rajzolódik soraiban, a fény és árny játéka szerint, majd derűsebben, majd borúsabban. Mintha maga is gyakran irtogatná, nyesegetne, oltogatna, virágot ültetgetne, annyi melegséggel méltatja ezt a szorgoskodást; azt pedig tudjuk, hogy az alma és körte neki is pirul, s a szőlőgerezd számára is virul. A költemény második része az író idejéig, Hédervári báró és Újfaluzy kiemelésével, a szerzetesek bujdosásával és az ősz remete jóslásával epikai töredékek és lyrai elemek vonzó váltakozása. A mozgó alakok háttere itt is a természet, mely lelkük hangulatával szerencsésen olvad össze. Újfaluzy meggyilkolására némulva elhallgat, a bükk gallya sem ing, s a bérczről rohanó forrás bámulja, mi történt. A levegő megnehezül; az égi hullámok ereszkednek, s a Bakony oldalait megközelítik. Szilaj szelek süvöltnek, ropog a fa, tövestül facsarodva leomlik. A futó felhők meggyűlnek, a hegy csúcsai égni látszanak: méhök viharral vemhes. Majd megzendül a dörgés és ropogva robot; zápor és villám szakad, s a völgyek visszhangja feleselve csattog: a vallást nevető bűnös térdére lecsuklik és rabi álmából felocsúdva

kiáltja az istent! Szabady lappangva bolyg, az éj jóvolta vezérli, vaczkor, áfonya s mogyoró táplálja, szomját a patak oltja, honnan tenyerével meri a hűsítő cseppet; míg eljut az ország nyugati határához, mely szálkás fenyvessel fedve. Így csavarult hegységek ölében, hol leveles szederin lejtő galyakra fut ki és sűrű himzés-sel gondtalanul ernyőt bodrogat, tetőtől földig tarkálva barna gerezekkel, hol virgoncz evetek, kiki párjával, enyelegnek tréfa-szökéssel: itt élt az öreg remete. Termete Nestor, ősz haja vállára omol, szakállá mellét söprögeti, hajladozó derekát rekettye-gúzs fonja át és cserepes talpát fahéj védelmezi. Háza előtt kereszt, a szent kép tündöklök rajta, kirakva kövekből, alatta zsámoly. Háta mögött fészter, önnön-munkálta gyümölcsös, hét gödölyéje szök-dösve legelész az aljban, melyet kellemetes, csörgő patak hűsit; beljebb két terebély-tölgy, egymásra boruló ágakkal oltalmazza a méhkasokat. S a mozgó alakok érzése, hangja, a helyzetből fakad, a mint a fenséges az idyllivel váltakozik; s nem egyszer annyi hévvel és erővel csapong, hogy valóban *hősi dictióvá* emelkedik, melynek Vörösmarty föllépése, példája, hatása előtt több mint egy évtizeddel ő a megalapítója. Az a zengzetesség, mely az egész elbeszélés nyelvének és verselésének közös érdeme, fölötte hatásosan hangzik ez epikai-lyrai töredékekben. Bár a mozgó alakok jellemzése is töredékes, inkább pár külső vonás érintése, mint a lelkökből kiforró cselekvés rajza: mégis a hősi dictió energiájából sok visszahárul férfiaságuk erejére, s a szó pótolja valamennyire a tettet. Vannak lapok, melyek a költő heroidjainak és eposának legszebb helyeihez méltán oda illenek s ezek őt már ama magaslaton tüntetik fel, melyen két évtized múlva állott, mert benne mindég inkább az eredeti tehetség, mint a művészet nyilatkozott és hatott.

A költemény utolsó része egyes-egyedül *Dréta Antal* apát dicsérete, mely magas szárnyalásba csap. Hatszáz esztendő multja összes eseményeivel úgy foly össze, hogy hullámai, mint tengeri habok a Pháros lábainál, az ő lábainál törjenek meg. A szerzet története ennek az egyetlen embernek énekében végződik, mely a műnek éppen harmadát foglalja el. Már maga ez az aránytalanság a *Zircz emlékezetének* oly hiánya, melyet semmi szépsége helyre nem hozhat. Elhisszük, sőt tudjuk, hisz Kazinczy levelezése elégszer emlegeti, hogy Dréta Antal a zirczi apátság történetében oszlopos ember; de a szerkezet törvényei meg nem engedik, hogy az egész szerzet multja csak az ő alakjának alapzata legyen. Ki nemcsak olvas, de gondolkodik is azon, a mit elolvas, okvetetlenül felveti magának a kérdést: mi lehet ez aránytalanság oka vagy talán inkább titka? Lehetetlen, hogy Horvát Endrének ennyire még csak sejtelve se legyen a részek arányáról, mert bár Árpádjának anyagába bele vesz is, kisebb alkotásai, mint Enyingi Török Bálintjának és Borbély Helenájának levele, tudatos kiszámításra vallanak s egészen jól kerekednek ki. *Zircz emlékezete* ellenben olyan,

mínta a ciztercziták ünneplése és dicsőítése csak alkalom lenne az uralkodó apát magasztalására, talán kegyének és pártfogásának megnyerésére. Nem vonjuk kétségbe a költő meleg tiszteletét a rend iránt, hisz az minden sorából kisugárzik; de az elbeszélésnek első elolvasása óta nem birtunk szabadúlni a benyomástól, hogy megírása inkább személyi okokra vezethető vissza. A félszeg szerkezetet csak ilyesmi magyarázhatja meg. S íme, erre nézve a költő kiadatlan levelezésében, melyet legbizalmasabb barátjával, *Horvát Istvánnal* folytatott¹, épp oly meglepő, mint döntő bizonyítékokat nyerünk. *Zircz emlékezete* akkor készült, mikor Horvát Endre azzal a gondolattal vivódott, hosszas és keserves lelki nyugtalanságok és villongások között, hogy a tétí plébániát elhagyja és a ciztercziták szerzetébe lépjen; akkor készült, mikor kínos vergődéseiből és küzdelmeiből menedéket a zircziek között remélt és Dréta Antal apáttal már-már egyezkedett, s nyugalma, boldogsága, egész jövődjé ennek a jóakaratótól vala függendő.

Mi sodorta ebbe a válságba? Mi keltette föl benne a szándékot, hogy az övétől, barátaitól, a világtól elvonuljon? Saját levelezése épp oly érdekesen, mint izgalmasan beszéli el s teljesen új megvilágításba helyezi az ő tétí »csendes és vidoz« életét. Erzékeny és lobbanékony lelke, hazafias és emberszerető szíve tépő csalódásokba esett, s ő szenvedései közt az újabb csalódások ellen a kolostor falaiban akart keresni fedező paizst. Már 1809-ben viharzott: nemzeti reményének és büszkeségének, a felkelő nemeségnek csúfos kudarcza mélyen összerázta. Hiszen mi másképp képzelte ő a hadjáratot! A mikor a francia sereg már Körmendnél táborozott, kapta meg Kreskay Imrének buzdító verseit, melyekkel »ez oly felséges tárgyat hitvány békabrekegéssel nem annyira elénekelte, mint elbucsúztatta«. ² Szombat volt, mikor templomi beszédére kellett készülnie, estve mégis tollat fogott és hazafias tüzeben megírta buzogányos verseit: *A felkelő nemzetnek*, a buzogányos Vitéz Magyaroknak, melyet még másnap Győrbe vitt és kinyomatott. Micsoda szilaj, lobogó hévvel hívja kardra, lovakra a derék magyarokat, kiket dél, napkelet, éjszak és nyugat őrszemmel kísér; a régi magyar vitézség minden nagy hagyományával buzdítja s már eleve mint diadalmasokat köszönti őket. A riadó egymás után ötször vagy hatszor jelent meg: de a felkelő nemeség szégyent és nem dicsőséget aratott. A győztes és megvert sereg, a merre kergetőzött, egyaránt fosztogatott; s a költőnek, a mi kis értéke volt, megsemmisült. De nem a maga kára, hanem a haza szégyene égett lelkén.

»Micsoda orosz lány, markos vitézeket mint rettenetes táborot képzeltem én? írja Horvát Istvánnak, 1810. november 2-ről. De

¹ *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. A nemzeti múzeum birtokában. 1425. Quart. Hung. XII.

² *Ugyanott.* 1810. november 2-ről.

bezeg láttam, hogy álom volt, a mint gondolataim futkostak és fővényre építettem váromat, mikor ezek által reménylettem drága Hazámnak szabadulását. Mint az Angyalokat, úgy vártam körülöttünk öszvesereglegéseket, nem tudván, hogy veszélyt Fejünkre és Farkasokat kívánok a bárány-aklokra, mert azok is voltak ők. Nekem ugyan tetemesebb károkat nem az ellenség, hanem az én Buzogányosaim tettek. Ezek közül való volt, *a ki 11 esztendőök olta estve irogatott munkáimtul orozva megfosztott!* Ezek facsarták ki belőlem azt a meg nem másolandó fogadást, hogy én a Parnassz útjáról, mellyen akármi lassan ballagtam, örökre visszatérjek és soha Hazámnak, hanem önnön kényemnek és a vasfeledékenységnak éljek. Ha vétkesen is, de állhatatosan fogadtam, és szentül megtartom. Te ébresztettél fel legelsőben szunyadozásomból, Te ösztönöztél bájos írásaiddal nagyobb szorgalomra, Te gyújtogattad bennem a Tudományoknak szerelemlángjokat, Te raktad vállaimra úgy mint kötelességet, a tartozó szolgálatot, mellyet bűn nélkül Hazánknak megtagadnunk nem lehet. Most mindezekről felszabadítottam magamat, nem is én, hanem a megfordult érzékenység. Le teszem, kedves Ötsém, a te kezeidbe teszem le, és tartozásképen neked visszaadom minden ígéreteimet, melyekkel ajánlottam nyelvünkön, a tudományokban a mit tehetek, tenni. Te tőled várom még, hogy e szándékomat jóváhagyásoddal megerősítsd, és a mit Justus Lipsiustól tanulék, követnem megengedd; Te tőled várom bocsánatját annak, hogy méltó fájdalommanak szabad futamatot nyitok, mert Hazám, tudom megbocsájt, melly egy embernek csekély töprenkedése és gyarló szolgálattya nélkül könnyen ellehet.»

Horvát István sietve megnyugtatta röviden, kimerítő választ máskorra ígérve. S barátja várja, hónapokig keservesen várja azt, mert maga-meghasonlása egyre növekszik. A győri ütközetet már csak kiheverte, elkeseredett fogadásáról sem beszél újlag; de sóvárgva emlegeti neki, hogy bárcsak közelebb lenne hozzája ő, kívül óráit megoszthatná, gondolatait közölhetné, kinek igaz kebelébe szívét kiüríthetné. Mert vannak ugyan barátok, de milyenek?

Szembe hizelkedik,
Dicsér és magasztal, imád, kedveskedik;
Alig fordít hátat, gyaláz, irigykedik,
Álmában is téged csalni törekedik.¹

Aztán sürgetve hívja magához; de az elfoglalt ember maga helyett egyelőre megint csak levelét küldheti. Meg akarja vigasztalni, pedig csak inkább felzaklatja. A költő fogadásáról meg sem emlékszik, mert van oly jó lélekismerő, mikép tudja, hogy az efféle szó idővel elpárolog, mert a ki egyszer a castáli forrásból ivott,

¹ *Ugyanott*, 1811. április 29-ről.

visszavágyik utána. Annál behatóbban érinti a nemesi fölkelést és baráti kérdést, a mint következik:

»Sokat buslakodtam állapotod felül, midőn a' gyalázatos háború székét Győrnél felütötte. Örömmel láttam Hexametereidet, mint ditsó művét a' Magyar Verselésnek; éreztem belülről hazafiúi indulataidat; elhittem, hogy így köllött volna érezni minden Hazafiúnak, ki Nemzete ügyét méltán szívében hordozza. De édes Andorom! nem adtad volna te azt fényre, ha oldalad mellett állhattam volna, bár mennyire lángolt volna is a' te dicsőbb időkre méltó nemzeti elragadtatásod. Előre láttam én mindazokat, a mik történtek, 's meg valék győződve, hogy 'a kis lelkek nagyra nem vezethetik az elpuhultakat. Seregeinknek Enthusiasmusok tsak ál Enthusiasmus volt, 's nem eredett azon tiszta forrásból, mely a' legveszedelmesebb könyűállásokban is meg tudja óltalmaztatni a Hazát.

Másképen is a' hol ész nintsen, keveset tehet ottan az erő is, a'nyi nemessel vegyült nemtelen sereget gyakorlás és készület nélkül tűzbe vinni, nem vala-e bősáthatlan végezet? Azonban akár mint állott a' dolog, Verseid napfényre küldettek. Már ekor az előbbiektől megválva azt tettem, a' mit barátnak teljesíteni illett: eszmérettségbe iparkodtam hozni gyönyörű munkádat, 's érdemes személyedet. A mit tettem, tudom, el nem mulattam, 's e'nél többet a' barátság szíves kötele soha sem kíván. Utóbb az ellenség dühétől szörnyen féltettelek, 's mely ömledezéssel hallottam, hogy személyedet minden bajtól megmentette azon kegyes gondviselés, mely szíveinket örökre egybe kapcsolta!...

Sokat búsultam, újra mondom, mindezek, de egy még dühösebb ellenségtől régóta inkább féltetek. Nintsen könnyebb a' ravasz álnoknak, mint az érzékeny betsületes szívet megjádznai 's keleptzébe keverni. Az, ki maga egyenes-szívű, leghamarább egyenes és igaz szívűnek tart másokat is, mivel nem gyanít olly hamar tettetést, mint az, kinek minden mozdulása tsupa ravaszság és tetetés. Kedves Bátyám! ilyenek között tudlak lakni Tégedet, 's ilyenek között mi könnyű egy ártatlan szó, kedv, tselekvés, vagy bizodalom által galibába vergődni! Régen féltetek ezektől, mivel tudom, hogy Te a' nyájasságban nyájos, a' vigságban vig, az okosabb böltselkedésben okos, a' szerelmesek között szerelmes tudsz lenni, ha tartózkodást javáló okokat észre nem vehetsz. Eszembe jut gyakorta az is, hogy a' jó barátokból sokszor ellenség szokott támadni, 's hogy annál hamarabb változhat minden a' nem egészen szoros barátok között. Óvni, óvni köll magunkat a' profánusoktól, 's magokkal az Adeptusokkal őrizkedve köll élni. Nem mindenkiben lakik állandó character. Tudod Te jól magad is ezeket, vedd azonban jó néven gondolkodásoddal egyező elmélkedésemet, mert ez tapasztaláson épül, melyet tennem igen fájdalmas volt. Hallottam egykor Rágalmazódat, 's pirulásra bírtam, hogy tsufúl visszaél jószívűségeddel. Rágalmazásai nem ide valók, azt azonban tudnod köll,

hogy *Kisfaludy Mihály* volt. De reményilem, hogy nemes szíved a nevét is csak jövődő óvásul 's nem bosszú állásul fogja följegyezni, 's azt, a mit barátságodnak lassan fülébe sügök, odább hallatni nem fogja.

Őrizkedned köll Tettes *Takács József* úrtól is. E' sok érdemű Magyar, és Magyar Tudóst nálom senki forróbban nem szereti 's betsúli: de a barátsága nehezen nyerné meg egész bizodalmat. Ő magát mindig Révai barátának vallotta, ha Révaihoz írt: miket olvastam mégis levelében Virten, a' tiszteletet érdemlő ősz Baróti Szabó Dávidnál! Elrettentem a' motskolódásokon, mellyeket olly férjfiú tollából folyni láttam, ki fölségesen írt a' barátság kötelességeiről, s ha nem tudtam volna ezekről hallgatni Révai életében, melly dühös egyenetlenségek támadtak volna e' két Tudósok között? Másképen is a' különben szelid lelkű hazafi igen hirtelen haragú, 's az indulatban mód nélkül szomjúzza a' bosszút. Nem mondom, hogy Révainak és Painternak régi szövetségét ő vágta ketté; elhallgatom, hogy Somogyi János ő Exellentiaja kegyeiből barátát, Révait ő forgatta ki: elég legyen csak azt említenem, hogy Révait, az ő szíves barátát, holta után *gazembernek* és a' Religióval játszó Papnak nevezte előttem, midőn Válban egy kotsin utaztunk többen a' Svaitzeriába. És mi vala mind e'nek indító oka? Az, hogy Révait a' Mise előtt több ízben tsukoládét inni látta. — Barátom! Révai mindig *beteges* és *szegény* ember volt. Kevés füzetéséből a' Patika és Nyomtató műhel sokat megemésztett; szüksége vala mindenkor a' pénzre, 's ezt, ha Misemondás által nyerhette is, elfogadni kényszerítettett, hogy inségeit kevesíthesse. Ha nem örömet tette is, kész vala télen által az Apátzáknál ex officio 6 órakor reggel misét mondani. Már olly rosszat tselekedett-e, ha a' tsikorgó hidegben nagy elvétve — mert tudom én legjobban, hogy ez csak néha napján történt — a' Misemondás előtt fölöstökömlött? 's vallyon illyes apróságon köll-e föl akadni egy Takács Józsefnek? Itéld meg magad e' történetet, és tsudálkozzál, ha büntetésül Pápai Recenziójában a' kereszt koma névben egy kényes döfést adtam a'nak, ki Pápai munkája által is leginkább a'ra tzélozott, hogy barátá tanításait fölforgathassa e'nek kimulta után. — Voltak — voltak Révainak is gyengéji, de a' barát kémélve bánik ezekkel, 's fedi a' gyarlóságot, a' hol takarni lehet «¹

Hogyan? kérdezi meglepetéssel és megdöbbenéssel, ki Horvát Endre életírásaiban jártas. Hát Kisfaludy Mihály és Takács József játszhatott körülötte ilyen szerepet? Hiszen *Toldy Ferencz*, még inkább *Méry Etel*, nyomatékosan emeli ki, hogy Téten a' Kisfaludy és Takács-család barátsága hatott reá emelőleg s magasztaló képet ír mindkettőnek fejéről.² Úgy látszik azonban, hogy ez a

¹ *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. A Nemzeti Múzeum birto-
kában. 1845. Quart. Hung. XII. 1811. május 28-ról.

² *Emlékkönyv P. Horvát Endre* születése százados évfordulati ünnepélyé-
nek emlékére. Győr. 1879. 1701.

magasztalás csak fogyatékos értesülésen alapszik, mert a Kisfaludy és Takács barátsága nem mindég volt őszinte, bár eleinte az lehetett, s a külvilág előtt mindég annak mutatkozott is. Kisfaludy Mihály úgy ismeretes, mint rideg, önző, zordon jellem, kit Zsigmond testvérének megrövidítése s Károly fia iránt való engesztelhetetlensége eléggé elítél; Takács József pedig úgy, mint alattomos, síma, színeskedő ember, kinek keze rendszerint ott mozog a Kazinczy ellen való névtelen támadásokban és titkos küzdelmekben, ki mindég szívesen marad a színfal mögött, csak a befolyás és vezetés neki jusson: ennél fogva kétes viselkedésök nagyon elhíhetők; annyival inkább, mert Horvát Endre még élesebben és keserűbben nyilatkozik rólok. Alig érkezik meg barátja levele, már másnap válaszol reá és leplezetlen nyíltsággal önti ki, a mi lelkében kavargog és a meghasonlás felé ragadja. A mint válaszát olvassuk, szinte érezzük, hogy ver, dobog, zakatol szíve az iszonyodástól és felháborodástól: mégis örül, hogy legalább megkönyebbülhet a szabad szólásban. A levél sokkal izgalmasabb és érdekesebb, semhogy kivonatilag adhatnók. Hadd álljon itt egész terjedelmében:

Tét, 1811. június 3.

»Nagy örömet szerzett tegnap érkezett leveled, kedves ötsém! Semmit, a mit eddig nem tudtam, nem írtál, tsak azt szeretem, hogy te is tudod, a mit én. Még is sajnálom, hogy eddig is tőlem tartózkodtál. Nálom nélkül is tudod, hogy a barátság által két különös testben egy szív lakik, a millyeneknek én a mienket mindig tartottam, tartom is; Egy pedig az egy ellen meg nem hasonolhatik. Ne hidj könnyen azoknak, úgy mond Kollarits, kik jó barátodat vádollyák, ne talán tolvajok legyenek, és a' barátságnak drága kincsét fel prédálják, mert a' vádolás színe alatt barátodnak vétkét szemlélik, úgy hogy látszasanak azt fájlalni, holott a' jól szövetkezett barátságot akarják felbontani. Én ugyan eddig azt gondoltam, hogy az irigység, intselkedés, rágalom és minden küszködésnek büdös lelke egyedül a' klastromokban és minden fekete ruha alatt lappang, de az üdő és próba más tapasztalásra vezet. Ide írok valami keveset, mert a' sokat tsak ugyan szájról szájra való közlésig halasztom. Elkezdem az elsőnél.

Régen sajdítottam, hogy tőlem tartózkodol. Sok félét gondoltam, de egyben sem állapodhattam meg. Míg végre K. M. ellened több ízben, pedig nem kis hevességgel ki kelt. Kérdezgette, ha még barátságban vagyok-e véled. Vigyázzak, mondogatta ő, magamra, mert álnok a te barátságod, és tsak oda tzeloz, hogy valami meszsze elrakott keletptzébe keríts, vagy ha ezt nem, hasznodat keresed. Tsak gondold el! Te — én tőlem — hasznot! Lehet-e nagyobb ostobaságot mondani, és azt gondolni, hogy én elhiszem? Tudtam mingyárt, hányat ütött, de hallgattam, mivel az okos megtzáfolásnak az olly avar nőtte szívü név-tépő mint K. M. helyt adni nem szokott. Mind a' kettőnek a reám való fullasz-

kodásra a' te barátságod nyitott útát; mert hogy te botránkozás köve vagy előtök, és miért, azt is tudod. Ő, miolta nyelve a' szőlásra megperdült, egy szennyes, motskos, alatsony lelkű, a' világban egy türhetetlen álnok ember volt, egy se Istent se embert kémellő, a földnek setét gyomrában, és az ég Firmamentomában szeles eszét futtató becsület-tolvaj. Ő a gondolatokat, melyeket még az Angyalok sem látnak, látja, ítéli; és a tselekedeteknek ruhájokba öltözteti. Nem elég Ő néki, hogy valamit mondjon; de hogy az, a' mit méreg tóba mártott nyelvéen kiszór ártalmasan, és mindenkinek betstelenségére legyen mondva, azon törekedik. Számot vetettem magammal, ha hallottam-e valaha tőle, hogy tsak egyet ditsért volna; Ő nem. Még maga a jó sem jó előtte. Itéld meg ötsém, hogyan várhattál volna jót felőlem az illy rozsdás sár tokba bújt penészes lélektől?

A' másik végtelenül gonoszabb. Ez az ördögöknek 13-ik oskoláját, vagy ha még több van, azt is kitanulta. Helyesen írad, hogy én magam szívem szerént mértem eddig másokat, de megtanultam lassanként, hogy ennél a mértéknél nints hamisabb. — Így kell a nyílt szívnek ravaszkodóvá lennie. De kit nem széditetne meg egy nyájas mézes ajak, mosolygó, mindent ígérő artz, mindi a szeretetről, barátságról, igazságról tsatsogó, fetsegő nyelv? Az, ki kevés jó akarat helyett ezer szolgálatra, még magának r övidségével is, számtalan lábrángatásokkal kínálja magát; az, ki a szükségét megelőzni látszatik, és szinte az alkalmatosságot vadászni, mellyben kéretlen is jót tehessen; az az együgyű szívet lophasson, kit ne igézne meg? De bezeg nem mondhatja: si mihi non creditis, operibus credite. Iszonyodnia kell az embernek azokon a' Faktumokon, mellyek az ő mester munkáiból ki tűznek! Nints az a kurvakerítő, a' ki az ártatlan szűzet édesebben hálójába fonni tudná, mint ő azt, a kit a megejtésre célba vett Ki győzné azokat a resultatumokat felhordani, mellyeket az ő róka álnoksága szült, és mellyekkel most is terhben jár? Jaj volna Földünknek, ha a világ kormányját kezébe vehetné, pedig az ő mohósága szűkebb határokkal meg nem elégszik.

Ha már, kedves ötsém! a Tudományoknak illy elhiresedett tisztelőjük illy gyalázatos Ethicából él, és a' Múzsáknak tiszta szent vizeit Camarinává változtatja, nem botsájtasz-e meg könnyen, hogy azoktól futok? Nem méltó-e az az útálat, mellyet még ez napig ki nem pökdözhettem? Kell, Barátom! kell a fehérré tett koporsóktól távozni, mert ezek tsak kívül szépek, belül azomban az undokabbnál undokabbak. Ő az, ki mások eránt kátóskodik, maga Aristippus, és Epicuri de grege lévén.

Tudósnak mondod. Vallyon szívű-e? Vagy mire való ez a vesztegetés? hogy szépen írt?, de azt is megkérded: úgy él-e: Philosophia dividitur in theoreticam et practicam. Illa cognoscendorum, haec agendorum regulis occupatur. Már minden Philosophiának az a dolga, hogy a Philosophus cselekedeteinek kalauza legyen.

Az a ki girbe görbe uton botorkál, nints annak jó kalauza. Ha a Philosophia tsak ilyen Proselytusokat farag, még ezt is megátkozom. De nem akarom magamat attól az édes vigasztalástól megfosztani, hogy a Philosophia e' képtelen tsudának sem oka sem mestere; Tsak azt tartom, hogy ő ezt a gonosz lehelletet ott szívta bé, hol egy Hazánk Nagyjának alafás tselédje lévén, úgy látszik nem mást tanúlt, mint a farkasra bárány köntösöket szabni, és bárány itatót zavarni. Meg botsáss; szaporán írtam, nem tzifrán; mert ünnep van. Elég ha olvashatod. Tudod azt is, hogy tsak magadnak írtam. Áldás véled és kedves Trézsiddel. Szeress és élj boldogul.«

A költőnek ez a heves kifakadása, ez a sötét jellemzése épp oly közvetlen, mint a mily őszinte. Horvát István ellen még védelmezhetnők Kisfaludy Mihályt azzal, hogy a két család osztályos pörben állt egymással; Takács Józsefet meg azzal, hogy a halhatatlan mestert a legszeretőbb tanítvány előtt becsmérelte, így az író irántok érdekelt vagy elfogult lehet: de Horvát Endrével nem vitatkozhatunk, mert ő vélők élt, miattok küzködött, szenvedett, szinte a kétségbe esett. Talán eleinte maga is teljesen megbizott viselkedésök egyenességében, jellemük és beszédök látszatos nyíltságában, míg a csalódás elkeseredéssel és meghasonlással el nem borította annyira, hogy meggyűlölte miattok Tétet, s benne a plebániát is; s nem volt lelkének égetőbb vágya, mint menekülni Téttől, menekülni a plebániától, hogy menekülhessen tőlük. Mert nem ideig-óráig, hanem több mint két esztendeig tartott ez a vivódás, ismételjük, hosszas és keserves nyugtalanságok és lelki vilongások között, míg a vihar aztán lezajlott. A volt szerzetesnövendék gondolata hamar Zirczen állapotodott meg, s csak oda tért lelke, mikoron elfáradt. Még ezen a nyáron, 1811-ben, járt nála *Ferenczy János*, Horvát István egyik legmeghittebb barátja; már ez előtt megemlíthette szándékát, mintegy üzenetül, de minden megokolás nélkül; legalább 1812. november második levelében panaszkodva mondja, hogy Ferenczy biztatása szerint mind e napig várta Horvát Istvánt: azért is, hogy neki a múlt esztendőről számot adhasson, mert csak ő maga az, a kinek ezt megteszi; azért is, *mert oly beszéde volna vele, melyet senki egyébként orrára nem akaszt*; leginkább pedig azért, mert ő az ő legkedvesebb Pistája.¹ A ki nem ment, mert nem mehetett, az az ő legkedvesebb Pistája volt; úgy hogy a költő két hét múlva már sajnálja, hogy többet meg nem irt neki; de most is csak annyit érint, hogy Zirczen van látogatóban, hogy az *apátnak* versezetet írt, melyből pár példánnyal szolgál, mihelyest haza ér. Ez a versezet pedig nem egyéb, mint a *Zircz emlékezetének első kiadása 1812-ből*, a mint barátja válaszából kitetszik, mely 1813. január 11-én meghagyja

¹ *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. A nemzeti múzeum birto-
kában. 1425. Quart. Hung. XII. 1812. november 2-ról.

neki hogy *Zirczet*, mielőtt *újra* szárnyára ereszti, előbb láttassa vele; s a mint a maga következő levele január 26-ról bizonyítja, mely a többi közt azt is tudatja, hogy *Zirczet* tisztogatja, de a jövőmenő emberek nagy alkalmatlansága miatt csak lassan halad.

Ime, a költő már 1812-ben írta és adta ki először ezt az elbeszélést, holott irodalomtörténeteink csupán az 1814-iki nyomtatást ismerik, és egyedül Méry Etel életrajzának függeléke említi föl az első kiadás címét a nélkül, hogy Zircz emlékezetével összevetette és egyeztette volna: de mind maga, mind barátja, ha szóba hozza, mindég csak *az apát kapcsolatában* emlegeti, és Horvát István 1813. május 23-iki levelében egyenest a *Zirczi apát tiszteletének* nevezi. Igen, a Zirczi apát tisztelete inkább, mint Zircz emlékezete: mert az ő kegyének megnyerésére készült. Ez az indítéka, nem pedig a rend iránt való hála, a mint *Szász Károly* emlékbeszédében hiszi.¹ Mert a Zirczre költözködés, a mi már ebben az időben a költő előtt lebeg. Horvát István tudja, Ferenczytól tudhatja az okot, sőt maga is hallhatta részletes magyarázatával együtt, mikor ezen a télen Pozsonyba menet Tétre befordult. Csak *szóbeli* közlésre támaszkodhatik ugyanis, minthogy még eleddig a levelezésben egyenesen megnevezve nincs, a mikor a zirczi tervre tér s igaz szeretettel óvja társát az elhamarkodástól. »Felteszem rólad — úgymond — hogy tudtom nélkül mostani állapotodat el nem változtatod, s meg fogod hallgatni előbb a jó Barát tanácsát, mint sem olyan lépést tégy, mely téged egészen más helyheztesbe teend. A zirczi magányt értem, s Te engemet még jobban fogsz érteni.«²

A szándék bizony már elhatározott, félig-meddig az egyezkedés is kész, amint kiviláglik a költő feleletéből, mely már csak egy embert vet okul: *Takács Józsefet*, a későbbi fejtegetések szerint. »Tétről el és Zirczre költözködésem, írja »*Még Téten*«, junius 1-én, el vagyon végezve és pedig nem sokára. És Te elleneznéd ezt, kihez ez által még közelebb jutok. Okaimat, hogy Téten nem maradok, bőven tudod. Ideje már, hogy a vad marhától távozzak. Okaim, hogy Zirczre menjek olyanok, hogy a Szentséges Apollónak is helyben kell hagynia. Ezeket az utóbbiakat egy-két pósta mulva fogom véled közleni. Köszönöm felőlem való szorgalmadat, szívesen veszem Tanácsodat, — tsak mégis azt gondold meg, hogy az ember többnyire önnön helyhezkedéséből tanátsolván, az igazat nehezen találja el.«

S úgy látszik, egész lázasan foglalkozik a kérdéssel, mert egy hét múlva újra fölveti és bővebben kifejti. Jelzi egyszersmind, hogy titkos szándékának híre széledt, s még ismeretlenek is közbevetik magokat, hogy arról lebeszéljék, csak Takács hallgat mélyen,

¹ *Szász Károly*: Emlékbeszéd P. Horvát Endre fölött. Budapest, 1879. 13. l.

² *Horvát István levelezése* P. Horvát Endrével. A nemzeti múzeum birtokában. 1425. XII. Quart. Hung. 1813. május 22-ről.

a mi előtte különösnek és gyanúsnak tetszik. Egyszerre még az apát nemességében is meging. Hátha jó-akarata, ajánlata, ígérete mind csak a Takács szöszölása és törbe-ajtése. Most már csakugyan nemcsak kívánatos, de szükséges is a jó barát tanácsa. Menedékének réve már nem kizárólag a zirczi kolostor, hanem valami plebániában is megnyugodnék. Ime, levele, a mint következik:

Tél, 1813. június 8.

»A. miről előbbi levelemben röviden, itt hosszasan szólok. Már a mult Télen értetted szándékomat, utolsó levelemből még világosabban. Nem azért, hogy Zirtzre jőjjenek, hanem hogy Tétről szabaduljak, jártatom eszemet. Mily viszonomra legyen nekem olly álnok, magát barátomnak színő emberrel csak egy faluba is laknom, a' millyen N. e'gondolhatod. De azt sem titkolom előtted, hogy olly változásra lépni, a millyenen fejemet töröm, a' mi talán egészen más Emberré tehetne, ez sem kicsiny gondot ad. En egyedül a magánosságot, a megvonást keresem, hogy ott a betsületnek, a későbbi időknél élhessek; de bezeg, ha ebben csalatkozom, ha még nagyobb labirintusba fonatkozom! Akár mint veszem a szerzeti Génusz mégis gyanús marad előttem. Ellenben itt is, a hol vagyok, az előbb menetel helyett majd nem naponnan hátrább esem; legalább könnyű, és üres szível az áldott Múzsákat nem tisztelhetem.

Már most minden felé hirdetik újabb szándékomat, és mint eszelősséget ótsárolják. Tsak egy nincs, a' ki javallaná végbe vitelét. Még azok is, a kiket hozzám hiveknek nem tartottam, és most sem tartok, mert tsak kinek kinek találkoznak olyannai, ellenzik. Mondhatom, tsak nem megkötnék. Minden kigondolható argumentumokat e'őhordanak. Így tehát, ámbár *szavamat adtam Antal apát urnak*, de megvallom most is a kereszt úton álok. Tsak *egy T. hallgat*, mintha semmit nem tudna bele(őle.) *Ez már magában is gyanús* dolog előttem. De jó barátim azt is hozzá vetik, hogy talán ez többnyire az ő praktikájából főtt. Legalább ok nélkül mondottnak lenni a dolog nem látszik. Hired nélkül semmiképen nem változtam volna. Most tehát ennyit értvén tőlem, szokott egyenes szivedet öntsd ki és igazítsd el Barátodat. Tsak hogy mindenkor oda vesd szemügyedet hogy miképen szolgálhassak, ha bár kevésben is, Literatúránknak; én mindenre kész vagyok, de tanácsot adni magamnak nem.

Még egyet. A *Farádi Plebánia* Csorna mellett, Collationis Fundi Religionis, már Húsvétól fogva vácál. Nekem igen szájam izére volna. Még eddig conferálva nints. Te hatalmas ember vagy, láss utánna, az útját is legjobban tudod. A mennyire lehet, igyekezzél azt megszerezni. Concurrensok sokan vannak, hallom, de ha még a collationális útban nints, nem kételkedem a successuson. Ha ezt véghez vinnéd, legnagyobb terhet emelnél le szívedről.»

S várja levelére, türelmetlenül várja a választ. Keresztúton

áll: nem tudja Zircz vagy Farád, a hova jut; csak azt érzi, hogy mennie kell. Noha már Farádot kéri, még Zircznek szolgálni s azt biztosítani törekszik; s a mikor szeptember 14-én megsürgeti barátját, mert úgy lesi tanácsát, mint a zsidó a messiást, jelenti egy füst alatt, hogy *Zircz emlékezetét* kidolgozta, reménysége ellen megnevelkedett, 860 sorból áll (ma 973). Az apát maga kívánta a munkának megtisztogatását, hogy in forma solelni kiadhassa. A sürgetés nem esett hiában, Horvát István hosszan és kimerítőn felelt; s nem tudjuk levelében mit csudáljunk inkább: önzetlen szíve nagy szeretetét vagy körültekintő esze okos érveleseit. A levél, mely minden esetre az író lelkének egyik legszebb emléke, im ekként hangzik:

Pest, 1813. október 8.

»Hogy gondolhatsz olyast felőlem, mintha rólad elfeledkeztem volna? Sokszor megmondottam, hogy engem tőled csak a halál választ meg, és nem egyéb. Benned mindenkor a' nemes szívet, a' forró hazafiúi lelket, a' jeles elmehéli tehetségeket, és a' barátsági egyenességet betsültem és kedveltem: nem képzelheted, hogy légyen idő, mellyen ne tudjam betsülni és kedvelni ezeket. Azonkívül Trézsim által esmértelek meg, az által, kinek minden tette engemet hűzamosan letsatolt. Míg ver bennem a lélek, legyek szegény, gazdag, nagy úr, vagy koldús, mindenkor enyém leszsz: enyém még akkor is, midőn szeretni 's barátodnak nevezni megszűnnél engemet. Ha gyorsaságomat nézed a levélírásban, vélheted könnyen langyosságomat; de hallgatva is lángol érzékenységem melletted. Ritka nap foly le, hogy szívem ne örülne kötelességünkön; ritka éjjel repül el, hogy ne aggódnám azon, mint vagy? 's mint kellene változtatni sorsodon, hogy kívántad tsendre juthass, és élhess kényed szerént a' köz ditsőségnek. De állj meg barátom! mikor ezt naponként megtehetem, ritkán, igen ritkán ragadhatom tollamat: életem, míg fel nem szabadúlhatok, szolgaság 's olyan szolgaság, mellyhöz hasonlót még nem tapasztaltál. Tíz esztendeje, hogy az Anyámnál, ki Válhoz két mértföldnyire lakik, nem voltam egy hétnyire valón; Pest szomszédságunkban vagyon, 's néha hat hónapig sem látom kedvesemet, a' sinlődő, a' beteges, a' félig vak hölgyet; ha Pesten lakom is tsak olykor tölthetek fél órát társaságában; naponként éjfél után két óra felé nyugszom le, sokszor hét óráig is folyton írok, vagy fenn szóval olvasok a' félig vak Ország-birájának, minduntalan szerte szét útra küldetem, Sekretáriusi, Cancellista, Olvasó, Számvevő, és Gazdaság-tisztí hivatalt viselek. Enyi munka sulya a'att nem tsuda, ha undorodom mint a' megtsömörölt a téntától és tollaktól, ha nem válaszolok azoknak is, kiket szeretve szeretek. E'hez járul még az is, hogy ritkán írhatván, hosszan és sokról akarnék értekezni Barátimmal: azonban gyakran, nem lévén időm a' sokra, megtörténik: hogy soká semmit sem írok. Te veled még istenes

levelezésem. Mások tiz levélre sem vehetik válaszat, 's utóbb belé únnak a várakozásba, 's másokat kérnek, hogy írják le azt, a' mit szóval nekik izenek. Kazinczy két, Sándor István is két év óta várják soraimat, mikor nekem ők igen számosan írnak. Legyek csak szabad, meglátjátok, hogy nem gondatlanság bennem a' nem írás, hanem igen erőszakos helyheztetésemnek következése. Már közelit bútsúvételem; néhány hónap vagy talán néhány hét vissza ad szíveteknek 's a'kor nem más kényének, hanem egyedül nektek és a közjónak élek. Mondjam e reád nézve hallgatásom mentségeül azt is, hogy hetenként hozzád készültem, 's így nem is láttam szükségesnek 'a levelet? Juniusban vettem Nádor Ispányunk parantsát, hogy ismét Posonyba induljak. Menni akartam, s egyenesen feléd venni utamat. Az öreg hetenként biztatott az elerestéssel, azonban hetenként itthon tartóztatott, azt felelvén végre, hogy én az ő szolgálatában, 's nem a Nádor ispányéban vagyok. Igaza vagyon ényiben, 's ez a meggyőződés keserű meggyőződés előttem. Akár hogyan essék meg, de meg kell esni útazásomnak, mert olly nagy úrnak kérelmét bé nem töltöni, mikor általa nyerem hivatalomat, szörnyű hiba volna. Így tehát még látni, ölelni, tsókolni foglak, ha idejét meg nem mondhatom is. De legyen elég a mentség, melyet azért hoztam fel, hogy addig, míg egy szerfelett munkás és munkáltató embernek szolgálja vagyok, tudd magad sorsomhoz alkalmaztatni, 's ne hidegedett barátságomnak, hanem terheimnek tulajdonítsd némaságomat. Ma igen nagy, régi és fontos munkát végezvén, nyugtot engedett Uraságom: légyen tied az estve, 's ha úgy foly tollam, talán az egész éjjel is. Fel van gyűlva és nyitva kebelem, ma mindent ide írok, a mit csak érzékenységem veled tudatni akar.

Midőn azon leveled érkezett, melyben a Csornai Plebániáról írtál, Báts vármegyében tébolygék. Megjövén első gondom vala írni melletted Alagovich Püspöknek, Ürményi Maximiliánnak, Nyitt-rai Mátyásnak és Almásy Antalnak. Ezek mind a Consiliumban ülnek, s jól jegyzéd meg, hogy nékem a nagy Urakkal elég esmeretségem vagyon. Az első vala a' dologban Referens. Nem értem reá a' másolásra, különben azokat, a miket felőled a Püspöknek írtam, örömet veled közlöttem volna. Le festvén személyedet a' Buzogányos Verseket ragasztám levelem mellé, 's azt íram egyebek között, hogy ebből velut ex ungue leonem esmérhet Tégedet, 's elgondolhatja, mit várhat tőled a' haza, ha téged, a Szent-Kúti Processiók a' munkásságtól el nem vonzanak. A' Püspök esmérni és betsülni tanult, 's nem lett volna senki más Csornai Plebános kivüled, ha leveletem csak egy nappal előbb vehette volna. Ide rekesztem Ürményi Maximilián eredeti válasz irását. E'ből láthatod, hogy te Plebanos lettél volna Csornán, valamint azt is, hogy a mi most távol létem miatt elmaradt, *az félre vagyon téve jövővendőre számodra*. Ha világi Pap maradsz, 's alkalom adja elő magát, tsak jóval előbb add tudtomra, fogadom poklokat forgatok

fel éretted, mert, ditsekedés nélkül legyen mondva, én a Pesti és Búdai Uraktól kedveltetem is, betsültetem is. — Képzelheted minő fájdalom lepte el szívemet, midőn levelemnek tsak egy napi később érkezését és a' Püspök kinyilatkoztatását olvastam. Kárhoztattam távul létemet. — Ha én hánykódásidban *Takáts József társaságából* kiragadhattalak volna — betsületemre mondom — e tette-met Napoleon minden koronájánál és szerentséjénél nagyobbra betsültem volna. Nehéz volt elfelednem e' dolgot, 's tsak az vigasztal, hogy máskor, ha kell, már nyitva leszen útd, minthogy többekkel érdemeidet megesmértettem.

Által megyek már a' legfontosabb kérdésre. *Bé menj é a: Zirtziek közé, vagy Plébánus maradj?* Mindenkinék vagyom köre, 's ezt mindenki maga legjobban esmeri. Meglehetősen esmérem: azonban én is körödet, 's úgy itélek, mint helyheztetésedről a legjobb barátnak — újra mondom, a' legjobb Barátnak — bizodalmason ítélni kell. Nem akadok fenn azon, hogy Barátok e vagy mik egyebek a' Zirtzi szerzetesek? Nem azon, hogy a' Világ 's kiváltképen ellenségeid, Tégedet változónak, sőt talán sült eszelősnek fognak mondani; semmit sem nyom előttem a Novitiatius kitöltése. Ezek mind apróságok előttem, 's ha a fetségő nyelvekre vigyázunk, ne lépjünk sehová is, mert ezek a kákán is csomót találnak, 's még is elfáradván a fetségésben utóbb tsak ugyan elnémúlnak, kivált ha okos philosophus az, ki ellen ökrendezik nyelvüket. Ilyenek tselekedeteinkben sinór mértékül nem szolgálhatnak; ezek miatt bátran rugd farba, azt javaslom, a Petrinus-ságod. Másokat forgatok én elmémben, ha szándékodról gondolkodom, úgy látom, hogy addig nem tanácsos lépned e tárgyban, míg a háborúnak vége nem szakad. Ha győzetünk, 's frantzia parantsol telkeinken, vége a' szerzetességnek, de nem a Plebánus-ságnak. Az egész Frantzia birodalom, bele értvén a' Frigyeseket is, kiirtott minden szerzeteket, 's éhes a Frantziaság minden papi jószágokra. A mit otthon már tett, azt tenné itten is. Ha győzetünk, 's az Ausztriai örökös Tsászár mégis valahogy urunk marad, nagy füzetni való adó leszen, a' titkos artikulusokban, 's nem papíros, hanem pengő pénz fog kívántatni, vagy az ujonnan mód nélkül megszaporodott anticipationális pénz fundusául uj pengő summák fognak kívántatni. Ezekre a szent tzelokra mit fognak inkább javasolni a Papi jószágokra annyiszor ásitó Urak a' szerzetesek birtokaiknál, kik nélkül ellehet a Haza? Minden tanitói kötelesség mellett ilyen környül-állásokban hamar más urat nyerhetne Zirtz, te az Aesopus ebének nótájára jútván, a magyar példabeszéd szerént, két szék között pad alá eshetnél. In Dubio agere non licet, azt mondja a vén moralista, 's van is valami igazság mondásában. Jobb elvárni a bizonyos időt. Ha győztesek leszünk, a sok új ország elég leszen minden finántziális okoskodásra, 's a'kor nem is fognak reá emlékezni különben hogy Zirtz a Bakonyban vagyon, mintha Dréta körmöztiket, vagy somlyait.

fog osztogatni a' nagy Urak között. Nem azért emlegetem én ezeket, mintha téged a Zirtziek kintseik édesgetnének, hanem azért, mivel vége ott a tsendességnek, melyet a' Literaturáért annyira óhajtasz, 's óhajtanod is kell, hol vége az értéknek. Úgy élnél-e a szerzet elbomlása után, mint a nyavalygó ex-szerzetesek, vagy mint az éhező világi és egyházi Tanítók? Mert akkor is csak ugyan Tanítóknak meghagynának benneteket kurta jövedelem mellett. Vagy újra káplánnak mennél-e valakihez és plebániát koldúlnál? Nem, nem! míg ki nem fejlík az idő, ne hirtelenkedjél. Te most magad ura is vagy, tisztos hivatalban is vagy, nem kell ezt addig ott hagynod, míg biztosan ott nem hagyhatod. És ez első fortoló mindenkor előttem.

De tegyük föl, hogy Zircz falai az idővel megerősödnek. Azt kérdem tőled, mi ok vezérel ezen lépésre? Én három okot találhatok. A megválást Takátstól, a tudomány gyakorlását és a tsendes, nyugodalmas életet a tudmánynyal vegyítve. Az első és második ok nem ok előttem. Takátstól megválhatsz, és a tudományokban gyakorolhatod magadat egyéb úton is. Én magam képes vagyok neked más, és tsendesebb Plébániát szerezni. Sőt az is kérdés, *ha kerüled-e Takátsnak nyilait*, mikor Drétának, az ő meghitt Barátának (kit igen orránál fogva tud vezetni) kormánya alá sietsz? Nem követ e odáig is a zárok közé alattomos-sága annál is inkább, mivel tudni fogja, hogy ottan tégedet a votum obedientiae kötelez? Ezeket csak mint lehetőket említem, különben Dréta jó szívű Apátkanonoknak látsz k előttem, 's azt is felteszem, hogy mi illyes mesterkedéseket megis tudnánk jádzeni, fel sem is fognánk sikereseknek venni. Azonban igaz marad mégis, hogy a fent kitett két ok nem elegendő ok egyenesen a kérdés alatt való lépésre. Ellenben ok a harmadik ok. A magános tsend emeli a' lelket, a gond nélkül való élet táplálja; a' más mellékes foglalatosságoknak jelen nem létök pedig szabad és fellengző szárnyakkal felékesíti: Illyen helyheztetést szívemből kívánok neked, kívánnék magamnak is, ha nőtelen volnék. Sokszor szoktam mondani, midőn a szent mártoni hegyen voltam: ha Trézsimet még nem esmér-ném, oda hagynám a világot, s ide jőnék élni a tudományoknak. Nem tartóztatna engem a szerzetesi élettől semmi is. Barát, nem Barát, Castitás, nem Castitás, obedientia nem obedientia, mind tsékélység az okos ember előtt. Mindenütt van édesség is ürröm is a világ kerektségén, és kiki maga magának okoz kedves, vagy kedvetlen napokat. Másképen is a tiburi Lantosként: Nihil est ex omni parte beatum. A Bölts ész mosolyogva néz le a butaság gyávaságaira, neveti a halált, és a' világ öszve rohanását is hideg vérrel nézhetné: Nints tehát neki mitől irtózni, és min mohón kapkodni. — Neked nagy rész jutott édes Andorom! a böltseségből, azért nem féltlek látni a' zárt falak, a' szerzetes regulák, az együgyű barátok, és az engedelmeskedők között; sőt képzelem magamnak, mi hasznot tehetnél a nevendék ifiúság, az együgyű barátok

és nemzeti literatúránkra nézre. Ha illy díszes és valóban fontos okok bírnak a változtatásra, melyet tenni szándékozol, menj, siess, repülj a Bakonyi magányba, 's vidd mind véghez azt, a mit a közép kor tudatlansága kikoholt, hogy igazán élhessél a' közjónak, a. nemzeti Literaturának és az emberiségnek. A Barátok között is nagyobb fogsz te lenni, mint a tudatlan Mágán, vagy az országokat sanyargató üres fejű, de Rendpántlikákkal felékesítettett első Status et Conferentiarius minister.

Azonban meg állj még egy keveset. Nagy dolog, a mi még elakaszthatja gondolkodásom szerint feltételeidet, Te Gazda is vagy, nem tsak Plebánus, pedig a Gazdának sok különös kötelességei vagynak. Mindeneknek szemeik Te benned biznak házaadban, és Te adsz nekik eledelt, és betöltöd őket jóvoltoddal. Tápláltad eddig az édes atyádot; gondját viselted mostoha anyádnak, a' Te régi hív Gazdasszonyodnak; neveltet, ruháztad és tanítottad kedves kis ötsédet!! — Nem léssen e ezeknek elmeneteleddel hátra maradások? leszen e Gyámolítójuk? Megrepedne szívem, ha ezeknek szemeiken a nyomorúság könnyeit hullani szemlélném. Ez az a' mi főakadálynak látszik előttem. Ha e részről nintsen tartalékod, ha ezek szorgalmad nélkül sem szenvednek fogyatkozást, mihelyest kész vagy szabadságodat más nemű szabadsággal (mert nem lekötött előttem a szerzetes is) és életmódjával a' fellebb mondottaknak megfontoltatások után is eltserélni, nem tartóztathatlak többé semmit is. Noha úgy menj mégis, hogy mostani értékedet be ne vidd magaddal, hanem meg mentsd tieidnek, és bátorságos helyre le tedd. — Kitöltvén a próba idejét, meg sem érzed állapotod feltseréltetését, ha kivált *előre* elvégzed Drétával, hol akarsz lakni és minő hivatalt viselni. — Nem tudom ezeket vártad-e tőlem? Én egyenesen és bőven szólék, és ugyan a mennyire tudtam, környűl állásaidhoz alkalmaztatni iparkodtam magamat. Válaszd már most azt, a' mit az okosság leginkább ajánl, és a Te tsendes boldogságod. Én a fehér ruhában, vagyis inkább tarkában minden okos emberrel úgy foglak szeretni, tisztelni, mint a feketében.

A levél döntött. Horvát Endre habozó és vergődő vívódása megszűnt. Elérzékenyedéssel és hálával telt el barátja iránt; jövőjét egészen az ő kezeibe tette le és a cziszterczitaságról lemondott. Csak napok múlva felelt, mégis erősen rezeg a hangja, még mindég annyira alatta áll a mély benyomásnak. Imhol a válasz, mely a harcz végéről beszél:

Tét, október 28. 1813.

»Mintegy álomból ébresztett fel nem rég érkezett leveled. A' vigasztalódást, a melyet abból vettem, tsak éreznem lehet, de leírnom nem. Nem is hiszem, hogy a' legjobb Poeta abban az elevenségben tudná előadni, vagy kifesteni, mellyel szívemben lángolt. De minek tékozlottál ennyi szavakat magad mentésére, ki tudod, hogy egy két szavad elegendő felélesztésemre? hatsak nem

azért tselekedted, hogy engem magam előtt megpirits, a' mint hogy meg sem állhattam a' nélkül, hogy mézet öntő soraidat olvasván, szégyen meg ne futotta volna ortalát, előttem tartván, miben, kit, 's mennyire bátorzkodtam vádolni! De a te elégtételeddre legyen mondva, mert örömmel vallom meg, könnyeket hullattam azon *Levéltre*, melyre ingatlan barátságodnak nemes jeleit festetted, 's mellyen azt a' szép lelket, melly egyedül tulajdonod, annyi érzékenységgel kinyomtad. — Annyira neki bátorítottál, hogy már botosánatot sem kérek vétségemért. Által megyek azokra, a miket tőlem vársz.

Zirtz.

E' béli ügyemet úgy vetted fel, a' mint én magam, s azon pontból nézted, mellyből én is mindenkor vizsgáltam. Sokig álltam az ostrom közt, de meghatározva lévén nálam, hied nélkül meg nem mozdulni, feleleteimet e'hez szabtam. Míg pedig te késtél, rész szerint szájról szájra, rész szerint levelek által annyi Tanátsosaim támadtak, a mennyit ingyen sem álmodtam: kik mintha össze beszéltek volna, tsak egyet sem kivévén, ellenezték szándékomat. Ezek között — tsodáld! — olyanok is voltak, kiket soha sem láttam; kiknek hozzám semmi közök nem volt, nem is lészen. 'S tsodáld azt is, hogy felhordott, és megállító okaidat mind úgy eltalálták, mintha veled egy értelemben lettek volna; ki vévén, hogy arra nem tapinthatlak, a' mi engem leginkább ösztönzött, a' mi szívemnek legérzékenyeb fájdalom. De ezt tsak te tudhattad, mivel *mással nem köztöttem*, 's Te is vagy az, ki im e' homályt levontad szememről; ámbár magam is mind inkább kezdem tapasztalni, hogy szorosb lekötöztetésem által azon varsába bujnék, melly előtt futni akarok. Nem vagyok oly boldogtalan, hogy erre szorulnék — de nem is leszek, míg eszem helyén marad. Most pedig ajánlásod után, mellynek sikere bizonyos előttem, semmi hijával sem lehet boldogságom. Sem életmet, sem sorsomat meg nem untam, tsak az az egy kereng előttem, mint szolgálhassak inkább Hazámnak, ha ugyan valamiben szolgálhatok, és' e tekintetből, a mint lehetne, szeretném az alkalmatlanságokat téveszteni.

Plébánia.

Itt első az, hogy te *Csornát* emlegetsz, holott én, ha igen nem hibáztam, *Farádat* írtam *Csorna mellett*. Ez a' Plébánia az enyémnél jóval is tsekélyebb; de én kész vagyok jövedelmemben rövideget látni, tsak nyugodalmat, otiumot cserélhessek rajta. Itt hosszasan ki kellenék ereszkednem, ha Te nálam nélkül is nem tudnád, mi ide való. De e' mellett gondold meg hányad részét foglalja el időmnek Szt. Kút? hányadát a jövő menő vendégek? az itt valók? Gondold meg, hogy gazdálkodás után kell élnem,

melly sok gyűlölködésekkel jár. Hidd meg, hogy midőn magammal számot vetek — nem kérkedésből mondom — tsodálkozom, hogy csak egy kis valamit is tudok világra hozni. Tedd ezekhez az ismért antagoniát, és meg szünsz tsodálni, hogy arra vetemedtem, a' mit talán ótsárlasz bennem.

Az a buzgóság, melyet javamnak keresésében mutattál, nagy volt, és kezességül szolgál jövődő szerentsémhez. Most, minek utánna a Püspöknek halálával ennek Falvai a Camarához estek, látod, hogy a mód is, mellyel rajtam segíthetsz, killebb terjedt: ha ugyan, hogy sede vacante valami történnék. Addig is, Te ugyan, kivált kétséges hitelű emberek előtt hallgass, én pedig sorsomat reménységgel enyhítem.«

Majd áttér *Zircz emlékezetére*, mely az apát kívánságára már másodszer is sajtó alá került s 1814-ben csakugyan díszesen megjelent; még pedig a költő kedve ellenére Takács József előszavával. Horvát István azzal vigasztalta meg, hogy a nem hív barátinak, mint kiadónak neve legalább elégtételül szolgál a világ előtt.¹ A költeményt elragadtatással olvasta s meg is mondta Drétának, hogy ha a zirczi apátság egyik legjobb faluját oda ajándékozná is érte, nem adna sokat.

A költő aztán, úgy látszik, kiengesztelődött ellenével, megnyugodott helyzetében, mert az elköltözésről többé szó sincsen. Írta ugyan, az előmenetel reményében egyre írta a maga örvendezéseit főpásztoraihoz, Paitner Mihály, Schwarzenberg Ernő, Juranits Antal győri püspökökhöz, a mint egymás után következtek, s Rudnay Sándor esztergomi primáshoz, mikor bíborossá lett, de minden méltóbb elismerés nélkül. Mert az csak nem méltó elismerés, hogy 1829-ben pázmándi plébános és 1835-ben végre *alesperes* lehetett, annak, ki az akadémia első koszorúsa, rendes tagja, s a nemzet magasztalt épikusa volt.

¹ *Ugyanott*. 1814. július 1-ről.

Széchy Károly.

EGY RÉGI VERS A TÁNCZ ELLEN.

A dunántúli ev. ref. egyházkerületnek Pápán őrzött levél-tárában van a többek közt egy igen becses kézirat-kötet, melyben igen sok egyház- és művelődéstörténeti adat közt az alább közlendő verset is találtam, melynek jellemző és erőteljes címe: *»Görösös bot, mellyel amaz emberi formát viselő, de az ugrásban és tánczolásban bakokat és gödölyéket követő nyáladékoknak delczeges háta megigazíttatik és az ugrásban levő undoksága leiratik«* azonnal emlékeztet Pósházi János pataki tanár 1668-ban megjelent vitázó művének címére, mely is a következő: *»Görtsös bot amaz deczeges Bonasusnak a hátára, melylyel utóbbi szilajkodása tetul megegyengettetik.«*

A két cím közötti feltűnő hasonlóság kétségtelenné teszi, hogy az egyik eredeti, a másik utánzás. Magam részéről Pósházy nagy tekintélyénél, eredetiségénél s művei nagy elterjedtségénél fogva úgy vélekedem, hogy ő használta eredetileg, vagy mondjuk: ő találta fel e címet, melyet a táncz ellen dörgőnek írója tőle átvett. A vers létrejöttét tehát 1668 utánra kell tennünk.

De az is kétségtelen, hogy a vers már 1697. előtt ismeretes volt, a mennyiben *Szentpéteri István* szentmihályi református papnak Debreczenben 1697-ben megjelent *»Táncz pestise«* című munkájában, a B. 4 levelen, ezen vers 39., 40., 41., 42. és 43. strophái (a 41. és 43. strophák 3 utolsó sorának kihagyásával) már közölve vannak, a nélkül azonban, hogy a szerző határozottan megnevezetnék. Szentpéteri ugyanis csak ennyit mond: *»De én a tánczolóknak illetlen s vétkes magokviselését jobban és világosan annál le nem írhatom, mint a miképpen ama jeles ember leírta, melyet íme ide írok.«* Többször átolvastam Sz. munkáját, de annak nyomára, hogy ki légyen *»ama jeles ember«*, fájdalom, nem találtam.

Annyi tehát kétségtelen, hogy a vers 1697 előtt s valószínű, hogy 1668 után, vagyis a XVII. század három utolsó tizedében jött létre.

Ez időszak különösen gazdag a táncz ellen írott művekben; mert Szentpéterin kívül még *Gyulai Mihály* tiszadobi ref. pap

(Debreczen 1681.) és *Pathai János* alsó-némedii (pestmegyei) ref. pap és esperes (Debreczen 1683) írtak a táncz ellen, előbbi munkájának czíme: »Fertelmeskedő s bujálkodó táncz jutalma«, az utóbbié: »Táncz felbonczolása.« (E három munka bibliographiai leírását lásd a RMKt. I. 1255., 1296. és 1501. számai alatt.) Igen különös jelenség, hogy Szentpéteri sem egyik, sem másik előző munkára nem hivatkozik, holott csaknem lehetetlen feltenni, hogy azokat ne ismerte volna, hiszen mindkét munka, épen úgy, mint az övé, Debreczenben jelent meg.

Szentpéteri munkája elébe *Debreczeni Kalocsa János* tiszapolgári pap és esperes írt latinnyelvű ajánlatot, mely szintén hallgat az előbbi két munkáról s csak azt említi meg, hogy a táncz eredetét és tulajdonságait »ex antiquitate et patribus *etiam noster Szegedinus* declarat«. Hasonlóképen Szentpéteri, a B. 6. levél második lapján a margón ezt írja: »Eversio regnorum est comes saltationum *Szeg.*« Tehát Szegedi Kis István valamelyik latinnyelvű munkájában is kell lenni adatoknak a táncz ellen.

Gyulai Mihály és *Pathai János* munkái ma már igen ritkák. A »Táncz jutalmából« csak a Nemzeti Múzeum könyvtárában van teljes s a tibold-daróczi Fáy könyvtárban csonkapéldány; a »Táncz felbonczolásából« pedig az utóbb említett Fáy-könyvtár példánya Szabó Károly szerint unicum.

E két ritka munkát nem volt alkalmam átnézni. Mindazáltal valószínűnek tartom, hogy a kérdéses vers sem egyikben, sem másikban nincs meg; mert ellenkező esetben Szentpéteri okvetlenül említést tett volna róla.

Szentpéteri munkája már több példányban található, Szabó Károly négyet ösmer, (pesti, debreczeni, sárospataki collegiumok és Lugossy József könyvtára); nálam is megvan, egybekötve ugyanazon szerző másik művével, a káromkodás ellen írott »Ördög szigonyával«. (Debreczen, 1699.)

Ezek előrebocsátása után íme itt következik a vers, az említett helyen és kötetben található, a mult század első feléből származó másolat nyomán, melynek lényegtelen helyesírási ingadozásait nem követtem ugyan, de a jellemző eltéréseket mindenütt meghagytam. Legérdekesebb, hogy a keresztyén mindenütt keresztyénnek van írva, holott kétségtelen, hogy a másoló *református* ember, illetőleg pap volt.

En ez 52 strophából álló, tehát nagyterjedelmű verset közreadva sehol sem találtam, bár igyekeztem a dolognak — a mint tőlem telt — kellőleg utána járni. Költői értéke e versnek alig van, de mint kortörténeti adat, szerintem megérdemli a közrebocsátást.

GÖRCSÖS BOT.

mellyel amaz emberi formát viselő, de az ugrásban és tánczolásban bakokat és gödölyéket követő nyáladékoknak dőlczeges háta megigazittatik, és az ugrásban levő undoksága leiratik.

1.
Sír bennem a lélek,
Eppen elepedek
Érted Christusnak nyája ;
Mert Esaiással,
Amotznak fájával
Mondja minden dajkája
Lelkednek ez napon
Ó jaj! honnan vagyon
Haszontalan munkája.

2.
Mit köllene többet,
Veled még egyebet
Lölköd javára tennünk,
Mi az oka mégis,
Hogy számosabban nincs,
Ki kezet adna nekünk ;
A megjobbulásra,
Vétkek irtására,
Lenne oszlop mellettünk.

3.
Oh gonosz nemzetség,
Hitván nőtelenség,
Hazugsággal terhelt nép ;
Te vagy ki elhadtad,
Föl háborítottad,
A kit tisztől minden szép
Keresztényi sereg,
Gyermekek, ifju s öreg,
Csak te vagy még veszett kép.

4.
Nem látok semmi jót,
Hallok sok gonosz szót,
Ocsmány feslecségeket ;
Förtelmességekre,
Buja tekéntetre
Indított szerzeteket.
Maga az híveknek
Tudni mint szenteknek,
Kellene eféléket.

5.
A több rútság között
Edgy ugyan megrögzött
Ez engedetlen népben.
Melynek undokságát,
Kárhózas voltát
Megmondom ez énekben :
A Táncz pengien ez,
Melly e rühes néphez
Közel jár ital közben.

6.
Gyönyörködnek ebben,
Mint jeles köntösben,
A nyáladék sok ifjak,
Kik nagy orczátlanusul,
Gyakorta bolondul
Errül lám így szólnak :
Tor az, nem vendégség
Ugymond, dísztelenség,
A melyben nem tánczolnak.

7.
Gyalázat mondani,
Csak meg is gondolni,
Hogy ez hejje-hujjával
Volna szép a népség,
Avagy a vendégség,
Még pedig a rút tánczczal ;
Ellenkezik nyilván,
Nézd el ámbár méltán,
Az egész szentirással.

8.
Ez cselekedzi azt
Hogy gyakorta panaszt
Tegyenek a tanítók,
Mert sok kevélységet,
Rút éktelenséget
Szereznek a tánczolóknak.
A rút bújaságra,
Rusnya kívánságra
Ezek tágas út-nyitók.

9.
A tánczból irigység,
Sok ocsmány veszettség
Vallyon nem származik-é ?
Sok tenyér-vakarás
Éktelen csiklandás
Föl nem találtnak-é ?
Oktalan állathoz,
Nem Christus nyájához
A táncz nem illendőbb-é ?

10.
Vallyon mi jót szerze
Rút cselekedete
Edgy undok leányzónak,
Midőn szépek lácnék
És igen teczenék
Az Heródes királynak.
Az táncz kedvellése
Vérrel fizettete
Keresztelő Jánosnak.

11.

Az Izrael népe
Tánczolást kedvelte
Régenten a pusztában.
De a tánczolásért
Mint bolond rucságért
Esék Isten átkában ;
Mert három ezeren
Saját fegyvereken
Vesztenek a pusztában.

12.

Szent Ágostont kérd meg,
Neked felellyen meg,
Kellene-e tánczolni ?
Ki erősen hadgya,
Gyakran parancsolja
A tánczot megtiltani.
Fajtalan játéknak
Haszontalanságnak
A tánczot ő nevez

13.

Főképpen innep-nap,
Jelesben vasárnap,
Olly nagy véteknek mondgya,
Hogy akkor a szántást,
Avagy a kapálást
Ollyan nagynak nem tartja ;
Maga Isten éppen
Ezt az innepeken
Erőssen megtiltotta.

14.

Chrisostomus Doctor
A tánczolást sokszor
Ördög mivének mondgya ;
Sőt nagy valósággal
Illendő okokkal
Azt ő megbizonyította,
Hogy a tánczolókkal
A Sátán is tánczol,
A táncznak szerző attya.

15.

Tudták ezt régenten
Okos végezésben
A nagy Conciliomok,
A szerint meghagyták,
Igen parancsolták,
Hogy a szent lakodalmok
Táncz nélkül legyenek,
Mert a keresztények
Nem valami pogányok.

16.

Pogány volt Cicero
Es amaz nagy Plato,
De még ezek is pökték,
Mert a tánczolókrul,
Mint jeles bakokrul
Írásukban jedzették ;
Tudatlan bolondnak,
Oktalan állatnak
A tánczolót ítélték.

17.

Nem eszes, nem okos,
Rusnya, utálatos,
Azt kiáltya Cicero,
Igen megbolondult,
Eszétől elfordult,
Tisztaságot utáló,
Aki vendégségkor,
Avagy akármikor
Tánczot járni kívánó.

18.

Ambrosius mondgya,
Rómában, állattya,
Tisztessége-vesztett volt,
Semmi böcsületi,
Sem jó hire neki
Mert senki előtt nem volt,
A ki vendégségben,
Avagy egyéb helyben
Láttatott, hogy tánczolt volt.

19.

Pirully meg keresztény
A tánczon illy törvény,
Tanully a pogányoktól,
Ha a tanítóktul,
Vagy az Ur Jesustul,
Nem függesz mint Atyátul ;
Ezek pirongatnak,
Imhol mind orcáznak,
Eltiltanak a rut táncztul.

20.

Domicianusnak
Nézd dolgát, Rómának
Imperatora vala,
Ez minden vétkekre
Minden feslettségre
Noha hajlandó vala ;
Sőt olly rosszszul éle,
Hogy ily jeles tisztre
Soha méltó nem vala !

21.

De mégis a tánczrul,
Mint rút gonoszságrul
Ilyen értelme vala:
Hogy a(z) tisztességes
Avagy emberséges
Személly nyilván nem volna,
A kinek kész voltát
Vagy hajlandóságát
Látná a tánczolásra.

22.

Coecilius Rufust
Igen fő Romanust
Midőn meglátta volna,
Hogy a tánczolásban
Akkoron Rómában
Ennek mássa nem volna!
Az edgy tánczolásért
A tanácsból őtet
El-ki vetette volna.

23.

Tiberius császár
— Volna úgy most is bár —
Mind kiűzte Rómából
Valakit valaki
Bevádolt ő neki
Akkor a tánczolásrul,
Ugyanazont írják,
Sokan bizonyították
Az hires Alphonsusrul.

23.

A Fridericusrul,
Harmadik császárrul
Írják, mondotta volna,
Hogy ő hideglölést,
Nagy betegeskedést
Késszebben fölvalolna,
Hogysem tánczolásra,
Mint rút bujaságra,
Valamikor hajlana.

25.

Jobb is bizonynyára
Esni beteg ágyra,
Hogy sem tánczot követni;
Mert a betegeket,
Mint erőtlenekeket,
Szokták mindenek szánni.
De a tánczolókat,
Mint ocsmány majmokat
Csufoknak szokták hívni.

26.

Nem jut-é eszedben
Hogy tégedet Isten
Teremte ép emberré?
Ha őtet szereted,
Magad miért teszed
Ugráló vad-kecskévé;
Csuffá miért lésszesz
Midőn ember lehetsz,
Kérlek: nem szégyened-é?

27.

Gondolod honnét vett
Első eredetet
A tánczbeli bolondság?
Bizony az ördögtől,
Mint förtelmes dögtől
Jöve be ez a rucság.
Ő lőn a köz köpü,
Hogy e mételyes rüh
Lenne köztünk nyájasság.

28.

Ez vete arra lest
Hogy elsőben is ezt
A Hetriia-beliek
Magoknak szerették,
Azután bevették
A nagy Rómabeliek,
A Rómaiaktul,
Mint elfajultaktul,
Egyéb pogány nemzetek.

29.

Már a pogányoktul
Látod, miként borul
A keresztények közzé
Vallyon keresztények
A ti Istenteknek
E dolog nem nehéz-é?
A pogányt, a Sátánt,
Nem az egek Urát
Inkább kedvellitek-é?

30.

A tánczolás oka,
Hogy vére kiomla
Keresztelő Jánosnak.
A Jesus Christusnak
Ártatlan barátynak
Kedves tanítványának.
Jaj ki hitte volna
Hogy ez még valaha
Adatnék hóhéroknak?

31.

Ha nem tett volna is
Kárt ennél többet is
Az átkozott tánczolás,
Mégis az híveknek,
Mint keresztényeknek,
Szemök előtt utálás
Lehetne a rosdás
Haszontalan porhás (így!)
Kárhozatos ugrálás.

32.

Csak nevezeti is
A táncznak mint pestis
Bizony dögletes ez.
Mint Augustinusbul
És Chrisostomusbul
Hallád, mit mondék ehez.
De mégis edgy szóval
Ezen Doctorokkal
Szóllunk a tánczos néphez.

33.

Merő vétek a táncz
Nem ékes arany láncz
Ugymond a Szent Ágoston.
Hivság ez, nem jószág,
Hazugság és gazság,
Azt írja ugyanazon;
Bolond vigasságnak,
Nem jámbor szokásnak
Nevezi minden módon.

34.

Chrisostomust éresed,
Kítűl hogyha kérded,
A rongyos táncz micsoda:
Megfelel s azt mondja
Hogy ördög játéka,
Jó erkölcsök hóhéra,
Sátánnak munkája,
Lobogó zászlója,
Hazug népek gyilkosa.

35.

Léleknek békója,
Álnokság taplója
Luciper ajándéka;
Ördög táborának,
A tágas pokolnak
Feneketlen barlangja,
Kurvák poharának,
Kedves falattyának
Aristoteles mondgya.

36.

Rusnya disznóságnak,
Szeles bolondságnak,
Boszorkány koresolának
Nevezi Cicero,
Sallustius, Plato
Ehez többet is mondnak.
Nem Isten fiának,
Nem Christus tagjának,
Hanem ördög társának.

37.

E világ latrának
Sátán barátyának,
Kárhozatnak napjának
Mondanám az ollyat
A táncz kívánását
Ki nem tartaná rútnek.
Hiszem undokság ez
Illy sok nevet kihez
Ennyi bölcsek ragasztnak.

38.

Még pedig olly nevet
Ég alatt a mellyet
Mindenek rútnek mondnak,
Valakik éltekben
Mind így, mind másképpen
Tiszta orczát hordoznak,
A földig aláznak
Pokolig kárhoztatnak (így)
Mindenképpen rútalnak.

39.

Tekincsd meg a tánczost
Mint kellemes majmot,
Meglátod jól, micsodás.
Derekát lógattya,
Fejét, nyakát rázza,
Mint rosz lovu talyigás;
Süvegét konyára
A fülére vonssza,
Mint poklot töltő vadász.

40.

Zugal, mint fáradt ló,
Hogy már azzal szép ő,
A mellyét kikapcsolja;
Szemei villognak
Mint vízben holt lónak,
A száját tátogattya;
Néha hejje-hujját
Kiált ő hopp-hajját,
Mintha csak maga volna.

41.

Ugrik, igen topog,
Azt tudgya, hogy ő kong.
Mások neki örülnek
Csuszkál, hánna lábát,
Mintha volna gályát,
Ebben légyen rész ennek.
Eszében sem vészi,
Hogy sok felől néki,
Mint bolondnak örülnek.

42.

Karjait csóválja,
Pajkos ő munkája,
Mint rongyos fársángosnak,
Kezei csattognak,
Veszteg nem állhatnak,
Mint pozsonyi hóhérnak;
Őtet sok rossz nézi,
Kaczagnak is néki,
Mint egy bécsi bolondnak.

43.

Hiszem rút személy ez,
Vallyon a medvéhez
Szállj bár jól magadban
Ezeket nem látod-é?
A majmot rútabbnak,
Ennél csufosabbnak
Vallyon kiálthatná-é?
Azért e dologban
Szállj bár jól magadban
Ezeket nem látod-é?

44.

Nosza már tánczoló
Ezekre mit mondtok,
Ezek nem így vagynak-é?
Tiszta szent-írásnak,
Semmi biznyságnak
Hinni nem akartok-é?
Az ördög teczését
Mint Isten intését
Inkább fogadjátok-é?

45.

Bátor semmi rucság
Es semmi kábaság
A tánczban nem volna is,
De az ördög tojta
Az Ur Isten bányája,
Pökni kellene mégis,
Jaj, mi tehet jót ott,
Melly ördögnek fajtott
Holott rossz ő maga is.

46.

Pirully meg hát pofa,
Mint babonás kofa,
Ki a tánczot állatod
Csak vigasztalónak
Nem olly éktelenek,
Holott ezekből hallok
Botránkozótónak,
Éktelen latornak.
Ki ebből elláthatod.

47.

Orczátlan rusnyának,
Valakik ezt mondják,
Hogy ételért, italért
Lakodalmas házhoz
Nem mennek edgymáshoz,
Mint a pajkos rút tánczért.
Vedd eszedben szótát
Bolond mondásodat,
Kérlek a nagy Istenért.

48.

Föllyebb ne böcsülljed
Ördögi rút tánczod
Az ételnél, italnál.
Ha az étel-ital
Isten áldásban áll,
Nem jobb e hát a táncznál?
Bizony annyival jobb
Mivel kíváncsibb
Isten a rút Sátánnál.

49.

Szép-é a kevélység,
Irigység, kérkedés,
Benne a fajtalanság.
A gonosz kívánság,
Ördögi trágárság,
Részegség, paráznság;
A ki ezt tagadgya,
Nem igazán mongya,
Hogy a táncz nem ocsmányság.

50.

Probáld meg hát immár
Te tánczos nép, mer' kár
Nyavalyádban elveszned.
Rühes mételvedet,
Megveszett létedet
Orvoslanod tenéked.
Csak akarnád venni
Bűnöd megvesmerni
Gyógyulást venne lelked.

51.

Szánom nyavalyádat
Nyájjam, romlásodat
Keserülöm tenéked.
Ez néhány verseket,
Orvosló igéket
Nyujtom, hogy rút mételyed
Gyógyulásra térjen,
Életed frissüllyön,
Gyógyuljon lelki sebed.

52.

Maradgyon átokban
Ezután ki tánczban
Keresztények közül mén,
Örök áldás szálljon
Ellenben, maradgyon
Azon, ki tánczos fején
Tűzet gyújt e földön,
Mert jutalma lészön,
Mondgya minden szent: Amen.

Közlő: RÉVÉSZ KÁLMÁN.

ADATTÁR.

UJABB ADALÉKOK KOCSI CS. BÁLINT ÉLETÉHEZ.

Kocsi Csergő Bálint életéről e folyóirat II. évf. 3-dik füzetében megjelent, rég megírt czikkem kiegészítéseül közlöm a következő adatokat.

1. A 369. lapon Révész K. állítása ellenében, hogy Kocsi 1693. elfoglalt tanári hivatalát Pápán legalább 3 évig megtartotta — azon véleményemnek adtam kifejezést, hogy ezt nem legalább, hanem legfeljebb 3 évig tehette; most 3-dik évi tanári működésének a lehetőségét is kénytelen vagyok kétségbe vonni s állítom, hogy harmad ízben 1693-tól 95-ig, két tanéven tanított a pápai iskolában, a mely idő alatt négy ízben tartott ünnepélyes közvizsgálatot, éppen annyszor, a hány ünnepi beszéde ez időből fenn maradt.

A ref. papokat ugyan is abban az időben rendszeren egy-egy évre szokták az eklézsiákba beállítani; az elhelyezés a kerületi gyűlésen történt, a midőn egyiránt figyelemmel voltak a papság érdekeire és az egyházak szükségére s ha a kettő netalán ellentétben volt, a megállapodásra, a mely (néha csak ez) jegyzőkönyvbe vétetett, döntő befolyást az egyház felismert java s nyilvánított kívánsága gyakorolt. A dunántúli egyházkerület 1696. márcz. 8—9. Veszprémben tartott partialisának jegyzőkönyvében¹ ezzel a megjegyzéssel vannak felsorolva az akkori lelkész-változások: »*Rev. D. Valentinus Kotsi minister ecclesiae Laziensis ex districtu Papensi in districtum Veszpremiensem redire satis allaborat, sed ejus conatui renunciatur.*«

Kocsi tehát ekkor már meg is ünta a valószínűleg 1695-ben, a nyári közvizsgálat után elfoglalt lázi papságot és visszakiváncozott a veszprémi egyházmegyébe, elhelyezése iránti kérelme azonban a gyűlésen nem nyert meghallgattatást.

2. Láziról mehetett Kocsi Pázmándra, a hol Farkasdi Juditot férjhez adta. Nem találgatom, miért fogadta sokat szenvedett rabtársának leányát magához, csak konstátálom, hogy nem csak Tatai János felesége talált nála elhagyatott árva korában, ha szegényes is, de szívesen felajánlott, nyugodalmas otthont. A lepsiényi egyház esketési anyakönyvében ugyanis

¹ A dunántúli ev. ref. e. kerület levéltárában van Pápán.

1691. január 16. kelettel ez a bejegyzés olvasható: »*Szőke Péter vette néhai Császáron lakozó Tóth Miklós leányát Ilonát, Kocsi Bálint lepsényi praedicator házátul.*«

Bizonyos az is, hogy Kocsi házassága nem volt gyermektelen, a mint ezt ugyancsak a lepsényi anyakönyv kétségtelenné teszi. A keresztelési anyakönyvbe 1689. 9. szám alatt Kocsi sajátkezűleg jegyezte be: »*Mensis Febr. 24 die. Kotsi Csergő Bálint fia János* (t. i. keresztteltetett); *Komák tisz. Losonczi F. János uram feleségestül, Somogyi Mihály feleségestül, Szabó Mihály, Fejér Istvánné.*«

3. Az a Révész K. által kétségbe vont tény, hogy a XVIII. század hajnalán Tata vidékén is nagy erővel folyt a térítés munkája, a mi által sok egyház megfosztott lelkipásztorától, igen plausibilissé teszi azt a feltevést, hogy földön futóvá tétetvén ekkor Kocsi Bálint is, a szabadító- és bosszúlóként fogadott kurucz hadhoz szegődött és Bottyán János titkára lett; mint félkarját használni úgy sem tudó, törődött öregember tollát bocsátotta annak az ügynek szolgálatára, a melyet nem egy kartársa — Kabay Márton, Vácsi Katona Mihály — karddal segített elő. De Thaly Kálmánnak ez az állítása még sem fogadható el s jól sejté Révész, hogy az a Bálint deák, a ki Böröltei Mihály pajtásával Bottyán J. tábori irodáját vezette, nem egy személy azzal a Kocsi Bálinttal, a ki a Narratio brevist stb. írta.

Minden kétséget kizárólag megbizonyosodtam e felől akkor, a midőn összehasonlítottam Kocsi Csergő Bálintnak pápai rector-professorsága, gályarabsága, svajci bujdosása és lepsényi lelkészkedése idejéből való kéziratait azokkal a levelekkel, a melyeken Thaly K. az ő kezeirását vélte felfedezhetni. Az előbbiek igen szép, kerek betűkkel vannak írva s egymáshoz úgy hasonlítanak, mint egyik gyöngyfűzer a másikhoz, úgy hogy — bár 20 évnél nagyobb időközökből, a XVII. század 70-es, 80-as és 90-es éveiből származnak — betűik alapvonásaiban semmi eltérés, vagy változás nem észlelhető, eredetök egysége első tekintetre már messziről megállapítható. Az utóbbiakon a betűk hosszúkásak, a vonások kúszák, amazoktól — jól lehet alig egy tizeddel későbbben, a XVIII. század elején irattak, — annyira elütnek, hogy közöttök egyetlen egy rokon vonás sem található. Áll ez az Archivum Rakoczianumban feltétlenül Kocsinak tulajdonított kéziratok közül mindazokról, a melyeket a Narratio brevis írójának kézírataival összehasonlíthattam. Így Bottyán Jánosnak azokról a leveleiről, a melyek Győrvar, 1706. aug. 3. — Győr, 1707. jan. 22. — Pápa, 1707. febr. 25. — Szécsény, 1709. júl. 3. kelettel (az első három a Kolthai Vidos család merse levelesládájában, a legutolsó az Orsz. Levéltárnak Bercsényi archivumát tartalmazó részében) fennmaradtak, a melyeket Vidos József úr és a Levéltár igazgatósága nagy köszönettel fogadott előzékenységgel bocsátottak rendelkezésemre. — Ugyanazon forrás szerint névalírása két okmányon maradt fenn, a melyek közül az egyik a Palochay bárók levéltárában Lőcsén őriztetik, a másik a Ferenczrendi szerzetesekében Érsekújvárott; ezeket azonban, legnagyobb sajnálatomra, nem láthattam. Amazt kértemre Svaby Frigyes levéltárnok úr kereste, de nem találta, eme felől nem kaptam semmi értesítést.

Bottyán János titkára tehát más Kocsi Bálint volt. Ki, azt kutatni nem tartozik ennek a cikknek a keretébe, de legyen szabad mégis megemlítenem két dolgot. Az egyik az, hogy egy Bálint deákot az 1670-es években a bűjdösök között találunk, a ki Deák Farkas által 1883. kiadott Levéltárunk 38., 113. és 116. lapja szerint Gyula-Fehérvárott és Miskolczon már akkor conspirált, a mikor a volt gálya-rab még Narratioját írta Svajczban. A másik még közelebb érinti a tárgyat. A Kocsiak abban az időben, különösen Kocsi János superintendens korában, nagy számmal keresték fel a debreczeni collegiumot és a sok Kocsi között a szerint a jegyzék szerint, a melyben Naszályi István pápai ref. lelkész összeírta a debreczeni alma mater dunántúli növendékeit,¹ 1701 végén, vagy 1702 elején iratkozott be egy Valentinus Cs. Kocsi is. — Kerestem Debreczenben az eredeti anyakönyvet is, hogy ha talán tartott volna fenn róla közelebbi adatokat, de a könyvtárban nem tudtak felőle, időm pedig ki levén szabva, nem értem rá utánna járni.

4. Végnapjait Kocsi Bálint, két egykorú feljegyzés szerint, hivatal nélkül töltvén, Hosszú-Pályin hunyt el. Az egyik feljegyzés Naszályi Istvántól való, a ki a Debreczenben deákoskodott dunántúliaknak fentebb említett névsorában ezt írta (tévesen 1669. subscribált s Valentinusra igazított Johannes Csergő Kocsi) neve után: »*Professor Papensis. Martir. Morit. Hoszu palini*«. A másik Patai András táczai ref. paptól, a ki a dunántúli ref. egyházkerület jegyzőkönyvébe írt mint jegyző a benne megnevezett ismerősei nevei után sorsukra vonatkozó érdekes megjegyzéseket; az 1692. superintendens-választó kerületi gyűlésen jelen levők között megnevezett Kocsi neve után ezt: »*m in exilio Palyini*«.

Mikor? Naszályi széljegyzetei úgy látszik 1710. körüli állapotokra vonatkoznak; Patai utoljára 1712. márcz. végén írt a jegyzőkönyvbe. — A hosszú-pályi egyház régi anyakönyvei elvesztek, a meglevők a XVIII. század közepénél tovább nem nyúlnak vissza.

Mokos Gyula.

KAZINCZY-LEVELEK.

Három fölötté érdekes levelet közlünk alább a széphalmi mester tollából, melyet Szilassy Józsefhez, Zemplén vármegye főispáni helytartójához intézett 1826 és 1828-ban. Irodalmi intézkedésében annyira megszokta a befolyásolást, hogy a megyei kormányzásban is éreztetni törekszik erejét, ha másképp nem lehet, legalább magán-úton. Tájékoztatni, megnyerni és óvni akarja az új adminisztrátort, mint olyant, ki idegen földre, idegen emberek és viszonyok közé került. Mert csakugyan jövevény volt Zemplénben. Hisz Szilassy József, a Szilassy Ádám és szántai Szabó Mária fia a nógrádmegyei Losonczon született 1755-ben. Tanulmányai végeztével előbb curialis prókátorságot gyakorolt, majd szülőmegyéjében

¹ Meg van Pápán a ref. főiskola könyvtárában.

közhivatalt vállalt: 1790-ben főszolgabíró, aztán főjegyző és alispán, 1795-ben személynöki, 1806-ban országbírói, 1810-ben nádori ítélő-mester, 1819-ben pedig a hétszemélyes tábla bírása lett. Hivatali haladásával együtt emelkedett a kitüntetésekben: a királyi kegy belső titkos tanácsosnak és a Szent István rend lovagjának nevezte ki. Közben Zemplén kormányzásával bizta meg; hol székét 1825. májusában nagy fénnel foglalta el. Megyeszerte éppen heves pártoskodások dúltak, melyek örve alatt a követ-választás alkalmából némely izgató a felekezetek között való békét is felzavarta. Az ellentéteket kiegyenlíteni, a kedélyeket lecsillapítani erő és tapintat kellett, mi megvala ugyan az új helytartóban, de hiányzott az elegendő helyi ismerete. S úgy látszik, egyelőre nem is boldogult egészen. Amint azonban tájékozódott, megnyerte a közelsimert, úgy hogy tornai főispáni beiktatásának ünnepén 1828-ban Zemplén-megye is díszes küldöttséggel ott szerepelt. Szilassy Józsefet később, az 1832²/₆-od: országgyűlés rendei korona-örre választották; s mint ilyen *nyolczvanegy* éves korában, 1836-ban halt el.

A levelek a zempléni és tornai főispánság idejéből valók s az eredetiekből adjuk közre azokat.

I.

Méltóságos Udvari Consiliarius, Septemvir, és Fő-Ispáni Helytartó,
nagy kegyességű Úr!

Nagyságodnak minden becsét meghaladó kegyessége tisztemmé teszi, hogy szólljak, s alázatosan kérem Nagyságodat, hogy midőn azt cselekszem, lépésemet hűségnek, és ne tiszteletlen vakmerőségnek venni méltóztassék. De minekelőtte a' dolgot emlitem, engedje Nagyságod, hogy gratuláljak öcsém Kolosy Károly¹ Úrnak Exactorrá 's Kozma Miklós² Úrnak szolgabíróvá nevezéséhez. Az Nagyságodnak igazságát, bölcsességét és a' mit egy kormányzóban olly méltán tisztelünk, bátor lelkét bizonyítja. Elkészültebb, tisztábblelkű, munkásabb, modestusabb két férfit nem ismerünk, 's így 'a kinevezetésnek minden jó örvend. De hol történik valami, a' minek minden örvendjen? A' kancsal kajánság még itt is azt tekinti, hogy ez a' két érdemes ember azon felekezethez tartozik, melynek Nagyságod is tagja; és suttogva ezen akadoznak azok, a' kik azt sajnálják, hogy nem az ő Clienseik boldogítottak. Mi pedig a' kik ezeket az

¹ *Kolosy Károly*, a Kolosy József és Boronkay Julia fia, ki maga is Boronkay-leányt vett el. A családnak birtoka volt *Cselejen*, honnan nemesi előnevét is kapta, ezen kívül Magyar-Isépen, Pelejthén és Kolbásán. Kazinczynak unokatestvére, Kazinczy István harmadik felesége, Boronkay Róza révén távoli rokona.

² *Kozma Miklós*, a zemplén-megyei Kozma-család tagja, birt Magyar-Isépen és Gecselyen; 1823-ban már szolgabíró volt. 1825-ben megint, s 1835-ben főszolgabíró.

Aspiránsokat ismerjük, összehasonlítjuk őket a' kinevezettekkel, 's kérjük Istent, hogy Nagyságod ezután is illy szerencsésen válasszon.

A' Dietai követek választásából Nagyságodat is minket is ért kedvetlenségek egyenesen onnan eredtek, hogy Nagyságod a' mi titkosabb összeszövődésinket épen nem ismerhette, és hogy az a' fél, a' melyhez én nem tartozom, (nem a' Religióit értem) itt erőszakot akarván tenni a' másikon, szerencsés vala az én felemből is némelyeket magához csatolni. *Az én felelemnek* neveztem ezen egyiket, noha én mint egy második Atticus, semmi félhez nem csatlom magamat *active*, 's csak nézni szeretem a' háborgásokat, 's kapacitációk 's kérések által igyekezni elcsendesítéseken. — Közelgetvén a' nagy nap, 's látván, hogy a' titkos célzásúak mint öltözködnek ismét a' Vallás pallástjába, 's a' *legirreligiósusabb* emberek miként *dühödnek*; — valóban ha Viczmándy¹ zászlót emelt volna, készek valánk öldölni egymást — még levelek által is tudakozám egy nem-Gróf születésű férfitől, a' kinek barátja nem vagyok, de a' ki engem szeret és a' kit én sok tekintetekben becsülök, ha ez a' vallásbeli gyűlölség használhat e valamit, 's illik-e olly gondolkozásúhoz mint ő. Ez nagyon akara valamit, 's úgy vala szöve a' dolog, hogy azt a' valamit remélhette is, 's az illy indulattal nehéz ráismerni az igazra. Én azonban, a' mint azolta is tapasztalom bizodalمام által, melyet megszólításaim mutattak, azt nyerém, hogy engem ő és némely vallásán-levő társai tüzes Protestánsnak, de igazságosnak néznek.

Azt kérdém én ezektől, ha veszt e valamit a' közjó, ha a' mi két egymástszerető Vice-Ispánjaink választatnak — meg, 's kimondottam, hogy én ezt óhajtom. A második menni nem akara; az elsőt pedig ők nem akarák, mert ez közt és az ő Designátusok közt lángoló ellenségeskedés vala. Ennek személye ellen vala tehát intézve minden törekedés. Mi hálátlanságnak tekinték azt a' hatalmas Vice-Ispánunkat mellőzni el, kinek annyit köszönheténk, 's ez a' két személy szeretete 's gyűlölése csinálá a' bajt.

Mint viselé magát egyik és másik fél a' választás helyén és órájában, Nagyságod a' tanunk. De megtörténhetik, hogy Nagyságod nem vette észre, hogy midőn — amott egy valaki Fiscális Actióval fenyegettetett, egy valaki nyilván ada neki száz forintot a' kezébe.

Ezen erőszak és alattomos mesterkedés azokat, a' kik vesztettek, elkeserítették, 's méltóztassék Nagyságod megengedni azoknak, a' kiket vad tűzők tiszteletlen panaszokra ragadozott. Az, hála Istennek, megszűnt nálók is. Én tiszteletlenségre soha nem vetemedtem; de kénytelen vagyok Nagyságodnak egy vallást tenni magam felől is, noha tudom, hogy ez nagy titok, és így elhallgathatnám. — A' győztesek, ámbár győztek,

¹ *Viczmándy Lajos*, előbb újhelyi, majd tarczali plébános és topiszaí prépost. Nemcsak mint a' katolikus clérus előkelő tagja, de mint a' megye egyik régi nemes családjának ivadéka is tekintélyes szerepet játszott. Erős párt-ember, vallásos gondolkozására elfogult, különben jó magyar, tüzes hazafi, ki Bars megye híres ellenzéki követének, *Balogh Jánosnak* halála alkalmából, 1827. december 10 én, Újhelyen pompás requiemet tartott, melyen a' vármegye rendei és tisztviselői disz-magyarban, sercegen jelentek meg.

nem mertek hinni Nagyságodnak, 's azt híven, hogy Nagyságod is, es mi oly játékokat űzünk, mint ők, leskelődének, s tudni akarák, hogy mi meg vagyunk-e elégedve a' Nagyságod bánásával, tudniillik, az akkor-napival. Nékem is tévék e' kérdést. Megszaglám mi bajok, 's úgy feleltem a' mint érdemlék; megmondám, hogy Nagyságod az igazságot itt a' kormányzói bölcseséggel mérsékelte. Hogy a' kérdés kitapogatás volt, mutatta az azt követett elhallgatás.

Én, méltóságos Ur, hív tisztelője vagyok a' mi két Vice-Ispánjainak. Az egyiknek élessége, keménysége szerencsésen van balanszírozva a' másiknak lágyasága által, és viszont; 's minthogy a kettő szívesen szereti egymást, a' kettőnek keménysége és lágyasága egy személyben látszik lenni. Elhiszem én, hogy mind egyiknek, mind másiknak van hijánossága; de kinek nincs az? Valóban Szemere¹ és Szőgyényi² megbecsülhetetlen kincs Zemplénynek. Dőljenek ki ezek, úgy itt oda minden 's az egyiknek csorbáját csak Fáy Ferencz³ és a mi kedves Fő Nótáriusunk⁴ fogja kipótolhatni. Szőgyényinek Successoráról gondolkozni nem tudok, hanemha a' tisztelektű Szirmay Józsefet⁵ tesszük annak, de a' kit ők nem szeretnék.

Háborgások nélkül nem lehet illy nagy test mint Zemplény; hiszen háborgások kisebb testekben is vagnak. A' két Vice-Ispán szeretvén egymást, mi nyugalomban élénk. De egy Mágnások szolgálatjában álló,

¹ *Szemere István*, Szemere László és negyedik felesége Körtvélyessy Zsuzsána fia, ki 1764-ben született; Zemlén megyének hosszabb ideig alispánja, majd országgyűlési követe volt, aztán királyi tanácsos. Meghalt 1829-ben azari birtokán.

² *Szőgyény Ferencz*, a Szőgyény László szabolcsi alispán és Krucsay Mária fia, ki 1765-ben született. Közsolgálatát maga is Szabolcs megyében kezdte, a hol szolgabíró volt, majd Zemlénbe költözött, a hol egy évtizeden át, 1816-tól 1827-ig alispánkodott. Mint *nyolczvannyalcz* éves aggastyán halt el 1852-ben. Édes bátyja volt Szőgyény Zsigmondnak, mai berlini nagy-követség nagyatyjának.

³ *Fáy Ferencz*, Fáy Ábrahám és Szemere Erzsí fia, ki 1781-ben született. A megyei és egyházi életben buzgó és tevékeny munkásságot mutatott. Előbb Pestmegyében viselt közhivatalokat: jegyző, ügyész és szolgabíró volt, majd mint kassai bírtokos Zemlénben működött, melynek 1821-ben táblabírája volt. Férfiasszónoklata, gyönyörű hangja és gyönyörű lelke miatt közeliismerésnek örvendett. 1824-ben jelentékeny része volt Teleki József gróf főgondnoki megválasztásában.

⁴ *Dókus László*, a csabai Dókus-családból, mely Zemlén vármegye előkelő nemesei közt szerepel. Született 1786-ban és már 1822-ben megyei főügyész. 1825-ben főjegyző, s mint ilyen, 1828-ban a zempléni üdvözlő küldöttség szónoka. 1831-ben alispán. Majd nádori ítélő-mester, 1841-ben pedig a hétszemélyes tábla ülnöke lett.

⁵ *Szirmay József*, a szorgalmas történetíró Szirmay Antalnak és Pintér Annának fia, ki 1781-ben született. A mily gyorsan emelkedett az apa, ez a gyors-eszű, nagy munka erejű, csillogó ékes-szólással bíró férfi, ki a megyei főjegyzőségből a bírói szolgálatba lépett, s a pesti királyi tábla bírása, majd az eperjesi kerületi tábla elnöke s többször Zemlénnek követe volt; épp oly lassan haladt fia, talán éppen miatta, mert ingatag, alkalmazkodó és kegykereső jelleme következtében sokak előtt gyűlölségbe esett. Szirmay József már korán a megye szolgálatába állt, szolgabíró, tábla-bíró, 1825-ben haditári főadószedő volt. A kik ismerték, tiszta lelkéért nagyrabecsülték.

's Mánásain nyargalózni szokott ember (Matolai) ¹ itt is nyargalózni akara, 's a' Szemere bölcs és szükséges Aristocratismusa, és a' miénk, ezt nem tűré; lecsapott a' füle mellett. Addig ezen ember felől senki sem tudta *micsoða vallású* — hűsz esztendeig tudta azt titokban tartani — most tudjuk, hogy Luther volt, 's látjuk mint buzog az adoptált vallás mellett, 's mint dühösködik ellenünk. Az ő legszorosabb barátjai, Viczmándy Prépost és Pupinszky, és az, a' kit sajnálva 's pirúlva említhetnék, ha kellene, de hiszen annak nevét ismeri Nagyságod. Ez azt írá replicaként az Ujhelyi reform. Ecclesia activus debiti processusában az özvegy orosz-születésű de Páplistává lett Komáromyné ² mellett: *qui potest postulari, ut asseclū religionis salvificae debitum Communitati religiosae Protestanti solvat.* Ez a' minapi Deputatióban hosszasan harczolván a' Magyar Nyelv behozása ellen, a' mint Prépost kedves barátja felsóhajtja, hogy úgy oda van a' Cath. Religio, kinyújtá ujjait Viczmándi felé, 's ezt kiáltá: *Hoc volebam dicere.*³ — Szükség vala Nagyságodat figyelmessé tennem erre, nem hogy

¹ *Matolay Gábor*, előbb Csáky László, nagyváradi nagyprépost és tinnini püspök ügyvivője, majd b. Vécsey Pál tanácsosa volt. Új ember, új nemes, kinek családja Szirmay Antal zemplénmegyei monographiájában a század elején még nem fordul elő. Származatlansága miatt kissé erőszakolta a befolyást és szerepet. Különbösen ügyvéd és táblabíró, eszes és erélyes ember, a ki az érvényesülésre való törekvésében nem mindig válogatta meg eszközeit és embereit. Szenvedélyes, nem egyszer szeles a maga elhatározásaiban és felszólalásaiban. Tehetségénél és munkásságánál fogva mégis annyira elismert, hogy maga Kazinczy érdemesnek tartotta még a követi állásra is az aristokratikus Zemlénben. Lutheranus lévén, addig tartott a katolikuskokkal, míg maga is katolikussá lett.

² *Komáromy Gábor*, a kit Buda-Bányácskán, 1817. július 13-án agyonütöttek, mint Komáromy Ferenczet egy esztendővel azelőtt ugyanazon hónap ugyanazon napján, ugyanazon bokor alatt, 500 forintot hagyott az új-helyi református egyháznak, mert érezte, hogy különben várja a pokol, mondja Kazinczy. Felesége, ki orosz vallású szolgáló volt, pápista lett, hogy elfelejtse alacsonyását. Nem akarta az összeget megfizetni és az egyház pert indított ellene. Matolay Gábor védelmezte s pöriratában előfordult az a jeles mondas is: Mint lehet az egyedül üdvözítő Isten vallásán levő asszonyt kényszeríteni, hogy a férje adósságát a kálvinista templomnak megadja? Persze, az akkori jogszolgáltatás nyelven latinúl.

³ *Kazinczy* az egész jelenetet *Dessenyffy Józsefhez* írt egyik levelében 1826. április 16-áról így beszéli el:

»Elővétetvén a dietai irások, midőn a magyar nyelv dolga fordult elő, Matolay felkele: Rettegek kimondani érzéseimet, mert látom, mi a közönséges vélekedés: de kénytelen vagyok, mert én meg vagyok győződve lelkesmeretemben, hogy a magyar nyelv behozása veszedelmet hoz constitúciónkra s minden jussainkra.

Elborzadánk. A lelkes és derék b. Vécsey Pál felállá. Tek. táblabíró Matolay úrnak szent hazafiúságát mindnyájan ismerjük stb., de én nem titkolhatom el, hogy ezt a szavát csudálkozással hallok stb., stb.

Vicispán Szögyéni úr azt kérdé, hogy rosszabb-e a magyar, mint az orosz, a kinnél a russiai nyelv a közdolgok nyelve.

Molnár Antal megmagyarázá, hogy a francia revolutiót nem a francia nyelv, hanem az udvar megvesztegetése és az udvar romlottsága hozta be.

Fáy Ferencz, s utolszor főnótárius úr hosszasan, lelkesen nagy tudományyal és tüzzel felelték neki.

Viczmándy prépost felkiáltá: Oda a Religió, ha a deák nyelv eltolatik.

nekem higgyen, hanem hogy ezt az embert ismerje, 's eránta hiteles tudósításokat gyűjtsön.

Méltóságos Úr! Tacitus azt a' dicséretet adja az Ipának, Agricolának, hogy az Császár Biztos korában maluit *invenisse* bonos quam *fecisse*. A' Nagyságod felemelkedett lelketől, szívetől, Zemplény ezt várja, ezt én, ki Nagyságodat gyermekségem oltá tisztelem. — Ajánlom magamat kegyességeibe, 's változhatatlan tisztelettel maradok Nagyságodnak

Széphalom Apr. 16d. 1826.

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

II.

Méltóságos Fő-Ispán, Administrátor, Septemvir, nagy kegyességű Uram!

Tudva van már nálunk is, hogy Nagyságod tündöklő nagy érdemei 's Ő' Felségének igazságos kegyelme Tornavármegyének Fő-Ispánává kinevezni méltóztatott; 's ha vakmerőségnek tetszhetik is, hogy örvendésemet Nagyságodig vigyem, később vagyok feddést érdemleni, mint e' történet hallása mellett hidegnek látszani. Felséges Urunk számtalan esetekben mutatta meg azt, hogy midőn maga választ, és szabadon választ, mindég igen jól választ; és hogy ez a' legutóbbi ezeknek számába tartozik, azt az irigység is vallja. Nagyságodnak bölcsességét, bőv tapasztalásait, lelke nemességét, az egész haza ismeri. Tartsa meg Isten Nagyságodat igen hosszú időnkig 's a legvirítóbb egészségben, famillájának örök díszére, kik e' nagy ősökkel dicsekedni a' legkésőbb századokban is fognak, 's a' minden jók' öröme, minden jó előmozdítására. Ragyogjon köztünk Nagyságod, hogy valakik azt látják, kapjanak tüzet, a szép példát követni.

En úgy hiszem, hogy Nagyságod az új Megye' kormányával együtt a' régiebbét is megtartja, mert azt minden jókkal együtt óhajtom: de minthogy a' jövődök eránt bizonyost tudni nem lehet, bátorítok Nagyságod elébe tenni egy igen heves óhajtásomat, mellynek tellyesítéséért alázatosan könyörgök. — Nem tudom mint történhetett, hogy Fő-Strázsester Tekint. Barthos András Ur, ki katonai sok sebeivel elborítva Ujhelyben lakik, senki által nem ajánltatott Táblabíróságra Nagyságodnál, talán azt hittük mindnyájan, hogy ez a' nagyon nemesielkü, tiszta moralitású, igen szép culturájú férfi, már Ő Excell. Báro Malonyay¹ Úr által

Erre (azt mondja egy *szavahihető*) Matolay kinyújtá újját Viczmándi felé s ezt kiáltá: Hoc est, quod dicere volui.

En jelen valék, s mindezeket hallám; de rettenetes lármánkban (csupa futótűz, Lauffeuer, volt a sok szó Matolay ellen) nem hallám a Viczmándy szavát és Matolay feleletét.

¹ *Malonyay János-Alajos*, köznemesi ágból eredt, s hivatali érdemeiért nyerte 1790-ben a báróságot. 1815-ben kancelláriai előadó tanácsos, majd kamarás és a királyi tábla bírása, 1821-ben Zemplénmegye főispáni helytartója, később Nyitra megye főispánja, királyi ajtónálló és alkancellár. Meghalt 1837-ben, Bécsben.

annak neveztetett. Hogy származását Nemes házból vette, bebizonyította akkor, midőn Ujhelyben telepedvén meg, Tek. Szathmár vármegyétől kivett Nemesei Bizonyáglevelét itt is publicáltatta; ide tartozik az is, noha nem elég próba a' Nemesség bebizonyítására, hogy testvére Generális Perceptorá Baranya vármegyének. Hogy mint katona kötelességeit teljesítette, bizonyítják arczán is viselt sebei — vulnera adversa, non aversa, culturáját az, hogy a' Belgrádi háboru alatt Békés Vármegyei Vice-Ispánnál volt patvarián; moralitása felől pedig Bodó¹ Perceptor Úr azt szokta mondani, hogy bár minden Püspökeik olyanok volnának mint Major Barthos Úr. Felelek érte, Méltós. Fő-Ispán és Administrátor Ur, hogy a' Nagyságod kegyessége, mellyért itt esedezem, tapsolással fog a' Rendei által elfogadtatni; én pedig örvendezni fogok, hogy ezen tisztelt barátom a' maga megtiszteltetését az én esedezésemnek köszönheti. Nagy reménységű fija és két apró leányai vagynak, 's a' Nagyságod kegyessége ezeknek dísz fog adni az által, hogy atyjok Táblabíróvá neveztetik.

Ajánlom magamat Nagyságodnak megbecsülhetetlen kegyelmeibe, s maradok örök mély tisztelettel

Méltós. Fő-Ispán és Administrátor Ur

Nagyságodnak

Ujhely, Január 6 d. 1828.

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

III.

Méltóságos Fő-Ispán, Administrátor, és Septemvir, nagy kegyességű Uram,

Magamat reám nem tartozó dologba avatnom nem okosság; de midőn hívség és háládatosság azt parancsolják, hogy Nagyságodról háritsam el a' kedvetlenségeket, akkor én a' magam nyugodalmamat bizonyosan felejtetni 's a' Nagyságod javának feláldozni kész leszek. Fogadja Nagyságod alázatos tisztelettel tett jelentésemet szokott kegyességével. — Irtóztató az a' gyűlölség, a' mellybe magát Gőcze² a' maga ambíciója által itt hozta. Csak egy szerencsétlen impulsio ütötte volna ki magát, 's az ifjúság kész volna őtet összetörni.

Engemet megszólítja Tornán, hogy esedezzem érte. — Az Ur bizodalma, mondám, kötelességgé teszi nálam az egyenességet. Mondja

¹ Bodó Tamás, a Szelefsarnosi Bodó-családból, mely az ugocea-megyei Sásváron és Kökényeden is birt, de Zemplénmegye előkelő nemesei közé tartozott. 1825-ben megyei harmadik ügyész, 1828-ban perceptor.

² A Gőcze-család Borsodmegyéből szakadt Zemplénbe Mihálylyal. Még ott nyerte a nemességet szendrei előnévvel Gőcze Márton, Szendrő kapitánya. Mihály fia, Ferencz, már Zemplén megye várnagya volt, kinek feleségétől, Kovács Annától őt fia származott: János, született 1795-ben, kaponyai birtokos, táblabíró és ügyvéd, Károly megyei számvevő, József, sz. 1802-ben, plebános Vörös-Egyházán, Tamás sz. 1803-ban, ügyvéd, Imre sz. 1804-ben, plebános Bodroz-Keresztúron. A két plebánosról nem lehet szó, Tamás is ifjabb, semhogy 1828-ban már főügyészre törekedhetnék: ennél fogva János vagy még inkább Károly értendő itt.

meg igazán, lépését a' Megye Stabálisainak, 's a Fő- és Vice-Fiscálisainak hírével tette-e? — Azt felelte, hogy hírek nélkül, mert a' gondolat benne egyszerre támadt, 's 24 óra alatt exequálva volt. — Rosszúl, mondtam; őket elmellőzni nem volt okosság; én azt jövendőlöm, hogy az Ur örökös gyűlölséget vont magára. — Azt valóban már tapasztaltam, ugymond; de nem szűnök meg, míg végre nem hajtom; az egész Clérus mellettem van. — Szerencsémre nem tudom kicsoda közzénk jött, 's engemet Göczétől elvont. Csak azt jeggyzem meg, hogy az az egész Clérus egy két Pap lesz, mert az egész Clérus nem is tudott a' szándék felől.

Tornáról én Kassának kerültem, 's ott és még két helyt valamit mulatván, az itt két napig kedden, és szerdán tartott Gyűlésnek csak második napján jöhöttem be. A' Gyűlés már állott. Kiki tudni akará, ha Geöcze denominálva van-e, kiki szidta az arrogans embert, a' ki tudta, hogy denomináltatása kedvetlen lesz mind a' Fő mind a' Vice-Fiscálisoknak, mind az egész Magistrátusnak, sőt az egész Megyének, 's így őket meg akará lepetni Nagyságod által. Báró Vay¹ ebéd után mingyárt ment, 's így én a' Báróval épen nem szállhaték; de hallom, hogy a' Báró azon parancsolattal ereszté Tornára Göczét, hogy denomináltatását revocáltassa: ő pedig, a' mint hiszem, még a' Rozsnyai Püspök² által sürgetteté a' confirmátiót, mert nekem Tornán azt monda, hogy abba nem hagyhatja többé. Ez még ingerlé a' Rendekeket és a' Magistrátust, 's ő az oka, hogy illy szó is esett: — *Ha ő Nagysága illy denominációk által piszkol meg bennünket, honoráriusokat küldvén ránk, nekünk végre nem marad egyéb hátra, mint az, hogy honorárius Adminisztrátort kérjünk.* Itélje — meg Nagyságod ezen eggy szóból, mely tüzet támaszta itt Göcze.

Ha ő nem desistál, én azt jövendőlöm, hogy rettenetes explosio fog következni. — Göczének az atyja porkoláb vala itt, 's részegeskedései miatt felesége' s ez a' fíja elzárták őtet, 's minden ruháját elszedték, hogy ki ne léphessen a' szobából. Minthogy az elzárt ember módot talála kiszökni arestomából, ez a' fíja, a' ki most Fő-Fiscális akar lenni, *az atyját tulajdon kezeivel megbotozta.* A' dolog a' hajdúk közt tudva van, 's a' megbotozott ember ezt mindennek panaszlotta. — A' Göcze ellenségei ezzel most bizonyosan előállanak, ha még tovább is sürgetni fogja, a' mit gondolatlanul elkezdett.

¹ B. Vay Miklós, a mai nagynevű korona-őr és főrendiházi elnök, a Vay Miklós és b. Adelsheim Johanna fia, a ki 1802 április 29-én született. Fiatalan, 1825-ben Zemplén megyében tiszteletbeli aljegyző, két esztendő múlva, 1827 május 10-én tiszteletbeli főjegyző és október 15-én huszonöt évvel, első alispán. Kazinczy szerint az ország legszebb és esztendeire legifjabb, de lelke tehetéseire nézve érett korú alispánja. Most, oly mult után, mely a nemzeti történelem körébe tartozik, 92 éves korában hazájának és egyházának még mindig tevékeny és bölcs vezére.

² Scitovszky János, utóbb Magyarország nagy hírű hercegprimása, ki 1785-ben született az abauj-megyei Bélán. Középiskoláit és theologiai tanulmányait Rosnyón végezte, hol 1809-ben a püspöki lyceumban a philosophia, két esztendő múlva, 1811-ben a papnevelő-házban a theologia tanára lett. Mint ilyen 1824-ben rosnyai kanonokká, 1827-ben rosnyai püspökké emelkedett. 1838-ban Pécsre helyeztetett át, míg 1849-ben esztergomi érsekké nevezték ki. 1853-ban elnyeri a bíbort és 1866-ban hal el.

Hogy én Nagyságodnak írok, senki nem tudja, s azért nyujtatom be levelemet más által, hogy a Postamester, meglátván a levél borítékján a' Nagyságod nevét, meg ne gyaníthassa mi dologban írok. Levelem tárgyát az sem tudja a' ki azt benyújtani fogja. Annak feddhetetlen characterét ismerem.

Nagyságos Uram, Nagyságodnak tudni mi történik itt, szükség. A' Vármegye örömmel emlegeti Nagyságodnak szavát, melyet itt Instalatiojakor mondott; hogy

'a Tek. Nemes Vármegye nyakába varrni
senkit nem fog —

ez vala a' Nagyságod' szava. Tégye Nagyságod, a' mit az egész Megye óhajt, 's ne keserítse el a' Megyét egy ember miatt.

Még egyszer mondom, hogy levelem felől itt senki nem tud legkisebbet is, és nem is fog senki tudni. Alázatosan kérem Nagyságodat, hogy azt elégetni méltóztassék.

Ajánlom magamat kegyességeibe 's örök tisztelettel maradok
Nagyságodnak

Ujhely, octób. 16d. 1828.

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

Közlí: Szv.

BARCSAY ÁBRAHÁM LEVELEZÉSE FELESÉGÉVEL.

(Második közlemény.)

X.

Nro 8.

Bécs, 6-dik 9-bris — 790.

Édes kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Amint utolsó levelembé jelentettem vala, tegnapelőtt estve Urunknál voltam, igen kegyesen fogadott, jóllehet épen előttem gróf Teleki József, báró Jeszenákkal a magyarországi protestansok részéről mint követek ő Felségénél lévén, nem tudom mi felett, igen heves szólalkozásba jutottak volt. Rövideden elejibe terjesztvén mostani állapotomat azt ígéré, hogy mentől jobban és mennél hamarébb tőle kért előmenete, lembe segilteni (*így*) fog. Már a koronázásnak végét meg kell várnom. Ha az idevaló magyar Testőrzők között hely nem adatik, Erdélybe a. székelyek közé kéreztem, mivel az én öreg Obesterem a békességet megszagolván, most elmozdíthatatlanná lett, holott két esztendőktől fogva mindég beteg. Itt most szörnyű tündér világ van a katonákra nézve, vagynak olyan regimentek, melyeknél harmincz supernumerarius tiszt van. Ezeknek csak pestis csinálhat helyet, mert háborúnk nehezen lészen; a mostani Császár vérontástól iszonyodik, s mindent elkövet annak elkeűléseért.

Az erdélyi Diétáról ma jöve le a rendelés, hogy 12-dik Xbris légyen Kolozsváron, mely iránt ugyan ma staffetával tudósítják a Gubernátort, tehát a szappanyosok ennyiben elhepentek feltett czéloktól; igen kevesbé mult, hogy Szebenbe által nem vitték. Ha Jósikáék még oda te vagynak, köszöntsd szómmal, és mondd meg nekik, hogy bátran oda költözödhetnek.

Rólad édes Susim nem tudom mit mondjak? mit higgyek? mit gondoljak? mit írjak? még leveledet nem vettem; azt tudom, hogy nincsen az az óra, melyben hozzád ne fohászkodjam. Ha tekintem a napoknak rövidségét és az utaknak roszszaságát, lehetetlen jobban is meg nem szomorodnom, midőn eszembe jut, mely távul vagyok tőled. De mind ezek el nem ijesztenek, mihelyt rés adatik ahoz sietni a kiért élek és halok, igaz hív barátod, társad és szolgád

Barcsay s. k.

Csókollak sok ezerszer.

A gazdaságról 's Csóráról kérdeni sem merlek. Isten veled. Szeress engemet. Ezen holnapnak 12-dik napján leszen Palatinusválasztás Posonban, azt tartom L. herczeg lesz, mert a nagyok magok közt meg nem egyezhetnek. A magyar Testőrök ma le indultak.

Vienne. A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen. p. Temesvár a Déva en Transylvanie.

(Fél íven 4.-rét alakban, czím is rajta; Zárlatán vörös sp. viaszban korona alatt A. B. betűs pecsét.)

XI.

Nro 20.

Bécs, 17-dik Xbris 790.

Édes kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Igaz, hogy Karácsont már nem tölthetjük együtt, eléggé bánom, de ha szinte uj esztendő napját útba töltöm (*így*) is, azon leszek, hogy mennél hamarébb haza menjek. A czifra magyar uniformissal s Obester decretummal költségem most elejinten ugy megszorodott, hogy már egynehány holnapig csak közkenyérre 's czibrére kell fognom magamat, azután nem busulak, csak szeress engemet, majd mikor meggyónom neked minden gondolatimat, tapasztalni fogod, hogy rajtad kívül semmi boldogságot sem esmérek, most is csak azon aggódom, hogy valjon kedved szerint leszen-e ezen előmenetelem. Az egész világ irigylí sorsomat, vagy azt gondolja, hogy én ugyan szerencsés ember vagyok, holott én arról semmit sem tudok, csak azt, hogy addig kedvetlen minden képzelt boldogságom, míg Tőled azt nem érthetem édes Susim, hogy tetszésed szerint légyen cselekedetem. A mostani világba és környűl állásokba úgy tetszik, jobb részt nem választhattam volna, mégis függőbe vagyon elmém, míg kedves ajakaid által nem tészesz bizonyossá szerencsémről.

Addig is míg ölelhetnélek, ha Goró apám othon van, és szükségnek itéli, B.(arcsay) Jankónak megírhatod, hogy Tűry László által megfogja érteni maga idejében, miben legyen idvezűlt Barcsay Lajos

öcsémnek öröksége, hogy én annak felosztására addig nem fogok állani, míg más idegeneknél Barcsay ős örökös jószágok zálogban (*így*) lesznek; mivel a solymosi jószágnak megnyerésére fordított költség annyira mégyen, hogy magát a jószág árát felül haladja; vagynak azonkívül oly titkos jussok közibe elegyedve, melyeknek által engedését a familia egyedül Barcsay Lajosnak, Goró apámnak és nekem köszönheti; vagynak oly titkos költségek, melyeket világossá tenni én nem akartam eddig, s nem is cselekszem, de ha kényszeríteni fognak, magoknak tulajdonítsák, mi fog azután következni.

Ha azon jószágocska, melyről irtál, megérdemli a kérést, nagyon kéz ügyben leszen. Az, a ki ez előtt birta, nem fogja megnyerni, mivel az udvart, vagy is inkább a Camarát nagyon megbántotta azzal, hogy per nélkül ki nem akarta bocsátani. Ez közöttünk marad. Isten veled édes szívem Feleségem. Élj boldogul és szeressed igaz hív szolgádót
Társodat Barcsait s. k.

(Fél íven 4.-ét alakban. Borítéka elveszett.)

XII.

Bánpatakán reggel hat órakor Susanna napján
791. (febr. 19.)

Édes kincsem Angyalom. kedves Feleségem!

Az estve ide szerencsésen megérkezvén, ime ma reggel ágyamból felkelvén első szíves kötelességemet hozzád tészem édes Susim, ezen rendeimmel jó reggelt kívánok néked, és ambár testtel nem lehet, mindazáltal lélekkel és szívvel öllelek sok ezerszer. Kívánom, érhessed boldog állapotban és szerencsés órák között neved napját még annyiszor, a mennyi hét van az esztendőben, adja Isten, hogy soha bú s bánat ne érje szívedet.

Fél óra múlva indulok Isten segédelmével, úgy látszik, mintha jó utam akarna lenni. Isten veled kedves jó társam, innét mindnyájan csókolják kezeidet, én pedig ajakidót igaz hív szolgád, barátod és férjed
Barcsay s. k.

P. S. a lovakkal lehetne egy kis ganéjt hordatni, hogy szokják a mellyek (*így*) hámoz; a Sinka buzáját ne felejtse elhozatni, az illyei buza sem rossz. Élj boldogul. A most forró borokra vigyázni kell.

A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen.

(Fél íven 4.-ét alakban, vörös sp. viaszba nyomott pecsétjén nemesi czímer, fölötté »Váradi Pal« névvel, tehát kölcsönözve.)

XIII.

Csóra 20. Febr. 791.

Édes kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Tegnap ebéd után jókor megérkeztem ide, a bátyámat kornyadozó állapotban találtam. Nekem leírt, a mint mondja, hogy egészsége miatt

nem mehetvén Barcsára, egy megbízott emberünket küldjük a jószágnak által vételre; már pedig megbízottabb ki volna a világon az én kedves társomnál? mindazáltal ha az út alkalmatlansága vagy egyéb gátlana, Váradi is elvégezné Goró apámmal. Hetfűn s kedden disznólkodni akar a bátyám, az az sertést ötletni, azért így gondolja, hogy jövő szeredán jönnél háltni Bábolnára, s másnap ide ebédre, magam is igen szeretném, ha egy uttal helyre hoznád az öreg Naláczinénál hibámat, hogy nála nem voltam, míg a másiknál voltam, az unokáját mindjárt által küldötte s ebédre kéretett.

Jósikáné még aludt; a szürke lovat láttam, ha jó kézbe kerül, háromszáz forintot meg ér ménlónak, jó négy tagba szakadt.

A négy ökör, szekér, és juhok iránt azt mondja a bátyám, hogy veled fog végezni, én is most nem akarám sokat szomorítani, mert a fösvénynek (ezt tanuld meg) az is szomorúság, ha másnak azt, a mivel tartozik, megadja; ő pedig ebbe a betegségbe van; különben sokakban most szörnyű atyafiságos és barátságos, reménlem, veled még annál is galántobb leszen, mint illik dámával.

Oláh országból egy hét alatt mind ki kell jönni az erdélyi marháknak, e még nagyobb drágaságot is fog okozni.

A mi ökreinket ügyes ember által meg kell nézetni, ha eszik-e az odavaló kosztot. Jovicza tökéletlen az efélékben. Isten veled édes kincsem Susim, az este ugyan volt itt egészségedért való ital és köszönés. Most két esztendeje épen így kelle úton töltenem neved napját; valjon a közönséges jóért való törekedés fordít-e meg valamit nekem valaha ezen áldozatimból? Csókollak igaz szívből, hív társod, barátod és szolgád

Barcsay s. k.

A bátyám tisztel szívesen. Éljd boldogúl édes feleségem.

(Egy negyed íven 8-rét alakban. Borítékban volt, a mely elveszett.)

XIV.

Kolosvar 5-dik martii 791.

Édes kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Két hetek elmúltak már, mióta hazulnét (*igy*) el indúltam, és én még egy betűt se vettem; tegnap előtti levelembé azt írtam vala, hogy mint ma vagy holnap elindulok; de Kendefiné a Gubernátort és Generalis Rallt reá bérlette, hogy mindenképen megmarasszanak hamvazó szerdáig, másképen ki nem állhattam előlek, hanem már még a holnap napot, mivel vasárnap is, itt töltöm, jövő hetfűn pedig Isten segedelmével jó reggel útnak indulok. A Gubernatorral Berekszó iránt még ma elvégzem; itt is pénz kell, talám Türy is pénzt kíván a gabonára; talám jut mindenikre. Ide való ujságokat nem irok, mert ezek bizony igen csekélyek; egyedűl azt írhatom, hogy tegnapi session a magyarországgal való egyesülés mind a három nemzetnek egyenlő akaratjával elvégeztetett. A százszok mondhatom jól viselték még eddig magokat. Ebben ugyan meg fog csendűlni némelyeknek a füle Bécsben, mert ez ott váratlan ujság leszen.

Ma Kendeffinénél leszek ebéden, holnap gróf Kemény Farkasnál. Bethlen Ádámné kiment volt Bonyhára; tegnapelőtt megint bé jött, tollazkodik, páváskodik, de úgy veszem észre, hogy még függőben van a szíve; az enyim ám nem Édes Susim, mert mentől tovább, annál nagyobbban meg vagyok abba győződve, hogy én benned egy kincset találtam. Isten veled édes szívem, vigyázz az egészségedre addig is míg ölelhetnélek igaz hív társad, szolgád és barátod Barcsay s. k.

Getse le akar velem jönni. Csókollak ezerszer.

Clausenburg. A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen. p. Clausenburg a Deva. (P. H.)

(Fél íven 4.-rét alakba hajtva, egy oldalon a külcím és pecsét.)

XV.

Radnóth 6-dik May 791.

Édes kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Enyedről a nagy sietség miatt nem írhaték, alig vártam már, hogy megpihenhessek és legalább pennám által veled társalkodhassam. Az én kóborlásomnak mente így volt eddig, halld meg. Enyedről tegnap előtt este nagy sárba és esőbe ide megérkeztem, Bethlen Sándor egynehány órákkal előttem Lázár Antallal s Bethlen Geczivel érkeztek volt Kolosvárról, vacsoráltak s én is leültem, de keveset ettem, az álom kedvesebb volt. Másnap istálló, ménes-, kert-látással tölt el ebédig, az alatt a beszédekből kivevém, hogy eddig való bizodalomban megcsalatkoztam, mert az én kedves sógorom Sándor igen keveset gondolkozott a szürke lovakról. Egyik fiának halála történni a mult héten, azzal mentette magát, — elég az hozzá, hogy hol van szürke ló? legközelebb Szent Pálon, Bonyhán s ama híres Czintoson. Bonyhán három van; az özvegy Kolosvart osztozik most Józseffel, nosza hát én Bonyhára mindjárt ebéd után, (*»mentem«* *kimaradt!*) de addig is ugyan meg vere az eső, még is jó idején beszállék a kis Bethlen Ádihoz, ki nagyapjához Jánoshoz hasonlít. Tiszteletes Rákosi Prédikátorné asszonyom a szép csecsemőnek igen becsületes gondviselője, jó szívvel látott, a gyermek szerencsésen meghimlőzött, friss és erős, én megcsókoltam s azután az istállóba (*így!*) de igen szomorúan, mert eszembe jutta, hogy mikor utóbbszor ott voltam, élt a gazda, — gyászba borúla minden előttem, s egész éjszakán fekete fátyolt láttam lobogni előttem. Talán egész Európát nagy gyász fenyegeti.

Két szürke csikót alkalmast találtam, de a listát az özvegy magával elvitte feledékenységből, mi az árrok? senki sem tudta. Az egyiknek a szeme meg volt egy kevésbé sértve. — Jó reggel Radnóthra vissza indultam, Gróf Teleki Sárának a kapuja előtt jövet egy pát csináltam a kocsiból. Radnóthon találtam gróf Haller Józsefet két szürkével. Sándor azt gondolta, hogy 80 aranyon talán megejthetem; de én 60 aranyon megvevém mind a kettőt és Czintosról is még egyet harminczon. (*így!*) Ezt senki sem gondolta volna, jó az embernek magának menni a Camarába. Hát az ide való szürkéknek mi az ára? három van, melyek közt

az egyik alább való, de még is 50 arany alól nem adja a sógor, mert ha én a két jobbikát kiválasztom, annak 60 arany alól nem adja darabját, úgy de Te 50 aranyat irtál? igen de azt gondoltam, hogy többet vész; — mert én bizony a harmadikot is csak barátságból veszem, hanem annyi mint az, mind a háromért adok 120 aranyat, mert én Isten úgy segéljen 150 alól nem adom, *e már hit, nem puliszká*. Mit csináljak, már annyi külömb külömbféle zsidóval volt dolgom, hogy meguntam; adok hát 130-at, mert a körmömre égett a dolog, — nem biz én, hanem 140, annyi mint az — nem adok annyit — hanem ha abba fogsz ügyesen munkálkodni, hogy a többit jövedelmesen vehessem, akkor nem mondom, hogy 10 aranyal (többet *kimaradt!*) nem adok; — ezzel vége lőn a zsidvásárnak. Két csézás szép sárga lovát is bizonyos conditionnal által vettem tőle. 7 esztendősek. Tehát van itt már hat szürke és két sárga. Ma ebéd után megyek Harasztosra, Orbánnál vannak szürkék, onnét ha másképp nem boldogulhatok, Kolosvárra, a hová gr. Rhédei, Kemény Farkas, és Kemény László vezettetik a lovakot, mivel csak a lovászmesteri habitusba vagyok, jó lesz nekem is fősvénykedni, ott a Gubernatoron és Rallon kívül senkihez sem megyek.

Ha pályafutásomban, a mint reménlem, szerencsés leszek, egy hét alatt Enyeden az Assentirunggal is véget vethetek, mert a vezető katonákra nézve minden rendelkezéseket úgy tettem, hogy mentől hamarabb szabadulhassak. Többször az ilyen dolgot vagy magamra nem vállalom, vagy másra nem bízom; most nyakrafőre kell még is magamnak fáradnam. *(igy)* Isten veled édes Susim — adjon az Isten neked olyan egészséget, mind nekem van most, s annyi patientiát, mint a mennyire nekem van szükségem. Éljen boldogul és szeresd igaz hív társodat, barátodat

Barcsayt s. k.

P. S. Ha Langer meg érkezik, csak nyugodjék Solmoson, hanem kérlek édes szívem, holmi ló vezetni való szerszámokat csináltass vagy négy lóra: úgy hát még magamnak való lovat hol veszek? Boldog Isten. Ölellek igaz szívből és csókollak sok ezerszer. Goró Atyámat köszöntöm. A szegény valisorai és Stóynyászhai embereket segítsd gabonával. A múlt éjszaka itt hóharmat volt, de semmit sem ártott; a törökbúzáék már sok helyeken kapálni valók.

(Fél íven 4-r. alakban. Címzetes borítékja elveszett.)

XVI.

Nro 6.

Az unalom völgyében¹ 1-a Júlý 791.

Édes kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Igen is elértem megint azt az időt, a melyben csak a posta-napokon vagyon jó kedvem, mikor veled beszélgethetek. Jól jut eszembe, mely jó ízűn esett a táborban, ha sátorom alatt készítettem hozzád siető ren-

¹ Bécsben kelt. Ekkor Barcsay már a m. kir. testőrségnél ezredesi ranggal főhadnagy volt.

deimet és legalább gondolataimnak egy részit veled közölhettem. Legjobb barátaimnak társasága ízetlen kezd lenni. Báróczi¹ is egy holnapra elvesztettem, feredőbe ment. Danczkaival² és Bethlen Józseffel töltöm még legkedvesebb időmet. Ma Ventzel is újra mellém verte sátorfáját, talám annyiban megnyugszom, hogy mindenre gondom nem leszen ezentúl. Félek, hogy a szakácsnének passust adok és csak karácsonnal fizetek, még eddig sem a költségre, sem egyébre nézve ízem szerint nem főzött. Ugyan nem nekem való a házi gondoskodás, alig várom azt a boldog órát, melyben azt mondhasam: nem tudom, mit főznek. Itt a tehén-hus hét kr., egy tyúkfű közepszerű 18 kr., egy szóval minden szörnyű drága. — A háború iránt való hírek megint szünni kezdettek, de másfelől szomorú történeteket hallunk.

Franciaországban a király és királyné már oly pártfogókra találtak volt, hogy a sok száz örülőknek vigyázása alól kiszabadulván, a mi Belgiumunk felé mind ketten szerencsésen utaztak, midőn az ellenkező fatum valahogy reájok esmérített és Sallon (Chalons) nevezetű városból nagy lármával Párisba visszavitték. Ezen történet a majd talán nagyobb dühösségre fakadható kösségre való nézve, nem kicsiny félelembe vetette mind azokat, kik azon szerencsétlen fejedelmeknek sorsokat szívekre vehetik. Ma egy magyar gárda kurir indul nagy sietséggel Felséges Urunk után Olasz Országba.

Ezeket csak magadnál tartsd.

Isten veled édes kincsem Susim; mi történt, vagy történik az én Váradi Pálnál maradtott ezer forintos quietantiámmal, kérek tudósíts; és ha Zágorba vagy máshová elmégysz, leveleink iránt tégy rendelést, hogy egymást tudhassuk legalább írással vigasztalni. Én holtig maradok és vagyok édes szívem igaz hív társod, szolgád s barátod

Barcsay s. k.

P. S. Mikor cseresnyét eszel, jussak én is eszedbe, ugyan meggyűlt a bajom a Te Dersiddel, csak jár a nyakomra, ugyan jól esmeréd. Csókollak sok 1000-szer.

Vienne. A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen. per Temesvár a Déva en Transylvanie.

(Fél íven, 4-rét alakban, vörös viasz pecsétjén korona alatt Monogram.)

XVII.

Nro 10.

Bécs, 17. July 791.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Utolsó leveledet örömmel csókoltam, mert láttam abból, hogy már jobb kedvű kezdettél lenni, mint azelőtt; engemet is megvidított egy kevéssé az, a mit a gazdaságról irtál, bár én is veled számlálhatnám a kalangyákat, ugyan meg ajándékoznám a Pogány Franczi babonás

¹ Báróczi Sándor az író, ekkor a m. kir. testőrségnél őrmester.

² Danczkay József a kir. udv. kancelláriánál fogalmazó volt 1788-ban. Erdélyi fi, valószínűleg az, ki a levélben említettik

leányát, ha igazat jövendőlt volna; a dolog nem volna lehetetlen, egyedül a Prágai koronázás teszi kétségessé. Hidd el, hogy soha házamot, társomat, honnyomat úgy nem ohajtottam, mint most. A titulusomban nem szükség éppen *Uramnak* írni engemet. Édes szívem társom vagy férjem inkább illik hozzám, mind amaz. Talán Te is csak az én együgyü panaszmra akartál megpirítani; nem bánom, mert megérdemltem: miért akarlak én tanítani arra, a mit Te jobban értesz nálamnál. De csak szeressük egymást, a többi mind bolondság és haszontalanság.

Goróról nem írsz semmit, él-e, vagy holt? Bethlen Geczinek egy felelettel tartozván a Sárfalvi tiszttartó iránt meg intem; mindazonáltal Gecsével a dolgot röviden kell fogatni és a Barcsay sessiók iránt is ki kell kurkászni és annak idejében az özvegyet, ha még él, meg kell kénálni.

Ebben a szempillantásban az én lovaim is szerencsésen megérkezének, a fájos szemű csikónak talám semmi baja sem lesz. mert jól van a szeme. Vilburg uramnak, megvallom, a ménlovak közül nem örömet adok el, kivált a Kedvest, a Nérvért ha 150 vagy száznegyven aranyot ad, úgy oda lehet engedni. Gróf Haller János itt van, tegnap kénált a ménesivel, híred és akaratod nélkül nem szólottam hozzá, de ha gondolnád, belé tekintenek; anya-kánczái valami huszig való lesznek, mivel embere nincsen, azt mondja: reá únt. Ez előtt ugyan szép fajú lovak voltak, ha még olyanok, és meg láthatnám, nem mondom, hogy jó vásárt nem tehetnének vele.

Attól a Zágori úttól azért félek, hogy azután nem vehetjük egymás levelit olyan egyenes úton. Kérlek, ha eltalálsz indulni, arra legfőbb gondod legyen, miképen utasítsuk leveleinket, mert nekem nagyobb büntetésem nem lehetne, mint az, ha minden héten Tőled levelet nem kaphatnék. Én a mióta meg érkeztem ide, szavamot szentül megtartottam, ezentúl még annál is inkább meg fogom tartani, és talám tőled is ki telnék néha néha két levél egy hétbe; Ugy is majd ha Prágába megyek, egynéhány nappal későbbre vészem kezemhez. A gyümölcs étellel csak szépen bánj, mert tudod, hogy végtire hideglelés a vége. Kracsunt és a kuchtát már megtartom, a szakácsnének még mult héten utat adtam; szépségire nézve nem tudom milyen volt, hanem azt tudom s kóstoltam, hogy mind rosszul főzött mind vesztegetve bánt azzal, a mi a keze alatt volt. Többet nem is tartok. Kracsun Uram azt mondja, hogy a Conventionját¹ elvesztette, valjon nem fortély-e? a mit adtál neki, azt jegyezd fel. Abban nem kételkedem, hogy a szőlők sok munkást kívánnak az idején, csak végre a bor is savanyú ne lenne. Kompodí uramra nagyon gondom, csak most tapogatózva megyek a dologba. A mi a gabonát illeti, már azt úgy tekintsük, mint egy előre maradott provisiót, melyet egyik esztendőről a másikra szükség tartanunk, azért kárral nem kell eladni, jobb megtartani; úgy tetszik, hogy föld golyóbissa is úgy megfordult, hogy igen tartós bőv esztendőktől félnünk épen nem lehet. Ha Isten haza viszen, markasobban (*így*) fogok mindenhez. A kövesdi szénára

¹ Bérlevél, melybe a cseléd kikötött évi bére és időnként kikapott részletilletősége van bejegyezve.

vén marhát kell vennünk öszire, hogy valami kerüljön belőle. Csórán sertéseket kell hizlaltatni, hogy Juga uram mutassan legalább valamit. Bethlen Sándornak nem szükség mindjárt pénzt küldeni, hanem írj előbb neki, és a Naláczinál való adósságot assignáld. A tarsalyllyal is lehet még várakozni. Castellánónak mond vagy írd meg, hogy a mi aranyot veszen ki az új bányából, ne küldje Zalathnára, hanem tartsa meg, mivel ő Felségitől szabad arany felváltást akarok kérni mintegy három vagy négy esztendőre, a mely két annyit téssen. Isten veled édes szívem Susim. Türyné talám megbékellék, mert azt írják, hogy Kolosváron van. Most nem írok többet, a jövő postára hagyom. Én akár soha másnak kedviért pennát sem vennék kezembe, holtig igaz hív társad barátod

Barcsay s. k.

P. S. Udvari Tanács Zejk úr ugyan megvété magát ma, elküldvén lovaiért, Langernak harmincz krajczárt küldött. — Csókollak sok ezerszer egész szívemből.

(Fél íven 4.-rét alakban. Borítéka elveszett.)

XVIII.

Nro 11.

Sojmos 31-dik july 791.

Édes Kincsem, kedves Uram!

Hát mért ne mondjam Uramnak? hiszem Ur az, a ki akkor hagyja el az embert, a mikor akarja, a társát pedig egyszer se hagyja el. Bécsben talám egy hét 12 napból áll, mért tartja, szavát oly *szentül*, a mint levelei bizonyítják; tőlem édes szívem, eddig gyakran kitölt egy héten két levél és ezután is ki telhetett volna, de mivel itt Sojmoson egy hét hat napból áll, azért ezután én is a bécsi héthez alkalmaztatom magamat. Arról semmit se ír Édes, mikor mennek arra a koronázásra, bár csak el maradnának; ha elmennek, vigyázzon azután is magára, sok abrakot ne adasson annak a fejér szürke lovának és vigyázza meg a zabolát, kantárt, kengyel színt, Langert el ne hagyja, Venczelt, Josit, Kracsunt se hagyja el magától, azok mind jó legények és útra azok szükségesek. Hát a hámos lovait tartja e még? Van-e jó kocsisa? roszszal ne járjon, mert ott lehet jót találni. Gyulai Pista a napokban szerencsétlenül járt a két fakó lovával, elragadták és sokáig hurczolták. Én is tegnap előtt Barcsán jártam, onnan által mentem Pestesre inkább a borokért. Türiné a főfájással bajlodik, most savanyó vízzel él, úgy mondja, hogy az ura készül fel menni követségben. Már ezentúl meg fog a bor drágódni, mert igen sok helyt járt a jég; én még soha sem láttam olyan nagy jegeket, mint egy nagy dió, akkorák esének tegnap előtt, az ablázt *(igy)* egészen el rontotta, az ó szőlőben, és boglákban nem annyira tett kárt; ez a jég megrontotta Ilyét, Branyicskát, Németit, Solymost, Boholtot, tovább nem ment, tegnap megint más rendbeli jött Bábólna felől a Balatáig, de még eddig a törökbúzában nincs kár, hanem a füveket a víz el iszapolta, ugyan csak azért, hogy a jég elverte, jöjjön haza szüretre édes szívem, vagy ha előbb jó is, jól teszi, addig is vigyázzon magára, hazá-

jáért s egyébkint se aggódjék semmit is, az egészségét ne rontsa avval, mert drága a jó egészség, engemet pedig tartson hív barátjának, szolgálójának
G. Bethlen Susanna s. k.

a Déva.

A Monsieur Monsieur de Barcsay Colonel des armées et Premier Lieutenant de la garde noble Hongroise, a Znaym (kitörülve a postán s helyébe: Retour Prag.)

(Fél íven 4.-rét hajtva, vörös viasz pecsét, Bethlen kigyós cízmerrel.)

XIX.

Nro 16.

Bécs, 5-dik Aug. 791.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Lukács éppen ma indult Erdélyfelé, irigyletem sorsát; az órát el nem küldhettem, mert olyan rossz volt, hogy az Órás mester máig is bajlódik véle, s addig míg ugyan jól nem jár, haszontalannak tartanám le küldeni. Báróczira bízom leküldését első alkalmatossággal. Ma Lukácsnak még két ujjodan új szép és igen hasznos magyar könyvet adtam által, az egyiket tartsd magad számára, a másikat add Goró Apámnak. Az első iskatalyába is egyik könyv duplába(n) van, a melyik csupán kék papirosba van kötve, azt is vagy Gorónak, vagy Várad Pálnak ajándékozhatod. Én indulok jövő hétfőn Isten segedelmével Prága felé, alig várom, hogy ezt a füstös várost ide hagyjam, és hogy a másiktól is azután postán vissza jöven, öledbe siethessek. Elindulásom előtt még egy levelet írok innét, azután Prágáig négy nyugovó napom lévén, azt is hasznomra fogom fordítani. Bezeg abban a Csehországban szükségem lézen vigasztaló leveleidnek olvasására. Ma egy szép könyvet vettem azt útra, vagy két lóttal tudósabban akarok visszatérni hazámba.

Az erdélyi jó hazafiak itt naponként újabb újabb próbájakat adják jó indulatjoknak. Bethlen Sándort feladták, hogy ő Felsége ellen szólott volna, és azzal meg nem elégedvén, hogy Bethlen Józsefet már elfekettették volt, hogy ezt a familiát közönségesen bélyegessé tegyék nevére nézve, új árulást gondoltak, s azzal feladták, hogy a Borgai cserével az udvart meg csalta. Gondolhatod ezekből, ha az illetén álorczás cselekedetek sokáig setéségbé(n) maradhatnak-e vagy nem? Isten veled édes Susim; a Marosról és ketről nem is merek gondolkozni. Még nem tudom: mire nevetted volt el magadot? Éljd boldogúl és szeressed holtig hív társodat

barátodat

Barcsait s. k.

Vienne. A Madame Madame Susanne de Barcsay, née Comtesse de Bethlen p. Temesvár a Déva en Transylvanie.

(Fél íven 4.-rét hajtva. Vörös spanyolviasz pecséten korona alatt ABS. monogram, és alatta szalagon *Amore* felíráttal.)

XX.

Nro 23.

Csaszlau, 19-dik Aug. 791.

Édes Kincsem, Angyalom, kedves Feleségem!

Utolsó levelemnek elküldésitől fogva mindjöttem máig, holnap itt nyugvó napom leszen, már csak tíz mértföldnyire vagyok a Csehek anyavárosától, a tegnapi helység úgy kiégett volt, hogy ott nem maradhattam rastagra. A császár holnap indul Bécsből, és azt tartom, hogy Prágán innét utólér, de ő Felsége előbb Szaxonia szélyire megyen és a Prussiai királylyal ott fog találkozni. Ha csak annyit végeznek, mint József a megholt királylyal, úgy nem sok hasznát veszi az emberi nemzet. A Cseh Uraságok szörnyű költségbe verik magokat ennek a pompának kedviért; a sok aranyos gála-szekerek s fény és ünnepi készülétek egymást érik az ország útján, a sok kincs csak Bécs felé siet; — a magyarok is ugyan meggazdagították tavaly. A csehországi Statusok két milliomot vettek kölcsön a bécsi bankóból a koronázás pompájira való költségre. Csak már vége is volna, hogy én mehetnék hazafelé; alig várom azt a napot.

Édes Susim, azt tartanám, igen jó lenne a gabonának nagy részit előre ugy elalkudni a bányákra, hogy egy garassal olcsóbban adjuk helybe, mint ők veszik a vásáron, vagy Banatusba, mert a nagy bővség miatt nehezen adhatjuk el jobban.

Én ha Isten éltet, a Magazinum építésbe vagy egyképen vagy másképen belé vágom a fejszét.

Éder, nem tudom miért, — elejintén ugyan nagyon pártját fogta Kompódi kisasszonynak, mikor holmiról beszéltem vele, de már másképen gondolkodik, neki most is sok szava van s esmeretsége a bécsi Kamaránál, a hol azután dolgoznom kell, míg útba vihetem a dolgot. Te előre csak kénáld az alkuval, és jó móddal vidd contractusra, hogy mi helybe olcsóbban adjuk egy garassal; meg látod: hasznunk leszen benne. Ha Kompodi nem akarna, mondd meg, hogy magának tulajdonítsa, ha én az Udvartól neki kedvetlen parancsolatot küldetek; de ezt csak szép móddal add értésre négy szem között, és declaráld, hogy ha erre a bányászok könnyebségire czélózó alkalomra jó szerint nem akar állani; én soha meg nem fogom szenvedni, hogy ők idegenektől vegyenek, valámíg nekem leszen gabonám.

Isten veled édes Kincsem, megbocsáss, hogy ily hosszason papolék a gabona-commerciumról, de erről jó előre gondolkozni; ha Isten éltet, megmondom az okát: miért. — Elj boldogúl és emlékezzél holtig igaz hívedről, társodról, ki sok ezerszer ölel és csókol egész lelkéből

Barcsay s. k.

P. S. A mely idegen nyelven írt könyveket vitt Lukács, ne gondold, hogy számodra küldöttem, én akarom őket olvasni. Gorót mindenkor köszöntöm.

Czaslau (bélyeggel nyomva).

A Madame Madame Susanne de Barcsay, née Comtesse de Bethlen, per Vienne, Temesvár a Déva en Transylvanie.

(Fél íven 4-r. alakban, czímmel, és az előbbihez hasonló pecséttel.)

XXI.

Nro 25.¹

Plánián 23-dik Aug. 791.

Édes Kincsem, Angyalom, kedves Feleségem!

Ma itt nyugvó napom vagyok, holnap utolsó statio leszen; magam onnét szekeren Prágába megyek és a gárdákat oly rendeléssel hagyom hátra, hogy éjfél után meg indulván, virattakor, mikor minden ember aluszik, Prágába érkezzenek a fő Strásamester vezetése alatt, mivel még ott magyar testőrzőt lóháton nem láttak, a koronázás napján annál nagyobb ujság fog lenni mindenek szeméi előtt. Ez a comédia is elmulván, áldani fogom az egeket, ha Erdély felé fordíthatom szekerem rudját.

Épen mikor ezt végeztem volna írni, imé a postára érkezik ő Fel-sege, és oda kelleték mennem. Igen jó kedvbe találtam, fél órát mulatott, öregbik fijával Ferencz herczeggel együtt kávé ittak, azután elmenének, Prágába — csak lovakat változtatnak. A Francia király ifjabbik öcsese is, kit a nemzet számkivetésben tett, ma este fog által menni és nyilván Szaxoniába a Pilniczi összetalálkozásra jelen leszen. Meg válik, mi lesz vége annak a szegény birodalom sorsának. Ugy veszem észre, sok helyen hamu alatt lobog a tűz.

Isten veled édes Susim, bezeg a sok foglyot és fűczánt szeretném veled osztani most, de ezekhez is csekély gustusom van. Öllelek szívemből sok ezerszer és csókolak, holtig hív társod, barátod, szolgád

Barcsay s. k.

Plánián. A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen. p. Vienne, Temesvár a Déva en Transylvanie.

(Fél íven, 4.-rét alakban, az előbbihez hasonló pecséttel.)

XXII.

Nro 27.

Prága 28-dik Aug. 791.

Édes Kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Reménlem leveleimnek számába esett hijánosságot eddig helyre hozták meg érkezett tudósításaim, melyet nem panasz gyanánt mondok, hogy talám felül haladják mind hosszaságokkal mind többségekkel a tett alkalomnak czikkelyeit, mindazonáltal én ebből semmi érdemet sem kívánok szerezni magamnak, mivel a gazdasággal semmi bajom sem lévén, könnyű volt időt nyerni az írásra. Neked ellenben tudom, elég gondod vagyon és volt szüntelen.

Én itt már az udvar megérkezéseig csak olvasással töltöm időmet, a nagy világba csak a Gárdákat küldözgetem. Még nem mondtam meg micsoda gazd'asszonyom van. Ez Generalis Kalchschmidnek, ki Erdélyben holt meg, egy hetvenesztendő testvére, hatvanesztendő klostromba töltött, minden ablaka rakva van kereszteskéekkel és ménkö ütés ellen való szentelt koszorucskákkal, húst soha sem eszik. Mivel ezen a földön

¹ Ugy látszik a »Nro 24.« szám helyett tévedésből.

manna és füge nincsen, többnyire földi almával vagy pityókával él; tegnap s tegnap előtt böjti napokon hogy húst főztem a konyháján, majd ki törte a nyavalya; örökösen elvesztettem előtte minden creditumomat, nehezen nyerek tőle csókot.

Türynek olvasom a nevit a deputatusok között, ha addig, míg ezen levelem megérkezik, el nem indultak, add tudtára, hogy száljon egyenesen hozzám. A kolcsok Báróczinál vagynak. Nem szólok édes Susim, míg szembe nem lehetek, hazánkfiájairól. A Diéta végén ugyan megmutaták, mire veheti őket egy vallás palástja alatt maga hasznát kereső ember. Teleki Józsefnek oszlopot emelhetnek, de székelykőből építsék ha még becsületes vér foly ereken. Isten veled kedves társom, múlik az idő és az én unalmam is rövidedik, csak annak örülök. Él boldogul és szeressed holtig hív barátodat férjedet

Barcsayt s. k.

P. S. A szilvának termése iránt ne felejts tudósítani jó eleve, hadd tudhassam Vidával mit végeztek. Csókollak 1000-szer.

(Negyedrészen íven 8-ad rétből. Borítéka, melyen a címzet is volt, elveszett.)

XXIII.

Nro 18.

Sojmos 30-dik August.

Édes kincsem kedves Uram!

Nagy örömmel vettem 19-dik írott levelét, hogy egészségben létét láthatám. Ugyan meg ijedtem volt édes Szívem és szüntelen is rebegek, nehogy az a hosszas lovaglás megártson, melyet a maga büszkeségének tulajdoníthatnék. Türi tegnap előtt itt jára Laczival és Pávaival, ez alig várja a veres mentét, a másik a mint veszem észre, inkább szeretne Piskiben nyugodni. Hónap jó reggel én is megyek Goróval Pestesre, egyikért azért, hogy a melegben ne járjak, másikért azért, hogy hamarabb dolgom végezhessem Türivel és visszajöhessenek, a mely is áll a Fogarasi computusból, mivel itt mások is voltak s nem lehetett, még két kanczelistát is szeretnék Csórára küldeni, had tudnám: mi a miénk. A Gubernátortól egy parancsolat jött az ide való tisztséghez, hogy az ide való árendát minél hamarabb viszik el, addig is sequestrálják a buzát, nehogy Barcsai Pétru hozzá nyuljon, ezt ugyan csak én kértem, és ha lehet, a jószágot is vissza veszem; már most Váradi urnak kedvit kell keresnem. Azt mondja Türy, hogy az ország azt végezte, hogy jobbágy ne legyen, de cselédnek valót az ember meg is vehessen s nevelhessen, a mely ugyan szükséges Erdélyben, mert nem lehet drága pinzen is valamire valót kapni; én is vevék ma egyet sütőnek, még pedig Szent Andrást, régtől fogva itt lakik Sojmoson egy atyafiánál, még kettőt veszek felestrisnak lovásznak, most azon kívül is olcsó a buza, már 12 garason lehet jó kenyérnek valót venni. Én ugyan csak megpróbálom Kompodival mire mehetek; de félek csak a lesz a vége, hogy megszidom, pedig ugyan szükséges volna, ha el lehetne adni, mert a templomhoz is

már hozzá fogtam. Ma annyi volt a dolgom, édes Szívem, hogy a házból alig búhattam ki, mind áccsal, kőmivessel, asztalassal *(így)* bajlódtem; sok a költség és a keresztény hallgatók közül senki se akar csak egy pénzt is adni. Már most alhatnám édes Kincsem, mert kilencz az óra, ilyenkor aludni szoktam kinomban, hanem álmomban is azt óhajtom, hogy mennél hamarébb hozza Isten szerencsésen haza hív barátjához (Az aláírás elmaradt.)

Szeretném tudni édes Szívem, mikorra várhassam, mert ha eddig nem mehettem Zágorba cseléd nem léte mián, már nem is mennék szüretig, ott elébb elvégezném s az után itt; de ha tudnám, hogy addig haza jönne, úgy elébb meg járnám.

Deva. Monsieur Monsieur de Barcsay Colonel des armées et Premier Lieutenant de la Garde noble Hongroise a Vien. (Ez kitörülve és helyébe a postán oda írva »Brag«) *(így)*.

(Fél íven 4-rétben vörös pecsétel.)

XXIV.

Csóra 11-dik (leszakadva, talán Október hó?) 179?

Édes Szívem!

Én mind e mai napig a Butyini¹ levelein kívül semmi tudósítását se vettem, nem tudom, mi legyen az oka; de csak egészséges legyen, a többi mind tűrhető. Én azután mind rosszúl voltam, hanem mióta Csórára jöttem, meg gyógyultam talám a sok boszuságtól, itt kaptam a szőlő-ételre, Sojmoson még reá se néztem semmiféle gyümölcsre. Ugyan leszen jó borunk és elég, csak hordók iránt nem tudom: mit csinálók. A szilvát, ahogy lehete, egybegyűjtém Sojmoson, de itt még sok van. Koller is itt van, hozzá fogott a dologhoz, nem igen tetszik a vízen túl lévő Öreg urnak. Idezárva küldöm a Jósikával való buzakereskedés iránt való levelet is és egy Pásztoriét is és kívánok magának édes Szívem jó egészséget és minden boldogságot. (Aláírás nélkül.)

Monsieur Monsieur de Barcsay colonelle de armée et premier Lieutenant de la Garde noble Hongroise. p. Déva, Tömesvár a Vienne.

(Fél íven, negyedréti alakban, vörös pecsétel.)

XXV.

44.

Bécs 11-dik 8-bris 791.

Édes kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Attól ugyan, a mint látom, nem igen lehet félni, mindazáltal ezen rendeimet azért küldöm, hogy ide több levelet ne utasíts, mivel ha Isten éltet, a jövő héten minden bizonynyal hazafelé indulok. Már egy héttől

¹ Butyin falu Arad és Temes vármegyében is van. Melyik a kettő közül? és lehetett-e 1792-ben ott Barcsay, vagy más évben kelt a levél?

számlálom a napot 's órát, semmi tudósításod nem érkezik. Nyilván panaszos levelem adott okot reá, de ha egyszer megtudod okaimot, reménlem, más itélettel lész arról, a ki csak Te éretted kívánja életét.

Urunkat jövő pénteken várjuk, én részemről csak annyiban, hogy elmenetelem előtt magamat még egyszer személyesen jelenthessem, és ha lehet, jövődöre sorsomat állandóbb és boldogabb környűl állásokba tehessem; mert a mint Te is mondtad, ilyen hajóba evezni tovább magam sem akarok. Isten veled, édes Susim. Ezen leveletem talán nem is veszed, ha Zágorba indultál. Az én szívem másfelé nem mégyen, nem is hívja, hanem csak hozzád holtig hív barátod, társod

Barcsay s. k.

Vienne. A Madame Madame Susanne de Barcsay, née Comtesse de Bethlen. p. Temesvár. à Déva en Transylvanie.

(Fél íven 4.-r. alakban. Vörös pecsétjén korona alatt A. B. S. monogramm, s szalagon AMORE.)

XXVI.

Nro 45.

Bécs, 14-dik 8-bris 791.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Ha büntetést érdemlettem, már ez elegendő volna, két héttől fogva leveledet nem vettem. Azzal sem merem kecssegetni magamat, hogy talán Zágorba mentél. Mindenkor a legroszabtól félek, ha ugyan csak a félelem egy egyenes szívhez férhet e világon. Bár csak egészségedről tudósítottál volna. Mult postán azt írtam, hogy több levelet ide ne utasíts, most is abban a reménységben és feltételben vagyok. Herczeg Eszterházi tegnap estve érkezett meg, Urunk meg tegnap előtt reggel, de vasárnapig nem szólhatván vele, az én elindulásomnak napja is függőbe vagon, addig is kérlek, ne kételkedjél holtig tartó hívségemről, míg személyesen ölelhetlek igaz barátod, szerető társod

B. s. k.

(Negyedrész íven 8-rét alakban. Borítéka és így czímzete is elveszett.)

XXVII.

Sojmos 17-dik junii 792.

Édes Kincsem!

Medardus napján írott levelit szokott szívességgel vettem. Én ha panasztoltam, méltó okaim elegek voltak és vagynak, ugyancsak már a panaszt rég félben hagytam, látván nincs foganatja. Igaz mondás ha okot ad a panasza, ugy reám is lehet panasza édes, mind az által jól teszi, hogy elfelejti. Hát azon lovakkal mit fognak csinálni, melyeket a király el nem veszen, már bánom, mért küldöttem bajnak a két pej csikót, félek el nem adhatják, vagy ha el is, semmi nyereséggel. Az asztagak (igy) iránt való gondosságát én is helyben hagynám, ha vagy 12 sváb cséplő jönne, de az ide valóknak elég máléjok van és nem csépelnek. Különben is megyei munkának van most itt nálunk ideje. Bosnyák бага-

siája a jágerral, kiről semmit az mondásán kívül nem hallottam, még nem érkezék meg. A vén Bergmant tegnap előtt a körös-bányai papnak adtam volt idáig, épen most egyedül vissza jöve itt van mellettem, ugyan vagynak szép fiai, de meg sem mutatom, ha csak előre szépen nem szól, vagy is azt igéri, hogy a bivalyakra nem haragszik, mert sok tejet esznek. Vigyázzon édes szívem egészségére és ne felejtse el igaz hívét

G. Bethlen Susannát s. k.

Toroczkai a pénzt meg nem küldötte, nem tudom: mit csináljak véle. Ha egy vagy két közönséges ajtózárokat hozhatna édes, jó lenne, mivel ott igen olcsó.

Monsieur Monsieur de Barcsay Coloneille du armée et premier Lieutenant de la Garde noble Hongroise a Vienne.

(Fél íven negyedréti alakban. Vörös pecsétviasz Bethlen családi kigyós címérrel.)

XXVIII.

Kolosvár 25-dik aug. 792.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

A posta innét egy hétbe csak kétszer indulván Déva felé, máig nem tudosithattalak szerencsés érkezésem iránt. Szeredán ebédre jókor meg érkeztem, és épen jókor, mert mindnyájon vártak, a Gubernátor igen jó szállást készítettett volt. Másnap a hit letétel mind az ország részről dicsőségesen megesett; azután engemet is a Statuum Praessessel a királyi Comissariusához követségbe küldöttek a Haza részről a királynak csekély tehetségünk szerint ajándékot ajánlani. E miből álljon? ezután végeztetik el. Ezt nagy ebéd és estve illuminatio követte a királyi Biztosnál. Tegnap és ma a volt Diétabeli Articulusokat olvasták fel. Nagy örömemre mondhatom, hogy ennek az országgyűlésnek folyása jól indult és a mint kívántam, hamar vége leszen; de ha Isten éltet, én azt sem várom, hanem mihelyest tágithatom és nagyobb dolgok előfordulnak: el illantok.

Az öreg Bethlen Pált ma még egyszer tisztségibe megmarasztók; a reá vágyóknak nem igen tetszik, azt tartom; de emberséges embert, a míg lehet, bizonytalanért nem kell fel cserélni.

Kocsist még nem kaphattam, de akárhogy tegyem szerit, a nélkül le nem indulok. Kérlek, édes Susim addig is ne kockáztasd életedet azokkal a rosz kabalákkal.

Kendeffinét nem találtam, ki ment, a fija és leányai itt vagynak. Holnapután katona Bethlen Gergelynénel leszek ebéden. Ezek Teleki Lajosnéval, és gr. Kemény Farkassal ezerszer köszöntenek, és szídnak engemet: miért nem hoztalak ide. Isten veled, édes Szívem Feleségem. Sietek, mert talám már ezt a levelet be sem veszik a postára. Csókollak sok ezerszer holtig hív társad, barátod

Barcsay s. k.

(Negyed íven, nyolczad alakban. Boritéka elveszett.)

XXIX.

Nro 17.

Bécs 26-dik Febr. 793.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Már szinte panaszló pennával akarék írni Neked, midőn 8. számmal jegyzett leveledet kezemhez hozák. Nekünk mind házi mind több különös foglalatosságaink annyira hívnak és úgy szólván, kényszerítenek az együtt való lételre, hogy boldogságunk és kárunk nélkül azon gondolattól semmi-képpen el nem állhatunk. *Husvéton túl Te nem ajánlod magadot*; ¹ én pedig még (..... *egér kirágta*) ha lehetne, ölelésedre repülnék. (.... *egér-rágás*) édes szívem Susim, hogy ezen a tava(szon) ha Isten éltet, még szíves csókokkal (csó)kollak. Nekem a késelkedés és előrelátás között, ha most haboznom is kell, édes csendességre vonzó czéloomtól ugyan el nem állok. Institoris serénységibe többet biztam, most Boyti Secretáriussal vagyok bor-béli vásárnak várakozásába. Sajnálom édes Susim, hogy csalt vetett a reménység. A Japonikának kötője és zsebe volt, hacsak Hollakiné be nem varotta; ha cifra is, csak viselni kell, mert arra való.

A vármegye gyűlése nem tudom, hogy folyt le a tiszteknek választásával. Én Erdélybe(n) és itt is a magamét meg teszem Váradi Pál mellett; de ha most haladott is, fogadom, hogy ha élek, másszor helyre hozzuk. Kollert bánom, hogy Tordán nem volt most, mert egy levelire való válaszmától, ha idején vehetné, sok függene. Most néktek édes Angyalom elég lázzasztó ujságaitok lesznek a határbéli katonaságnak kijövetelével, melyek mindazonáltal mind jóra fordúlnak, ha Isten engedi.

(Élj) boldogul édes kedves Feleségem, igaz szívből csókollak holtig hív társad

barátod

Barcsay s. k.

P. S. Zejk Dánielné ma erdélyi mustárt akart nekem küldeni, talán abból az okból, hogy a Kendeffinéét el nem hoztam, azért el nem vevém, megköszöntöm. Isten veled édes Kincsem. A kertészt ajánlom gráciádba. A Karulynak ezentúl egy tál vízbe kovacsos fővenyet kell be tétetni minden héten. A Berekszői Summát, ha a Gubernátornak is tetszenék Zalasdra gondolatod szerint által tenni én is jónak itélem. Élj boldogul

Külczm: Vienne. A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen. p. Temesvár à Déva en Transylvanie.

(Fél íven 4-rét alakban. Lemállott vörös pecsétviaszszal volt zárva.)

¹ E sor a levélben aláhúzva.

XXX.

Nro 21.

(Bécs), Gergely Pápa napján.
(Martius 12.) 793.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Ha nálunk is olyan idő vagy, mint itt egynehány napoktól fogva, ujjon lehet jégvermet töltetni; itt most is havaz és szüntelenül fagy, a szegény erdélyi huszárok holnap s holnapután költöznek ezen keresztül, ugyan fel lehet a tarisznyát a lovak csípőjére akasztani. Baranyai főstrásmester most vala nálam bajusztalanul, alig esmertem meg kopott orr alyjával; kértem szépen s ígérte, hogy megint megnevelteti bajuszát. Bosnyák fiját is ma indítam le innét Eszékre a Gyulai szabad seregéhez, reménlem, hogy vagy meglövik, vagy ember lesz belőle; életembe(n) *gondatlanabb, élhetetlenebb, nyomorultabb, semmirekellőbb szegény frátert*¹ nálánál nem láttam. Ha meg nem tiltottad volna édes Susim, hogy ne haragudjam, meg nem állhattam volna, hogy meg ne verjem; bizony Neked köszönheti, hogy annyira tartóztattam magamat.

Mai postával küldöm köntösire és egyebekre tett költségeimnek listáját az apjának, mely mindenestől téssen az ide zárt laistrom kislaistrom (*így*) szerint az előbbi 56 forintokon kívül, melyeket érte fizettem és neked assignáltam vala, 99 — idest kilenczvenkilenz Rforintokat és 23 Xroat. Ezen két Summát kérek Édes Susim vegyed vagy egy módon kezedhez, lehuzván mindazáltal belőle 6 forintot, melyet a császármadarak felhozatásáért fizetett Déván a Deligenc-nak,² a mint nekem felküldött receptisséből nyilván ki is tetszett.

Bezeg küldött nekem tegnap Zejk Dánielné két butel mustárt, az ura kétszer volt nálam, már látom, hogy megölnék atyafiságokkal. Isten veled kincsem Feleségem, a Berekszóiak iránt vettem a Gubernátornak egy igen barátságos levelét, melyben kér, hogy magam ítélete szerint igazítsam a dolgot; jó lesz édes szívem, azokat az embereket mindenféle jó tétellel megnyerni részünkre, példának okáért a Balatába(n) lévő némely törökbuza földöknek bizonyos esztendőkre dezamába vagy felibe való által-engedésével s a többi, melyek neked inkább esmeretesekek, mint nekem. Élj boldogul édes kincsem Feleségem. A kertész és Jósi megérkezéseknek jelentését ohajtva várom, ki szívből csókollak, holtig hív társod s barátod

Barcsay s. k.

B. Salathnak írtam ígéretem szerint Zalasdra való által tétel iránt is, amint javaslottad volt. Öllelek sok ezerszer gondolattal, míg valaképpen teljesíthetném óhajtasimot.

(Fél íven, 4-rét alakban. Borítéka hiányzik.)

¹ A *riikított* szavak aláhúzva.² »Deligence« határozott napokon rendszeren közlekedő fuvar vagy is szállító fogat-intézmény volt.

XXXI.

Nro 1.

Bécs, 27-dik 7bris 1793.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Ezen levelémnek késedelméből láthatod, hogy ide jövő utamat nem igen siettettem, mivel csak tegnap előtt dél tájba(n) érkeztem ebből a most igazán szomorú városba. Budáról nem írtam, mivel a temesvári posta már elment volt. Gyulán meg kellett maradnom mintegy 14 órákig Venczel torokfájása miatt, szerencsére jó orvosra akadtunk, Fránczelt is a másodikat mindennap lelte a hideg az úton, talám a solymosi sok alvástól. Nékem most mindenek felett a könnyebbítené oly hirtelen lett eltávozásomból származott szomorúságomat, ha néked jó egészséged iránt vehetnék tudósítást, melyre kérni akkor el is felejtettem; ezt remélem édes szívem Susim meg nem vonod tőlem.

Báróczyt nem találtam itthon, Sopronba ment egynehány napra, ez is többiti unalmamot, hát a sok visita, és a Gárda-ház Commendójának áltárvétele. Mennyi szekatura! Az ifjú herczeg, atyját most mások közben vetésével arra birta, hogy adóságait, melyek közel két milliomra mennek, által vegye, az ágyasának útra két ezer aranyot adjon s a többi, mely égbenkiáltó pénz-kihányások ezek! A Gubernator frissen vagyon, különösen köszöntet, remélem, Berekszóról itt végezhetek vele. A veres hajú szomszéd, amint mondják, ma indult Erdély felé üres kossárral s üres erszénnyel. Gondolom nem vágyik mostanság erre a tündéri piacra. Bár én is mentől hamarább, de tisztességesebben, mint ő szabadulhatnék innét.

Isten veled édes Susim, tudósításodat óhajtvá várom, és addig is szívemből csókollak sok ezerszer holtig igaz hív társod

Barcsay s. k.

P. S. A lovak összeszerzésével s felállításával kérek ne késsél édes szívem; a ménesnek két kolompot tétetni ne felejtse el.

(Fél íven, 4-rét alakban. Borítéka nincs meg.)

XXXII.

Nro 17.

29-dik 9-bris 793.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Ezen holnapnak 10-dik napján Csóráról küldött kedves leveled annyival is inkább megörvendeztetett, hogy abból friss állapotodat láthatván, egyszersmind azt is nyilván tapasztalhattam, hogy annyi foglalatosságaid között is rólam el nem felejtkezel és mindenekről tudósítani kívánsz, csókolom kezeidet édes Susim ezen barátságodért; bár írhatnék én is innét örömdetesebb ujságokat, de csak a sok véres csata, és békeséget még senki sem forraszt. A lovaknak felküldése egészen kedvem szerint esett, és azt magam sem rendelhettem volna jobban el. Alig várom, hogy azok itt s az én ménlovaim Solymoson lehessenek.

Azzal ugyan nem szükség engemet ijesztetni, hogy »ha beteg leszek, ide jössz«; mert én akár betegen, akár gyógyúlva mindenkor Tied vagyok

ha a sok haszontalan költséget nem nézném, szinte kedvem volna betegnek tenni magamat, káros bánkodnék. De jó az Isten, jót ad, már sokáig nem tarthat az én itt fenn való maradásom.

A mi a mi szeretetünket illeti, az Istennek hála! szép, és a mint a gerezdeket hagytam vala elindulásomkor, jónak is kell lenni. Más kérdés a Pestesi borokról, mert a hol a szőlők csak híbe-hóba voltak megdolgozva, ott apróbb volt, és későbbre ért a termés, jó volna tehát az én ítéletem szerint megkóstolni őket, és a magyarországi borvásárt ahhoz képest mérsékelvén, ha szükség, el nem mulatni.

Isten veled édes Susim, az én egészségem már Istennek hála, olyan karba(n) van, hogy ha szabadságot nyerhetnék, mindjárt ölelésedre indulhatnék, holtig hív barátod, társod

Barcsay s. k.

P. S. Bethlen Józsefnek asszúszőlőt, nekem pedig egy kis jó mustárt küldeni ha lehet, kérlek, el ne felejtsd. Csókoklak szíveimből.

(Fél íven, 4-rét alakban. Ily czímmel:)

De Vienne. A Madame Madame Susanne de Bartsai, née Comtesse de Bethlen. par Temesvár à Déva en Trannie.

(Zárlatán vörös pecsétviasz nyomtatban, melyen koronás paizsban monogramm.)

XXXIII.

No 9.

Sojmos, 20-dik 9-bris 793.

Édes Szívem!

Ha egy levelinek örvendek, a másiknak szomorkodom, mivel látom, hogy egészségének harmadrésze se jött vissza és karácsonyig se áll helyre, talám nem is gyógyítatja magát, és nem tart diétát se ételbe(n) se beülésbe(n). Én meg köszöntem volna az Istennek és halát adtam volna, ha én azolta mind beteg lettem volna, csak magát tudhattam volna egészségesnek, sokkal könnyebben esnék nekem, hogy sem a szívem örökké fáj. Vigyázzon magára édes és tartson jó diétát mindenbe(n). A vadászás kívánsága helyett játszódjék a tűz mellett márjást jó kedvvel, mert a szükség az egészséghez. A kertészséget a németnek megmondottam és a cigányokat melléje rendeltem, már lássa, ő mit csinál, mert én most megint menyek, nem vigyázhatok reájok, idő ugyan szép van mind a kertészséghez, mind a szőlő-munkához; szükségünk is van reá, bár csak három hétig tartana. Formadia iránt bizonyos tudósítást vettem, hogy soha vagy legalább kétszáz esztendeje, hogy a Dévai dominiumhoz nem adták és nem is birták, mikor Steinwill birta is Dévát, akkor is Formadia nem volt övé, hanem hol egynek, hol másnak adta a Fejedelem. A többi birtokosok sokan vagynak, kevés egynek egynek, úgymint a Tisza maradék, Kendeffiné, Szeredainé és a több testvérei, Bája József, Váradi és Pogány Franczi, ő ugyancsak zálogba adta a vereshajúnak, ha megkeresné a fiscus, talám magok se tudnák oltalmazni. A lovakot, a mint ez előtti két leve-

lemben megírtam, el indítottam, és ugyan akarom ebbe(n) a szép időbe(n); a Kikler fekete lovát, ha tudtam volna, meg vettem volna, már késő. A csikókat is mind el küldöttem volna, hanem maga sem mondott semmit, én is igen ifiaknak tartottam, nem szolgálatra valók. A Nérót jó szívvvel eladnám, de senki nem veszi; a két hámos ménlovat talám jobb volna ott eladni, itt elég hámos lovunk, vagy kanczánk lesz; azok úgy is csak sétálni valók. Kostánsnak a kocsisnak elmenetelekor 11 tizenegy Rforintot adtam, mivel azt mondotta, egy holnapra annyia van, sokat féltem adni, nehogy egy lóra felüljön és elmenjen az úton valamerre; ő czulagot pretendált az utazásért, de én azt mondtam, hogy az úton se kerül az élete többbe, mint Bécsbe(n); elég is 11 forint, még igen sok neki, úgy hallom, hogy az úton se akar a több(i) lovakra gondot viselni, csak a két fakóra; félek, hogy talám szerencsétlenség éri; innét ugyan épen indultak és jó húsba(n). Már bánom, hogy Mihájt nem küldém; hát ő részegen katonának állatt volt, és józanon hat forintot fizetett, hogy el bocsátották. A szász lovász ha szükséges volna ott maradni, bárcsak annyira lehetne taníttatni, mint Miháj, úgy csak vennők hasznát, s ha patkolni is tanolna, bárcsak annyit. Én is eleget fecsegek most, nem lehet panasza azíránt, hanem még egyet kérdeznék, szégyenlem ugyan gondatlan és feledékenységet, de még is nem állhatom, hogy ne tudakozzam: jut-e eszibe édes, mikor Csertésen voltunk, az aranyas vén asszony egy néhány bankó czédulát adott, azt én nem tudom, hová tettem, mindent felkerestem, ahol csak gondolhattam, bár csak maga vitte volna el, így ha el talál veszni, tetemes kár, mert úgy jut eszembe, 400 frt volt. Tudósítson édes szívem az íránt, ha emlékezik, hogy hol keressem. Vigyázzon egészségére, kímélje meg magát, s ne felejtse hív barátját

Bethlen Susannát s. k.

(Negyed íven 8-rét alakban. Borítéka elveszett.)

XXXIV.

Nro 24.

Ádám s Éva nap 793. (deczember 24.)

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Utolsó tudósításodat örömmel olvastam annyiban, hogy egészséges állapotodat tapasztalhattam belőle, de annyiban kedvetlenül, hogy oly hirtelen elindulásodat értettem. Sajnálom édes Susim, hogy legalább jelenlétemmel részt nem vehetek most sok bajaidban, tanácsommal nem tudom: érnék-e valamit, úgy tetszik, hogy magad ronesolódása nélkül Goró, ha egészséges, mindent helyre hozhatott volna. Hogy a malom zálog nem volt, most sem késő előadni, annyival inkább, hogy az egész osztozás hírem nélkül esett, és én nevezetesen arra Türynek semmi plenipotentiát nem adtam, hogy minden volt — és azután nyert örökös jussaimot öszvecserélhesse, amint akkor történt itt fennlétemben; erre ha szükséges, revocatiót expédiáltatok, tudom ő se veheti rossz néven.

Ha egyéb okom nem volna is, Vásárhelyi utadért busúlni, az elég lenne, hogy leveleidet ezután mind későbbre, mind ritkábban vehetem. Egészségednek is árthat az a sok ronesolodás. A királyi Táblának parancsolatja ment, hogy ezen a télen Kolosvárra productionra menjen; ha a Tábla visszairására nem változik a parancsolat, úgy hiába fáradtál volna oda, s majd talám Kolosvárra kellenék ügetned. Ez az egész perlekedés nem tetszik, megvallom édes szívem, jobb nekünk békességben élni. Holnap Karácsonnapja, tavaly úton töltöttem, most sem sokkal jobb a sorsom, Báróczit s Danczkait hívtam ebédre, úgy legalább léssen, kívül emlegessünk, ha szemben nem láthatlak. Isten veled édes Feleségem, az új esztendőbe sok áldást és szerencsét kívánok, holtig hív barátod

társad

Barcsay s. k.

P. S. Gróf Kendeffinét tiszteld szómmal és köszöntsd kedveseivel együtt. Ölellek szívemből édes Susim.

Czím: Vienne. A Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen. p. Temesvár à Déva.

(Fél íven 4-rét alakban. Zárlatán vörös sp. viaszban az előbbi pecsét-nyomat.)

XXXV.

Nro 25.

Bécs, 27. X-bris 793.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Josit ma reggel indítam el a ménlovakkal, ha valami baja nem történik az úton, Januarius végén, remélem haza érkezik; a Kuhntól való lovat, mivel láttam, hogy nem gyógyítható, és azért is, hogy fáradtságának valami jutalmát vehesse, néki ajándékoztam. A százból, a ki itt maradt, jó cseléd leszen, a kovácssághoz is most kezd kedve lenni. A négy fekete lovat eladtam annak, a ki számára voltak elszánva, 150 aranyokon; ha olyas ember vette volna, a kinek fáradtsággal nem tartoznám, 180-on is eltudtam volna adni. Már hiába tagadod édes Susim, hogy a lóhoz nem értesz, mert nem igaz; bár mostani utadban valami szép gyermek lovakat vásárlanál. Ez a mostani távozásod nekem sok szomorú szempillantásokat okoz, úgy tetszik, mintha most ezer mértőldnyire volnál. Kérdés még az is, ha leveleimet veszed-e, vagy nem? A tied ugyan ritkán és lassan érkeznek.

A Zaránd vármegyei Fő-Ispány egyszerre felébredt, s Bábolnáról ujságokkal kedveskedik nékem, az egyik illeti Kendeffiné peres szomszédjának feleségétől való válását és Török Veronikával leendő összekelését; ha ez igaz, Hollaki Pálné seprűt érdemel, szégyenlem, hogy egy kotsiba is ültem véle; a második, mely őtöt (*így*) illeti, azt foglalja magába, hogy ő a fiával Bábolnán, a felesége pedig a leányával Tordán tel. Ez is vessző alá való dolog. A többikről, melyek három Bethleneknek, úgymint Gergely, Ferencz és kicsiny liktárinak (*így*) válásokat illeti,

hallgatók; ezeket Zejk Dánielné könyv nélkül tudja s tőle egyéb ujságokat nem is hallhatok.

Isten veled édes szívem Susim. Egy hazát vagy nemzetet egy erőszakos uralkodás inségre hozhat ugyan, de megint magához jöhet; az erkölcstelenség ellenben, ha egyszer közönségessé leszen, egészen felfordítja és boldogtalanságra vezeti. Ettől méltán lehet félteni hazánkot, és még is példát nem tesznek az elfajúltakon. Éljd boldogul és szeressed holtig hív társodat

barátod

Barcsait s. k.

P. S. Az írt német könyvet, melyet otthon felejtettem, kérek, első alkalmatossággal egy kereskedővel pecsét alatt jól bécsinálva küld el. Csókollak igaz szívemből.

A szélére írva: Ujságul írhatom, hogy Vilbourg Dévay Oberster leányát veszi feleségül.

Czím: Vienne. A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen. p. Temesvár à Déva.

(Fél íven 4-rét alakban. Zárlatán az előbbihez hasonló pecsét.)

XXXVI.

Nro 8.

Sojmos, 6-dik februar 1794.

Édes Szívem!

Az Eszterházy¹ halálát azért sajnálom, hogy attól félek, a mián késni fog haza jövele. Bornemisza nem igen fog búsulni érte. Túri-nek vettem egy keserves levelit, panaszolja, hogy a levelére maga édes nem választ (így) neki, s talám a feleségiért való kedvetlenség okozta. Én ugyan egyiket sem mentem, de azt tartom, maga is édes jól tudja: ki a hibásabb. Azért talám jobb lesz őket mentekre hagyni, magának nyughatatlanságot ne szerezzen miattok, és Túrit is nem kedvetleníteni. Láttam és másoktól is hallottam, hogy a mit ő akar a k. Táblán, igen véghez megyen. Azt is írja, hogy Laczi a Barcsai Jankó felesége test-vérét² veszi feleségül; így mind unitáriak lesznek az ifju asszonyok. Az is a hír, hogy a Barcsay Ferencz árvájának a Péter vejít Inczédyt tennék tutornak, ugyan meg gyűlne jobban is a bajom véle; ezt a tutorságot jó volna édesem ha magára venné, úgy is már Laczi Jankóval fog tartani; se Formadiaról se Lipováról még nem tudosita.

Vigyázzon édes szívem egészségére. Kün ne igen járjon komédiába, redoutba, bállokba, nehogy meghűtse magát és nátha hurutot kapjon. Ugy a Joro katona fja is ki masérozék, eleget siratja az anyja, hogy

¹ Herczeg Eszterházy Antal tábornagy stb. meghalt Bécsben 1794. január 22-én.

² Vargyasy Dániel leányt.

a cigányokkal egy rangba(n) van; jó volna az öregek kedvéért bár csak strásesterségre mehetne. Éljen boldogul édesem.

Czim: A Monsieur Monsieur de Barcsay Colonelle du Arme et premier Lieutenant de la Garde noble à Vienne.

(Fél íven 4-rét alakban. Zárlatán veres sp. vászban két paizsos elnyomott pecsét.)

XXXVII.

Kolosvár, jégtörő Mátyás estvéjén, 10 órákor
(tehát február 25-én) (1794?¹)

Édes Kincsem!

Tegnap estve ide jókor megérkeztem, ma a sok látogatás miatt nem írhattam, most pedig az Anyád, katona Bethlen Gergelyné báljából jövök, 700 személyre ad a Rhédei háznál ugyan úri mulatságot; mind Kendeffiné mind mások javasolásából el kellett mennem; de a nagy szemfényvesztő poros palotából ime itt vagyok egyedül szobámba(n), áldom Istenemet. Itt a világ tündér és czífra, kiki kíván fényleni, ma ugyancsak, amint mondják, sokan gyűltek oda csupán látásomért; én is azt a hasznát vevém, hogy generalis visita gyanánt minél le háritám nyakamról, többet nem teszek. Holnap (Gene)ralis F... llnál leszek ebéden. Azt találm egy summába ebbe(n) a hires városba(n), hogy a régi szépek mind meg vénültek, még megis rutultak, az ország dolgai pedig mától fogva talám megifjadjnak, az az megjobbulnak. Részemről pontban a kenyérszegésre érkeztem, Túry, Túryné bálgazdák harmad vagy negyed magokkal; ott hagyám, azért a búza s bor vásár iránt nem végeztem, talám reggel míg még ezt a levelet elküldeném, írhatok valami bizonyost ide.

Megérkezésemkor minden ember Tégedet kérdezett édes Susim, engem fel sem vettek, ezen ugyancsak örvendeztem, mert láttam, hogy sok jó akaróid vagynak velem együtt, most lefekszem, mert fáradt vagyok, holnap többet írok.

Másnap² reggel kilencz órákor a korhelyek most érkezének haza, tódul a visita, már egyebet nem írhatok, hanem hogy holtig tiéd vagyok igaz hiv társad, szolgád és barátod

Barcsay s. k.

Csókoklak sok ezerszer, a posta mindjárt indul.

(Negyed íven 8-rét alakban. Borítéka elveszett.)

¹ Évszám nem lévén kitéve, csak hozzávetőleg 1794-re tevők; mert csak is 1794—1797-ben íratható; de legvalószínűbben 1794-ben, mert ez évben nyugalmaztatván, végleg haza telepedett és haza térése után ez lehetett első útja Kolosvárra, ezért volt hozzá a sok látogatás is. N. I.

² Innen más tintával írva.

XXXVIII.

K(olos)vár Zacharias napján,
(Február 9-én¹) 795.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Az Ország Rendjei a székelyek dolgában kirendelt Deputációba engemet erővel kinevezvén, indulásomat holnap utánig halasztanom kellett, most is nagy duzzogással bocsátanak. Ha Csórán nem tanállak, én sohult sem mulatok; egy szerencsére ezen rendeimet még is előre bocsátom, az ide zárt levéllel együtt, hogy míg szóval végezhetnénk, ahoz képest tehesd a gabonára nézve rendeléseidet. Vidának is írok mai postával, hogy emberét Solymosra elvárom; utolsó levelit itt küldöm. Szükséges épületeinknek felállítására Bornemisztól négy tereh tutaj fát megvásároltam, le húztam annak az árából bécsi agentiaimnak bérít, és így jutalmason esett a vásár. Isten veled édes szívem Susim, többé engemet ilyen hosszas diétára ugyan nem kapnak, alig várom, hogy ily unalmas távollétem után már végtire állandóul kedves öledben pihenhessek, holtig hiv társod
barátod

Barcsay s. k.

P. S. Kendeffiné tegnap elmene ebből a sáros városból. A diéta ezen holnapnak utolsó napján végződik. A székelyek dolgát, legalább mi részünkről ugyan jó lában (*így*) indítottuk, csak ők magok az udvarral el ne rontsák.

(Negyed íven, 8 rét alakban. Boritéka elveszett.)

XXXIX.

Déva, 25. Febr. 798.

Édes Szívem!

Tegnap már olyan készüllettel voltam, hogy estvére haza menjek, hanem a főispán és főbíró még a mai sessióra nagyon marasztottak, nem tudom, micsoda színű dologra nézve. Mindazáltal reménlem, és Kereszttest is magammal viszem, hogy ma ebédén Solymoson lehetek és Tégedet ölelhetlek, melyet alig várok igaz

híved

Barcsay s. k.

P. S. Alkalmatosságot se érettem se a bagágiáért küldeni nem szükség, mert Vittmann barátságából mindent magammal vihetek, csak a révnél legyenek vigyázó emberek. Az utolsó havat a mezzaninákban elsepartetni jó lészen, mert nagyon olvad. Isten veled.

(Fél íven, 8-rét alakban. Boritéka nincs meg.)

¹ Zachariás propheta napja Knauz szerint február 9-kére esik.

XL.

113 Sojmos, 13-dik április 1798.

Édes Szívem!

A postán írt leveletem reménlem eddig vette, melyben azt írtam, hogy Zágorba menyek; azután tudtam meg, hogy az ide való Generalisszék ezen hónap 24-kén kezdődik, azért nem tudom, valjon nem lesz-e szükséges akkorra itt lennünk, beszélek a prókátorokkal és ha bíztatnak, úgy elmenyek, ha pedig nem, mivel a postán hiába tudósítom, úgy gondoltam, hogy a lovakat küldjem Szívem maga után Kolosvárrá, úgy hogy éppen György napján érkezzenek, hogy mikor tetszik, akkor indulhasson meg; erről való tudósítását Szívem, elvárom ezen Berzovitz visszajövő alkalmatosságától.

Vétessen Szívem, ha találnak, vagy két véka lencsét vetni és egy kézbe való kis vas rostát, olyant, a milyent Goró hozott. Semmi ujságot nem tudok írni. Istennek hála, minden jól van; az idő a szőlőknek jól jár, mert éjszakánként hideg van és késlelteti; de a megvirágzott barack- és cseresznyéknek rossz.

Alig várom Szívem! hogy haza jöjjön, addig is vagyok igaz híve
G. Bethlen Susanna s. k.

Kartifio (*így*) magat és pórét vetessen Szívem.

Monsieur Monsieur de Barcsay Colonel du Armée, à Clausenburg.
(Négyedrész íven 8-rét alakban, vörös pecsétviaszszal.)

XLI.

Kolosvár, 13-dik ápril. 1798.

Édes kincsem Angyalom, kedves Feleségem!

Gróf Teleki Lajosnak közbevetésére és különös biztatására én mai napon Ribiczei Dániel öcsémnek uti költségre, és még tavaly itt mulatásakor tett adóságainak legsürgetőbb kifizetésére hetvenkilencz rforintokat s egynehány Xroat adtam, még mintegy százötven forintokból álló, hasonló természetű adóságait is ígérettel magamra vállaltam, de azt ugyancsak segítségem nélkül nem teljesíthetem. Ő az ötszázig való pótlást várja Tőled.

En mióta ember nem érkezett onnan hazul, mindennap kerestem a postát, de egy betű sem érkezik; alig várom azt a napot, melyen magam indulhassak ölelésedre, holtig igaz szívű híved s társad

Barcsay s. k.

P. S. A pénznek összeszerzésiben és annak azután megtartásában gondoskodjál kérlek, mert az idők igen változók s borongók. Isten veled.

Czím: A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen à Maros-Solyomos.

(Fél íven 4 r. alakban. Zárlatán a már leírt czímeres pecsét, két paizszsal, egyikben a Barcsay, másikban a bethleni czímer grófi korona alatt.)

XLII.

Ábrahám napján (october 6-án¹)
(1798?)

Édes szívem, kedves Uram!

Kívánom, adjon Isten még harmincz Ábrahám napokat érni olyan erőbe(n), mint most van édes szívem és avval együtt minden jót adjon ő sz. Felsége magának édes, szerettem volna, ha a mai napot együtt tölthettük volna; tegnap meg indulék Csóráról, estvére Barcsára érkezém szüntelen való havazásba(n); Sandi mindjárt hozzám jött és kért hozzá menni szállásra, nem örömet, még is elmentem, pedig jobban nyugodtam volna a Miklós kis bástyájába. Egész éjszaka mind havazott ugyancsak; ma reggel meg indulék minden út nélkül, a Maros partjára meg érkeztem és a Maros közepin a zajok (*így*) között szerencsésen által jöttem. Már itt vagyok, de úgy meg untam magam, úgy tetszik, minden pusztá, hogy a gazda nincs itthon; bárcsak ne mulatna sokat ott. De nyughatatlan vagyok az iránt is, hogy érkezhett, mert útja nagyon rossz volt. Fejérvárról elhozták a szecska kést és a levélbe, a mit küldött. Az új tiszt jól forgolódott itt, mindent jól találtam. A csóiraival nem tudom, mit csináljak, mert rossz. Jöjjön haza édes, hamar s addig is viseljen gondot egészségére, ne haragoskodjék s ne felejtse igaz hivét

G. Bethlen Susannát s. k.

Édes szívem, csináltasson két kocsis nyeret, ott talám jobban és olcsóbban csinálják mint Déván. A kupta (*így*) négy tángyértörölt vitt. Venczel hozza vissza.

Czím: A Monsieur Monsieur de Barcsai Colonell on (*így*) Service de sa Majesté I. R. ogli (*így*) à Clausenburg.

(Fél íven, 4-r. alakban. Zárlatán az előbbi pecséttel egyenlő.)

XLIII.

Nro 5.

Solymos, 10-dik Juny 1804.

Édes szívem!

Mult holnapnak 29-kén a Vad-embertől költ levelednek közlése végett, midőn a Vicomte-ot magamhoz hivatam volna, ő vette volt már az alatt az Agensnek tudósítását a recursusnak helybenhagyattatása iránt, melyre nézve ámbár az ő szabadsága még nem érkezett meg, talám Te lejöhetnél, addig is míg ő felérkezik, mert míg az Actakot innét a Gubernium felkéri és onnét még talám maga opiniojával felküldi (mely tájban vagy neki vagy Keresztesnek Kolosvárott szükség jelen lenni) addig mon-

¹ Ábrahám napja Knauz Kortana 130. lapja szerint octóber 6-ára esik. A kelet évszáma hiányozván, hozzávetőleg 1798-ik évek közé illik be a levél.

dom, sok idő telik. Mindazáltal magad jól megfontolván, és másoktól is tanácsot vévén, addig ki ne mozdulj Bécsből, míg fenn léted hasznosnak ítéltetik.

Zeyk János adresse alatt négy levelet küldöttem, az elsőben Bonthonnak írtam, annak vedd hasznát; Franzenau még nem küldött assignatiót, ma újra írek neki, hogy Vilbourg által assignáltasson számodra ezer, vagy 1500 ftkat, ha az assignatiót ma vehetném, még mai postával felindítanám, ha nem, a jövő postára hagyom, és azon leszek, amint látod, mindenképen, hogy valahogy Rumfort levekre ne szorúlj Bécsbe(n), mert azt nem csak szégyenleném, hanem sajnállanám is; szivemből holtig igaz barátod,

híved

Barcsay s. k.
Oberster.

P. S. A mult postán hibásan fogtam írni a kávénak az árát, mert az harmadfél forint. Lukácsot tegnap becsülettel kifizettem. Azonkívül ne felejtssd édes Susim, hozni magaddal valami cselédnek való posztót, bonyúbőr-csizmát és egynehány csákót a *konikoknak*: ezeket most Pesten jutalmason vehetnéd. Isten veled, egynehány tiszteletet, vagy két pár csókot, és barátságos köszöntést zárok ide végtire. Kérlek, osszd ki nevemmel annak rende szerint.

Élj boldogul. Szegedit ölelem. Pesten ha Gyulai nincs otthon, küldj b. Alvinczyhoz, vagy Orczy Lászlóhoz assignatio iránt.

Czím: A Madame Madame Susanne de Barcsay, née Comtesse Bethlen à Vienne.

(Fél íven, 4-rét alakban, és mivel másokhoz intézett levélben volt küldve, ostya pecsét alatt; — egyszersmind kívül a címzet fölé még ezek írvák)

Mind a kinek írtam, mind a kihez küldöm, ajakát csókolom, s derekát ölelem. A küldöttet visszaküldöm, és azomban tisztelem a küldőt s a kinek írva van.

Közli: Nagy Iván.

TONPA MIHÁLY KÉT LEVELE.

I.

A magyar tudományos akadémia 1859-ben, Kazinczy Ferencz születésének százados évfordulója alkalmából 50 arany jutalmat tűzött ki egy, Kazinczy emlékezetét dicsőítő ódára. Az augusztus 20-iki határnapiig összesen tizennégy költői pályamunka érkezett be; ezek közt V. számú s »Hív és nagy vala« jeligéjű volt a Tompa Mihály ódája. Birálókül Lukács Móricz tiszteleti, Arany János rendes és Székács József levelező tagok küldtek ki, kiknek véleménye némileg eltért egymástól. A két első a jutalmat a Tompa költeményének javasolta kiadatni, ellenben Székács

a II. számút ajánlotta jutalmazásra. Lukács szerint az V. számú »néhol • kissé döcögős és nehézkes, de erőteljes, velős, tömört, eszmedús nyelven, lelkesült hangon, lyrai tűzzel, ódaszerű fellengő modorban, mintegy diadal-énekekkel dicsőíti az ünnepély hőseit«; Arany János szerint is ennek a költeménynek »keneteljes hang, ódai hév s emelkedés, a tartalom költőisége, erő a nyelvben adják előnyeit«. Az október 3-án tartott összes ülés Tompának ítélte oda a jutalmat; de minthogy a pályaműben simitandó részleteket talált, utasította a titoknokot, hogy a bíráló bizottság jelentésében érintett figyelmeztetéseket közölje a koszorúzott költővel.

Erre vonatkozik Tompának itt közölt első levele, a mely tehát Toldy Ferenczhez van intézve.

Tekintetes Titoknok Úr!

Kifóltotam a verset *hirtelenében, s a hogy lehetett*, mert ilyenkor már felette nehéz változtatni úgy, hogy szét ne bontsa az ember az egészet. Mindenesetre nagy kérésem: *az ide mellékeltet olvasni fel!*

Egy pár megjegyzést!

6. strf. végsor. Csakugyan jobb mértéket ad a *midőn*, s meg is változtattam; bár a mit a réven nyertünk: elvesztjük a vámon; mert a *midőn* ő kellemetlen hangzást ad; — aztán e két szó (*midőn, mikor*) nem is egészen egy értelmű, itt különösen a *mikor* nem azt teszi *midőn*.

8. strf. Nem voltam megértve. *Támadt Igaz* (ember t. i.). Értem azokat a jelesek, kik már Kazinczy előtt is erőteljesen kezdék kiáltani a magyar hajnalhasadtát. A Biblia 10 eset közül 9-szer elhagyja az *igaz* mellől az *embert*. A magyar népnelv is felette szereti ezt a kifejezést: *igaz ember vagy! nem vagy igaz ember!* és használja ott is, hol az *igazság* épen nem szerepel. *Jeles, derék, okos, dicséretreméltó* helyett áll.

11. strf. Nem szerettem, hogy *negative* kezdődjék; tán jobb lesz így.

12. strf. *Kisded elmét öledbe vettél*; sajnálkozva bár de kitöröltem. A *kisded* helyett a *kicsiny* jobb mértéket adott volna, de én nem *kevés talentumot* értettem, hanem olyan *kisded elmét*, mely kifejlik, kinövi magát. Kazinczy dajkálni szokta azokat, kiktől az irodalomra nézve valamit várt, ez köztudomású dolog; ezt akartam megütni. A *mérték* nem jó volt az igaz, de nem érdemelte, hogy a *képét* érette feláldoztuk. Szép Ilonka végsora így van: *Ők nyu | gosznak | örö | kős ha | zában.*

18. strf. A második sort magyarázza a 3-ik s 4-ik.

szellő = szelid érzés,

vihar = harczi zaj sat.

Egy strophával megszaportottam, gondolom nem ront; a hol hézagot láttam: igyekeztem összekötni. Szabad legyen kérésemet ismételni: *hogy ez olvastassék fel!*

Ha nem volt *kincs-kenyér s polczczal* kísértve: úgy hiba, s kimaradt; így *erőtlenebb*, de *igaz*.

A *házi boldogságra* nézve könnyű volt megigazítani.

Nagyon örülök, hogy nyertem; de búsít: hogy illy soványul ütött ki a pályázás. Egy prózai mű, az is használhatlan; s a versek közt ez a legjobb! Hasztalan! az időket erőltetni nem lehet!

Miskolczon is lesz ünnepély; versemet elkérték; gondolom: nincs a m. akadémiának ellenére, hogy odaadtam.

Egy igen nagy kérésem van: méltóztassék nekem a *versbirdék eredeti* ítéletét megküldetni.

Felette sajnálom: hogy Pesten szerencsém nem lehetett. A pávaszigetre önkényt nem mentem: tudván, hogy sok dolga van a tekintetes urnak.

A díj kiadása folyó árban is lehet. Putnokra jár szekérposta.

Teljes tisztelettel vagyok

Hanván, oct. 22. 1859.

alázatos szolgálja
Tompá Mihály.

II.

Kihez intézte Tompa a második levelet, mely, miként az előbbeni is, a főtitkári hivatal irattárában őriztetik, magából a levélből ki nem vehető; külső cím pedig nincs rajta. Annyi azonban első tekintetre is kiviláglik, hogy nem Toldynak szólt, mert benne ő róla mint »Toldy úrról« történik említés. Tompa minden bizonynyal Csengery Antalhoz írta ezt a levelét, ki akkor az akadémia jegyzője volt.

A levél így hangzik:

Igen tisztelt barátom!

A 254 ft 25 krárt köszönettel kezeimhez vettem. Becses türelméért esedezem azonban, midőn e tárgyra még egyszer visszatérek.

Különös furcsa története van ennek az én versemnek! Hozzá mért fátumkája, kíséri Bánfalvától, hol eszméje fogantatott, Budapestig: hol megholt és eltemettetett. Bánfalván ugyanis Toldy és Kazinczi urak rám estek: hogy írjak pályaverset, mi nélkülök tán eszembe se jutott volna, lelkemnek örökös levert állapotjában; így hát már nem saját fellelkesülésem édes magzata volt.

Megnyervén a jutalmat: változtatások kértettek tőlem, egy részben méltók, de más részben olyanok: hogy arczomba szökött a vér. És hozzá olly későn: hogy alig volt már idő felküldeni a postán.

Az ünnepélyen Toldy úr mást olvasott; a P. Lloyd mást fordított; a magyar lapok mást közlöttek; így világ elé jött a *maculatura* is. Erre már méltán mondhatná Erdélyi: hogy nyíltan *kezelem a művészet titkait*.

Miskolczon is volt Kazinczi-ünnepély. Versemet elkérték 10 nappal előre. Magam is lementem Miskolczra. A színész kiáll, hogy majd *szavalja* versemet, hát *olvasni* se tudja! s mondja e helyett *maradt*, ezt: *marta*; igazán így mondta a — *marha*!

A pesti ünnepély után — — — még jobban megíjédtem: az nagyon természetes; sőt némi szégyenkezés vett rajtam erőt, midőn arra gondoltam: hogy felveszem az 50 aranyat. De mégis neki bátorítottam magamat. Példák voltak előttem. Hanem így szóltam: nem, nem kell arany! csak papírpénzben kérem! Ekkor voltam bátor Kazinczi Gábortól Kegyedhez néhány sort írni, s a pénzt meg is kaptam.

Imé tehát vége van! Bocsánat, még nem egészen! a fatum bement a m. t. akadémia pénztáráig, s azt a humort csinálta: hogy 5 frt 85 kr, 50-szer véve: 254 frt 25 kr legyen.

Most már attól tartok: hogy a mi még kezeim közt van a kapott bankjegyekből: az egér rágja össze, vagy valami módon gonoszúl vesz el.

Különben e bizalmas szavakért bocsánatot kérve, s magamat barátságos kegyeibe továbbra is tisztelettel ajánlva vagyok

Hanván, nov. 25. 1859.

alázatos szolgálja
Tompá Mihály.

Vagy nem Tóth Lőrinczhez, az akadémia pénztárnokához szólott-e ez a levél? Bárkihez szólott azonban, mindenesetre érdekes Tompa-reliquia s megéri azt a csekélyke fáradságot, melyet lemásolása okozott.

Közlő: Dr. Borovszky Samu.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A MAI MAGYAR IRODALOM A NÉMETEK ELŐTT.

(Meyer's Konversations-Lexikon. XIX-ter Band. Jahres-Supplement 1891—1892. Leipzig und Wien. 1892)

(*) Talán szokatlan vállalkozás, hogy ebben a folyóiratban a Meyer-féle Konversations-Lexikon legújabb kötetéről akarunk szólni; de cikkünk felírása megadja a felvilágosítást, mert az a kötet a mai magyar irodalmat ismerteti. S azt hisszük, hogy illetékesebb helyen nem beszélhetünk róla, mint éppen itt, hol az elfogulatlan kutatás és pártatlan elbírálás előtt a politikai és felekezeti gyűlölségek elhallgatnak, a személyi és pártai vonzalmak megszűnnek, elnémulnak; a hol egyes-egyedül a tárgyias *Igazságot* ismerjük el; nem különösen akkor, a mikor a felszínesség és elfogultság ellen vagyunk felszóllalandók.

Ha valahol, úgy minden bizonnyal *Ismerettárban* csak a tárgyias igazság uralkodhatik, száraz adatok és tények egyszerű felsorolása, s az irodalmi eredmények és sikerek egyszerű összefoglalása, s mindennek következeként a bemutató ítélet megokolása, az író rövid és alapos jellemzése; ha valahol, úgy minden bizonnyal az idegen közönség számára készült történeti rajzban, bármily vázlatos legyen is az, ha a nemzet fia írja, a nemzeti szellemi életének minden irányáról, irodalmának minden szakáról hű és való képet kell adni, mert a szerző léhasága vagy egyoldalúsága különben a nemzeti szellemet hamis tükörben mutatja be, melynek torzítása az idegen közönség előtt nem reája, hanem a nemzetre vet hibás megvilágítást, mintha annak fejlődéséből, a mai elágazó tudományosság sokoldalúságából egyes irányok és szakok egészen hiányoznának. A régi jó *Dux Adolf*, a ki e világszerte elterjedt vállalat előbbi köteteiben a magyar nyelvi és irodalmi szakaszokat s a magyar élet-rajzokat szolgáltatta, komolyan és lelkiismeretesen fogta fel a maga feladatát; habár száraz, de hűséges vázlatot nyújtott a magyar irodalomról, röviden megemlékezve annak minden számbavehető ágáról, minden érdemesebb képviselőjéről. Inkább hazafi volt, mint felekezeti ember. *Silberstein Adolf* ellenben, ki e legújabb kötet hasábjain a magyar irodalmat ismerteti, felszínes és elfogult, hogy keményebb szóval ne éljünk; a nemzeti költészet és tudomány képviselői közt szeszélye és izlése szerint válogat,

ennél fogva hibás megvilágításba helyez bennünket. A tárgyas igazságot nem ismeri, nem is keresi, pedig találóan mondja *Dessewffy József*, hogy az igazság olyan, mint a nyúl: ki kell ugratni a bokorból; — a nemzeti érdeket annál kevésbbé méltatja, annál kevésbbé gondol véle, bármily balúl ítéljen is a külföld rólunk.

Mert minek rójjuk fel egyébként, ha nem ennek, hogy oly tudomány-szakokat, mint a jog, nemzetgazdaság, statistika, közigazgatás, bölcsélet, paedagógia, geographia, az orvosi és természeti tudomány, meg sem érint, noha történeti vázlatában 1867-ig tekint vissza? pedig e szakok épp az utolsó század-negyedben részesültek az egyetemes színvonalon haladó művelésben. Messzire vinne, s hosszas részletezésre kényszerítene, hogy az egyes szakok mezejéről a jelesebb neveket fölemlegessük; de a kinek szeme van a látásra, füle a hallásra, tehetsége a megfigyelésre, az épen 1867 óta sokszor, igen sokszor, örvendetesen tapasztalhatta, hogy a tudományok minden ága nálunk erősen megindult és magasra emelkedett; hogy a magyar szellem a német szellem gyámsága és befolyása alól felszabadult; hogy a német mellett az angol, francia és olasz szellemmel egészséges és gyümölcsöző érintkezésbe lépett; hogy egyszerű átdolgozások és alkalmazások helyett önálló kutatások és alakilag is nemesebb feldolgozások diszes sora következett, szóval: a nemzeti szellem a tudományok összes vonalán diadalmasan előre nyomult és nem egyszer szerencsés kifejezésre jutott. Mert bár a politikai izgalmak állami jogaink és érdekeink védelmében és fejlesztésében olykor megzsidbasztották, olykor elvonták is rövidebb vagy hosszabb ideig jelentékeny erőinket: mégis a nemzeti kormányok tetemes áldozatai a közművelődés intézményeinek szaporításában és javításában, a tudományos társulatok élénkebb mozgalmi a magok szakának tervszerűbb vezetésében és behatóbb munkálásában oly eredményeket létesítettek, melyeket nemcsak megelégedéssel, de büszkeséggel is sorolhatnánk elő. Az alkotmányos élet szabadsága, a véle erősödött nemzeti önérték és nemzeti öntudat üdvösen hatott vissza egyes tudományos tehefségek szabadabb és függetlenebb kiforrására és megismosodására; s az eszme-áradatok frisebb és egészségesebb fuvalmai a politikában és társadalomban egyiránt pezsgést és életet fakasztottak; míg a tudományok minden ága ismereti körére és színvonalára nézve egyetemesebb, szellemére és nyelvére nemzetibb lőn. Ki a magyar irodalomnak idegen közönség előtt való bemutatására vállalkozik, ennek kiemeléséről és szakonként való igazolásáról megfeledeznie nem szabad, mert e helyett néhány általános mondás nem elég; különben épp úgy vétkezik a tárgyas igazság, mint a hazafias kötelesség ellen.

De nézzük, a miről megemlékszik, hogyan teljesíti tiszttét? A lyrai költészet ismertetésében *Vajda Jánost* méltatja legelőbb négy sorban, de pessimista bölcselő verseiről elég elismeréssel; aztán Arany epigonaként *Szász Károlyt*, *Gyulai Pált*, *Lévay Józsefet* foglalja össze öt sorral, holott működésük java része kétségtelenül az utolsó század-negyedbe esik; majd *Endrődi Sándort* említi meg öt sorban; úgy jellemezve, mint lágy természetet, ki a változatos lét minden hangulatát összhangzatosan bírja kifejezni s ki Heine Henriket a magyar irodalomba bevezette. A mi

azonban kétszeresen hibás; mert Endrődi, kinek a mai költői nemzedékben a legszínesebb és legdallamosabb a nyelve, nemcsak a lágy érzések költője: de sokszor, különösen ujabban, erős és viharos érzéseket szilaj hangokon zeng; mert Heinéből előtte már sok fordítás megjelent; Szász Károly, hogy másokat ne is említsünk, legjobb alkotásaiból egész sorozatokat adott. Heinet nem Endrődi vezette be a magyar irodalomba: csak ő fordítja teljesen. Mindez különben csak bevezetés, csak *alap* arra nézve, hogy az Arany epigonaival és Endrődi lágy természetével szemben annál hatalmasabban emelkedhessék ki »erős ellentétül« *Kiss József*, »a balladaköltő nagy alakja, ki a magyar és zsidó népeletből való, leginkább sötét tárgyait megragadólag és élettellejesen kezeli. Jehovája, mely egy régi, szigorúan hívő bibliai alakot fest, kinek minden gyermeke elszakad tőle és távol találja meg boldogulását vagy elpusztúl, míg az öreg egyedül és fájdalom-dúltan emeli fel kezét a seregek régi urához, valódi lyrai-epikai gyöngy. Kiss ezen és más költeményei révén Magyarországon oly népszerű, mint más költő alig. Regéje a varrógépről és legtöbb balladája németre is le van fordítva.« Ime, az egy Kiss József magasztalása *tizennégy* sorban, annyiban, mint minden megelőzőjének ismertetése; s magáról a Jehováról többet ír, mint Szász Károlyról, Gyulai Pálról és Lévy Józsefről együtt. S aztán milyen hangon! Senkinek semmi köze ahhoz, ha Silberstein a Jehova nevére fölmelegszik és érte rajong; de ahhoz igenis a magyar irodalom minden igaz őrének köze van, hogy ne emelje Kiss Józsefet minden egyéb élő költőnk fölébe. Mert igaz ugyan, hogy érdemes lyrai tehetség, hogy némely éneke és genreképe, sőt még balladája is erős húrokat érint; csak azt ne állítsa senki róla, hogy a magyar szellemnek, észjárásnak és nyelvnek kifejezője volna; keresi ugyan a magyar alakokat, de nem mindég találja meg; mert azok a magyar parasztasszonyok, kik nála a zsidó legényekért bolondúlnak, valóssággal nincsenek meg; hajhászsa a magyaros észjárást, de bizony sokszor *csak* hajhászsa; szereti a nyelvben az eredetiséget, de mennyi botlást követ el nemcsak eredetisége, sőt törvényei ellen is! Éppen azért legszebbek azok az alkotásai, melyeken általános emberi, faji és felekezeti érzései zendülnek meg vagy nyernek megszemélyesítést; szóval: a hol tehetsége szabadon és közvetlenül nyilatkozhatik meg. Népszerű a felekezeti körökben és önképző társulatokban, de maga a magyar *nép* nem ismeri; nevezze meg Silberstein Adolf csak egyetlen dalát, melyet a magyar nép a magáénak vallana és faluszerte énekelne, mint Petőfi, Tompa, Arany és Tóth Kálmán dalaiból nem egyet. Kiss József dicsőítése után Silberstein Ábrányi Kornélt és Emilt, Bartók Lajost és Reviczky Gyulát említi föl; aztán *Palágyi Lajost* ismerteti — *hét* sorban, tehát bővebben méltatja, mint akár Vajda Jánost, akár Szász Károlyt, Gyulai Pált és Lévy Józsefet együtt. Pedig mit adott Palágyi eddig? Egy csomó kiforratlan és éretlen pessimista és socialista bölcseledést; csak ujabban kezd tehetsége és izlése tisztulni; de még mindég erős hadi lábon áll a nyelvvel és rythmussal. Különben sokkal ifjabb, pályájának még sokkal inkább elején, semhogy idegen közönségnek szóló vázlatos rajzába bekerülhetne. Silberstein Adolf vele végzi a sorozatot, mire méltó megütő-

déssel és csodálkozással kérjük: miért feledkezett meg *Arany Lászlóról*, kinek egyetlen verses elbeszélése, a Délibábok hőse, egy vívódó korszak hívebb kifejezése, mint Palágyi Lajos összes pessimista és socialista forrongása? S miért feledkezett meg *Dalmady Győzőről*, ki annyi szép és gyöngéd dallal gazdagította szerelmi lyránkat? Miért *Váradi Antalról*, kinek költészete egyre magasabban szárnyal, nem egy újabb genreképe, nem egy apróbb drámai költeménye a Hugo Victor hatására vall ugyan; de igazi erő és nagy eszme nyilatkozik bennök? Pedig a drámában sem juttat neki helyet. S miért feledkezett meg *Szász Béláról*, kinek családi versei őszinte mély érzésre, politikai ódái magas bölcsekedésre mutatnak, ki mint Longfellownak szerencsés fordítója is elismerést érdemel? S miért *Fejes Istvánról*, *Komócsy Józsefről*, *Szász Gerőről*, *E. Kovács Gyuláról*, kiknek költészetében, ha olykor tiszta lyrai hangok helyett szónoki szöllamok zendülnek is, az általános emberi eszmékért való hevülésük és lelkesedésük nem egy becses éneket teremtett? S miért feledkezett meg *Vargha Gyuláról* és *Kozma Andorról*, kik úgy a tiszta lyrában gyöngéd és dallamos verseket, mint az ódában nemes és erőteljes énekeket írnak? S miért *Jakab Ödönről*, kinek magyaros eszejárása és nyelve a mily egyszerű, sokszor épp oly hatásos, ki nemcsak a lyrai húrokon ad igaz hangot, de székely genre-képeiben nem egy élő alakot is? S miért *Szabolcska Mihályról*, ki oly erős lyrai tehetség, ki mint lantos és elbeszélő egyiránt nevet szerzett? S miért *Pósa Lajosról*, ki a maga gyermek-verseit oly őszinte naivitással és meleg kedélylyel írja, mintha maga is csak egy nagy gyermek volna; az irodalom e nemében valóban ritka jelenség. S miért *Szabó Endréről*, *Torkos Lászlóról*, *Rudnyánszky Gyuláról*, *Dengi Jánosról*, kik annyit legalább érnek, mint Palágyi Lajos? Hiszi-e, hiheti-e Silberstein Adolf komolyan, hogy a mai magyar költészetet csak azok képviselik, a kiket ő összefogialt, s azok között is a nemzeti szellem legjellemzőbb és legigazabb kifejezői, a kiket ő leginkább méltat: Kiss József és Palágyi Lajos, a két világító tűzoszlop, mely a jövő magyar költészet ígértföldjére elvezet bennünket; holott annak faji, különben tiszteletreméltó érzéseitől, ennek socialista, különben elég zavaros hangjaitól a magyar nemzet egyeteme annyira távol áll?

A regény és elbeszélés ismertetésében természetesen *Jókai Mórt* illeti az első hely; aztán következik *Mikszáth Kálmán* tíz sorban, *Beniczky-Bajza Lenke* huszonnégy sorban; majd Abonyi Lajos, Tolnay Lajos, Pálffy Albert, Degré Alajos, Vértesi Arnold, Kazár Emil és Széklay János együtt *kilencz* sorban. Emlékszünk a mondásra, a melylyel Laurenson francia képviselő, ki a szegedi árvíz alkalmával meglátogatta hazánkat, elragadta a nemzetet, hogy 16 millió *lovag* vagyunk; de szeretnők, ha legalább a kritikus nem annyira lovag, mint műbíró lenne; mert tisztelet a Beniczky-névnek, tisztelet a Bajza-névnek, sőt tisztelet Beniczky-Bajza Lenkének is: de az elbeszélő irodalomban csak *mint* író jöhet megítélés alá. Már pedig az ő pongyola, szerkezetre és jellemzésre elnagyolt és hevenyészett művei a magok idegen légkörével messzi elmaradnak számos tehetségesebb társa alkotásaitól. Különben e gyalgó vázlat köréből, melyben még az érzéki irány képviselője, Márkus József, a fiatal Bródy

Sándor, Herczegh Ferencz, Kabos és Szomory is megemlítésre talál, miért hiányzik *Vadnai Károly*, kinek más helyen tíz soros bemutatása csak szerkesztő és színi bíráló érdemét méltatja, noha mint izléses és választékos elbeszélő is kereken szőtt, egyszerű, biztos szerkesztéssel, nemes styljével, gondos jellemzésével mai nap is a legmunkásabbak és legolvasottabbak egyike? Aztán miért hiányzik *Baksay Sándor*, e minden ízében eredeti és nagy tehetség, kinek jellemzetes rajzai és elbeszélései oly frisek és színesek, mint az Alföld virágai, melyekkel együtt fakadtak? S miért hiányzik *Szalóczy Bertalan*, ki a maga tősgyökeres és zamatos előadásával méltó társa annak? S miért hiányzik *Petelei István*, ki noha szűk körben mozog is, nem egy alkotásán a kínos esztergályozás nyoma látszik is, de sötét borongásával, tömör jellemzésével és fukar-szavú előadásával tagadhatatlanul érdekes és erős tehetség. S miért hiányzik *Győry Vilmos*, *Berczik Árpád*, *Margitay Dezső*, *Murai Károly*, kik annyi könnyű és eleven elbeszélést adtak? S miért hiányzik *Beóthy Zsolt*, ki ha az utolsó évtized alatt irodalomtörténetre és aesthetikára fordította is nagy erejét és gazdag tudását, előbb annyi szép elbeszélést írt, melyekben egyiránt a költő ihlete és művész gondja egyesült? S miért hiányzik *Tóth Béla*, *Palotás Faustin*, *Iványi Ödön*, hogy másokat mellőzzünk, kik egytől egyig vágnak olyan rendet és vannak olyan legények, mint a Márkusok, Kabosok és Szomoryk?

Aztán a dráma ismertetéséből miért maradt el egészen a népszínmű, mely *Tóth Ede* befolyása alatt kétségtelenül sokat fejlett: egyszerű genreképek sorozata vagy összefoglalása helyett szerves drámai egységre törekedett. Mert megemlítésre méltó mind eredeti magyar izénél, mind magyarosító hangjánál fogva; hisz kétségtelenül nagy érdeme van abban, hogy Budapesten ma már egy idegen vagy nemzetközi színház alapítása *erkölcsileg* szinte lehetetlenné lett. S ha Silberstein szükségesnek találja még kiemelni, hogy a civilisatio pápája, a szegény *Hugo Károly*, kibén tagadhatatlanul sok tragikái erő lobogott, még nincs elfeledve: higgye el nekünk, a magyar nemzet ép oly kevéssé feledte el Tóth Edét, Csepreghy Ferenczet, kiknek darabjaiban ma is országszerte gyönyörködik. Silberstein Adolf mind a mellett sem a népszínműről, sem ennek elhalt jelesebb íróiról és mai szerencsésebb képviselőiről nem vesz tudomást.

Ime, a mai magyar irodalom bemutatása merő felszínesség vagy merő elfogultság az ismertető egyéni szeszélye és izlése szerint. S még ennél is mennyivel hiányosabb és megbízhatatlanabb a tudományos irodalom vázlata! Szerző előtt a magyar irodalomtörténetet és aesthetikát *Beóthy Zsolt* és *Bodnár Zsigmond* képviseli, az csak akadémiai stylben, ez modern szellemben; holott a magyar irodalom története épp az utolsó századnegyed alatt annyi jeles tehetséget foglalkoztatott, kik vagy a művészeibb feldolgozás vagy a sikeresebb anyag-gyűjtés terén szereztek nevet. Silberstein nem ismeri őket, még az anyaggyűjtők sorában sem jut helyük: ott az első a nagy *Schwicker*, a második a kis Toldy Ferencz; aztán jönnek *Fischer Sándor*, *Sturm Albert*, *Neményi Ambrus*. A kritikában pedig csak *Rákosi Jenő*t és *Keszler Józsefet* emeli ki; ez a *Konversations Lexikon* szerint a francia iskola tanítványa.

Vagy miért nem érdemel említést a magyar és összehasonlító nyelv-tudomány munkásai közül más, mint *Budenz József* és *Vámbéry Ármin*; az archaeologia művelői közül más, mint *Pulszky és fia*, *Henszelmann*, *Ipolyi*, *Hampel*. Ez a »Pulszky und Sohn« majd úgy hangzik, mint »Goldstein und Sohn«, »Eisenstein et Co«. De melyik fia? Mert Ágost a jogbölcseletet mivel, Károly főként műtörténettel foglalkozik, Garibaldi a gyakorlati mérnöki pályán dolgozik. Valószínűleg ez, noha archaeologiai fölfedezéseket még nem tett, de legalább ásatásokat, mint mérnök, már vezetett. Aztán a történelmet, mely a magyar nyelv-tudomány és magyar irodalomtörténet mellett leggazdagabb, *Thaly Kálmán*on és *Fraknói Vilmos*on kívül csak *Marczali Henrik* és *Acsády Ignác* képviseli-e? Tisztelet és becsület mindakettőnek, nem tagadjuk sem tehetségüket, sem érdemüket; de nincsenek-e a mai történészek diszes sorából többen, kik a magyar nemzet viharos életének, sajátos nemzeti intézményeinek, szenvedélyes és vitézi jellemének megértésére és festésére számbavehető erővel bírnának? Csak Marczali és Acsády? Hol maradt *Szilágyi Sándor*, kinek munkássága az utolsó huszonöt esztendő alatt egész könyvtár, hatása egy egész új nemzedék; hol maradt *Pauler Gyula*, kinek mélyreható nyomozása és felfogása oly általánosan elismert; hol maradt *Károlyi Árpád*, *Ballagi Aladár*, *Thallóczy Lajos*, *Bunyitay Vincze*, *Csánki Dezső*, *Fejérfataky László*, *Márki Sándor*, hogy másokat ne emlegessünk. Különös, hogy Silberstein eszébe annyira érdemes történet-tudós közül *csak* a Marczali és Acsády neve jut.

Sőt különös az is, hogy fordított irodalom czimén nem azt ismer-teti, a mit mi a világirodalomból átültettünk: hanem azt, a mit a mi remekeink közül németre fordítottak. Pedig a mai magyar irodalom kiegészítéseként arról kellene szólnia, hogy a magyar szellem az európai szellemmel milyen érintkezésben áll, hogy mely nagy költők és tudósok nyertek nálunk honosítási jogot. Mert nemcsak Heine Henrik fordításával dicsekedhetünk: de Shakspere, Byron, Tennyson, Burns, Longellow, Molière, Hugo Victor, Calderon, Moreto, Dante, Göthe, hogy hosszú név-sorozatot ne adjunk, egészben vagy részben épp az utolsó század-negyed alatt lón a magyar irodalom közkinccse. Fényes és csattanós bizonyysága, hogy e megifjodott nemzet a mily szívósan ragaszkodik a maga hagyományaihoz és diadalmasan fejleszti azokat tovább, ép oly készségesen hajol meg az európai eszme-áramlatok előtt, hódol meg a külföldi nagy költők és nagy tudósok szellemének.

A ki a mai magyar irodalmat hiven és tárgyiasan akarja megismerni, az hiában fordul a Silberstein cikkéhez.

CZAKÓ ZSIGMOND ÉLETE ÉS MŰVEL.

(Irta *Dózsa József*. Kolozsvár, 1893. 119 l.)

(*) A boldogtalan fiatal költő már megrázó sorsánál fogva fölkel-ti a mély érdeklődést. A kinek nevét Arany és Petőfi megzengették, a kinek végzetét korának legjobbjai elsiratták, nem lehet igazabb érdem nélkül: ez a legelső benyomás, melyet a kutatóra tesz. Már akár írói tehetsége,

akár erkölcsi értéke, akár szomorú vége: de van benne valami, a mi mindég vonz és vonzani fog, a mig a költészet és élet tragédiái iránt az ember kebléből a fogékonyság ki nem vesz. Ez az oka, hogy újabban ismételve behatólag foglalkoznak Czakóval: *Abafi Lajos* színműveit bocsátotta közre, *Ferenczy József* életét írta meg, *Berczik Árpád* lélektani és széptudományi jellemzését rajzolta; *Dózsa József* pedig, a nagyenyedi főiskola ifjú tanára, egész pályáját és működését foglalta újra össze.

Mert Dózsa munkája csakugyan inkább az eddigi anyag lelkiismeretes összefoglalása, mint az író teljes képének önálló művészi megalkotása. Ám így is megvan a maga becse, mert csak a Ferenczy és Berczik dolgozatának megjelenése óta is a napi sajtóban sok érdekes apróság került róla forgalomba, mely vagy életéhez szolgáltat adalékot, vagy lelkére vet egy-egy megvilágító sugárt. Új életírója mindezt nagyobb részint összeszedte és művébe beolvasztotta; sőt maga is megszerzi Herepei Károlynak, Czakó iskolatársának szóbeli közléseiből, még inkább a Bethlen-főiskola könyvtárának egyik kéziratából. Ez a kézirat Czakó szomorú-játékának, a *János lovagnak* másolata. Nem tudni, hogyan került oda, azt sem tudni, ki készítette; mert az írása három kézre vall; tulajdonosa talán előbb Turcsányi Imre volt, később Réthy József; de kétségtelennek látszik, a darab személyei után, a játszó színészek neveinek bejegyzéséből, hogy valami szintársulat birtokát képezte. Bár a szöveg nem teljes, mert az előadás számára sok ki van belőle huzva, sok összevonva és elhagyva; de eme megrövidített alakjában is igen figyelemre méltó, mert a Ferenczy-féle kiadás sok hibás, döcögő jambusát, sok balul mellőzött sorát, sok értelmetlen helyét ki lehet segítségével javítani és pótolni; a mint Dózsa párhuzamos idézetekkel igazolja is.

Annyi bizonyos, hogy Czakó műveinek új közrebocsátása alkalmával ez a másolat János lovag szövegének megállapításában lényeges hasznot teend, miért a költő kiadásának mellőzni nem szabad. Ha általa nyer a darab értelmességében, a költő szelleme a maga hűségében, — ez az ifjú Dózsának érdeme lesz. Mint szorgalmas kutató csakugyan buzditást érdemel. Ismeri a Czakó-irodalmat egészen, mert annak minden számbavehető forrásából merít: de az alkotás szerkezeti törvényei iránt még nem mutat helyes érzéket.

Czakó Zsigmond életét külön vázolja meg, aztán darabjait külön taglalja; a mi egyedül akkor lenne nemcsak kíváncsú, de szükséges is, ha a költő annyi, évről-évre összehalmozódó és műfajilag hasonló munkával birna, hogy e miatt az örökös ismétlés veszedelme állna elő; akkor természetesen a fölrészelés, a csoportosítás, a beosztás elve érvényesülhet, annak kell érvényesülnie. Mert különben az életíró vagy ugyanazon hangfutamokat járja mindég, a mivel magának árt, vagy a költő műfajilag egyező termékeiből hagyogat el, a mivel ennek kifejtett erejét kevesbíti meg. Ha azonban mindössze néhány műről, annak méltatásáról van szó, akkor kétségtelenül az egységes elbeszélés, a műveknek az életrajz keretébe való beillesztése és feldolgozása az elengedhetetlen szabály. A ki az anyagon uralkodik, annak természetéhez alkalmazkodik; ki mindég, minden anyagot, akár az egységes fejlesztés, akár a külön cso-

portositás elve szerint akar kezelni: az lehet iskola-mester, a ki az elméleten görcsös ragaszkodással csügg, de nem alkotó író, nem művész, a ki tárgyának szervezetéből vonja le a szerkezeti törvényt. A Czakó pályája rajzolásában az egységes elbeszélést kellett volna az írónak követnie, az irodalmi fejtegetést az élet keretébe foglalnia: de éppen ez egységesítés és beillesztés iránt hiányzik még a kellő érzéke. Czakóról úgy beszél, mintha költészete egyetlen oázis volna a magyar irodalom roppant sivatagában; sem korába be nem illeszti, sem kortársaival össze nem veti, sem a drámai irányok áramlatában helyét ki nem jelöli; a mi lényeges befolyással van arra is, hogy a költőnek meghasonlását magával és viszonyaival, mint pszichológiai problémát, nem oldja meg biztos kézzel. Aztán a helyett, hogy a Czakó alkotó és jellemző erejéről, nyelvéről és verseléséről szólna, az egyes darabok részletes ismertetésében külön elaprózva tárgyalja az egyes jellemeket, külön elaprózva tünteti föl a költő jó és rossz tulajdonságait, minek következtében előadása néhol száraz, néhol ismétlődő. Ám mindennek ellenére szívesen ismerjük el, hogy essay-je tanulságos és tartalmas; hogy Dózsa egy nemesen nyilatkozó vonást hoz magával az irodalomba: azt a becsületességet, mely az írói hivatást a lelkiismeretes kutatás és az erkölcsi kötelesség erős érzetével és szorgalmával egyesíti. Ma, mikor a felszínesség, a léhaság vagy könnyelműség annyiszor nyegléskedik: kétszeresen örülünk oly kezdőnek, ki a komoly feladatnak komoly férfissággal törekszik megfelelni. Kitérő példányok tanulmányozása, a saját tehetségének izmosodása, bizonyosan fölébreszti benne is az érzéket az alkotás törvényei iránt és akkor nemcsak becses anyagot: de becses művet is adand.

REPERTORIUM.

Ábrányi Korn., id. A magyar zene sajátságai. Ism. Molnár Géza. Főv. Lapok 186. sz.

Ábrányiné-Katona Clementina. A régi urak. (A Kölcseyek otthona.) Egyetértés 187. sz.

Acsády Ignác. Az Athenaeum kézi lexikona. II. köt. Ism. Kath. Szemle. 680—683. l.

Addási. Aquarellek és Croquik a gazdasági életből. Ism. Nemzet, 277. esti sz. — Somogy 46. sz.

Almási Tihamér. Miniszteri tárcza. Vígj. 3 felv. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés. 312. sz. — Robin. P. Napló. 317. sz. — Alfa. Bud. Hirl. 312. sz. — Keszler Józse. Nemzet. 312. sz. — Ambrus Z. Magy. Hirl. 312. sz.

Ambrozovics Dezső. Az Arany-szobor és művésze. Egyetértés. 132. sz.

Ambrozovics Dezső. Hajótöröttek. Ism. Egyetértés. 215. sz. — Dr. Lázár Béla. Nemzet. 266. sz. — Pató Pál. Hét 28. sz.

Arany János. Toldi. Magyarázta Lehr Albert. 8. kiad. Ism. Komáromy Lajos. Nemz. Nevelés 165. l.

B. E. A zuglapok. Főv. Lapok. 201. sz.

B. E. Jókai és Futtaky. Főv. Lapok. 290. sz.

Baloghy Dezső. Versek, dalok. Balassa-Gyarmat, 1893. Rövid ism. Vasárn. Ujság 29. sz.

Barabás Ábel. Jókai Mór jubileumára. Délmagyar. Közl. 243. sz.

Bartók Lajos. A magyar király operaháza. Pesti Napló 269. sz.

Bauer Lénárd. A renaissance és kritikai szellem irodalmunkban. Debreczeni kath. algymn. 1892/3 értes. 3—16. l.

Bende Géza. A főváros és az irodalom. Magy. Szemle 41. sz.

Benedek János. Tábornöve. Ism. Censor II. Hét 24. sz.

Berczik Árpád. Csiky Gergely. Akad. Értes. 121—136. l.

Berczik Árpád. Munkácsy Árpád-képe. Egyetértés 271. sz.

Binder Jenő. Néhány Mátyás királyról szóló trófiánk s rokonaik. Brassói állami főreálisk. 1892/3. értes. 3—40. l. — Önállóan is megjelent. Ism. fg. Bud. Szemle 76. köt. 156—159. l.

Bocz József. Első aratás. Költemények. Temesvár, 1893. Ism. Marosvidék 44—46. sz.

Bognár Teofil. Idegen eredetű népmeséink. Kathol. Szemle 227—258., 539—562. l.

Bokor József. Az Arany-szobor. Egyetértés 133. sz.

Borbély Sándor. Torda-aranyosszéki népmondák. Erdélyi Híradó 237. sz.

Borsos István. Klasszikus költők hatása Czuczor Gergely költészetére. Pápai ref. főisk. 1892/3. értes. 41—53. l.

Bourget Pál. Az asszonyi szív. Regény. Ford. Tóth Béla, 1893. Ism. Főv. Lapok 215. sz. — Tar Lőrincz. Hét 30. sz. — Hevesi Sándor. Magyar Génusz 39. sz.

Brájer Lajos dr. A vidéki színészetéről. Főv. Lapok 234. sz.

Brasch Mór. Költői betegségek. Délmagyar. Közl. 204. sz.

Cenner Lajos. Negyedórák. Rövid ism. ms. Kath. Szemle 693. l. — Lévay Mih. Magyar. Állam 162. sz.

Császár Imre. Styl. Magyar Ujság 294. sz.

Csegey Gusztáv. Jókai Mór. Sárospataki Lapok 42. sz.

Csetneki Mariska. Az Arany-szobor és Bokor J. válasza. Egyetértés 138. sz.

Cz. G. dr. Petőfi eskető helyén. (Az erdői emléktábla leleplezéséhez.) Magyar Állam 184. sz.

Czapáry László. Heros Sinensis. (Sinai hős) 1763. Tyrnaviae in albano. Magyar nyelvű iskolai dráma. Közl.: —. Székesfehérv. cist. főgym. 1892/3. értes. 23—43. l.

Dankó Jos. Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Ism. Keményffy Dániel. Főv. Lapok 277. sz. — J. B. Pressburg. Zeitg. 97. sz. — Pór Antal. A magyar himnologia. Kath. Szemle 464—476. l. és Századok 341—348. l.

Erdélyi Gyula. Írók a képviselőházban, 5) Hegedűs Sándor. Magyar Szemle 27. sz. — 6) Helfi Ignác — 7) Beksics Gusztáv. U. o. 28. sz. — 8) Br. Kemény Endre. 9) Eötvös Károly. U. o. 29. sz. — 10) Hock János. 11) Asbóth János. U. o. 30. sz. — 12) Pázmándy Dénes. 13) Csávolszky Lajos. U. o. 32. sz. — 14) Br. Podmaniczky Frigyes. U. o. 34. sz. — 15) Falk Miksa. 16) Neményi Ambrus. U. o. 38. sz. — 17) Ilyés Bálint. 18) Szemere Huba. 19) Berzeviczy Albert. 20) Hoitsy Pál U. o. 39. sz.

Erdélyi Gyula. Gr. Zichy Géza. (Valami az operáról). M. Szemle. 33. sz.

Érdújhegyi Menyhért. Péter és Bánk bán összeesküvése. Rövid ism. A. B. Bud. Hirl. 275. sz. — Magyar Állam 176. sz. — ó. Kath. Szemle 688—690. l. — Dudás Gyula. Századok 708. l.

Eredetiség a költészetben. *L—I.* Magyar Szemle 43. sz.

Az erki pap. — Egy magyar Abraham a Sancta Clara. Egyetértés 278. sz. (Blaskovics Andor).

Farkas Emőd. Hadnagy uram. 1893. Rövid ism. Főv. Lapok 263. sz.

Ferenczi Zoltán. Az erdélyi magyar játékszín kezdete. Ism. Századok 166. l.

Fülöp Árpád. Csiksomlyói misztériumok. Ism. Heinrich Gusztáv. Phil. Közl. 610—614. l.

Gaal Lajos. Szabó István műfordításai. Magyar Állam 170., 171. sz.

Gaal Mózes. Az ifjúság és a regényolvasás Pozsonyi Kath. főgym. 1892/3. értes. 1—13. l.

K. Gáspár Bndre. A mi nótáink. Egyetértés 290. sz.

Gáspár Imre. Egyén és tömeg a regényben. Magyar. Szemle 32. sz.

Gonda Dezső. Ágnes. Ism. Tutsek József. Brassó 101. sz. Feleki Sándor. Egyenlőség 27. sz.

Gopcsa László. Az első magyar gyorsíró. Erdélyi Híradó 201. sz.

Görömbei Péter. Adalék Bárá Jósika Miklós életéhez. Vasárn. Ujság. 20. sz.

Gozsdu Elek dr. Ünnepi beszéd. Tartotta a Temesvárott 1893. okt. 22-én rendezett Jókai-ünnepélyen. Délmagyar. Közl. 244. sz.

Győrffy József. Politikai szatírák. Ism. Egyetértés 159. sz.

Gyurits Antal. Egyetemesség és katolicizmus az irodalomban. Magyar. Állam 199. sz.

Gyürky Ödön. Révai Miklós. Magyar Állam 194. sz.

Gyürky Ödön. Kath. folyóirásaink. Magyar. Állam 220. sz.

Hadzsics Antal. A szerb színészet Magyarországon Kisfaludy-társ. évilap. 26. köt. 99—113. l.

Hatis István. Színes Mozaik Nagy-Kanizsa történetéből. Ism. Föv. Lapok 263. szám.

Hentaller Lajos. Sajtócenzenura ostrom alatt. — A komáromi sajtó történetéből. — Komár. Lapok 42. sz.

Herczeg Ferencz. Simon Zsuzsa. Regény. Ism. Kozma Andor. Nemzet 285. sz. — (Erdélyi P.) Föv. Lapok 289. sz. — Egyetértés 302. sz.

Hoffmann Sándor. Vázlatok a modern irodalomról. Magyar Szemle 27—30. sz.

Hoffman Sándor. Jászai Mari legújabb alkotása. (Tudor Mária.) Magy. Szemle 42. sz.

Horváth Cyrill dr. Codex-irodalmunk példái és a Példák Könyve. Ism. Rupp Kornél. Phil. Közl. 700. l.

Horváth Ferencz. A XVI. századbeli magyar protestáns énekek. Kis Tükör 19—24. sz.

Ignotus. Rossz versek. Hét 27. sz.

Iványi Dezső. Pitypalaty. Szeged, 1893. Rövid ism. Föv. Lapok 263. sz.

Iványi Ödön. Apró regények. Ism. Pató Pál, Hét 28. sz.

Jászai Mari mint Tudor Mária. *Alfa.* Bud. Hirl. 277. sz.

Jókai jubileuma külföldön. Nemzet 227. sz.

Jókai Mór. A »Magyar Nábob« megköltése. Föv. Lapok 276. sz. — Nemzet 275. sz.

Jókai Mór. Az én iskolatársaim. Visszaemlékezés. Pesti Hirlap 207., 210—213. sz.

Jókai minden műve. Egyetértés. 305. sz.

K. dr. Közönség és kritika. Nemzet 289. sz.

Kabos Ede. Koldusok. Ism. l. Bud. Szemle 75. köt. 475—477. l. — Pató Pál Hét 21. sz.

Káldy Gyula. Kuruczdalok a XVII. és XVIII. századból. Ism. P. B. Századok 158. l.

Kálmán Farkas. A magyar zenéről. (Ajánlva Eötvös Károlynak.) Egyetértés 180. sz.

Kalmár Elek. Petőfi János vitézének népies elemei. Phil. Közl. 643—651. l.

Káplány Antal, dr. A tragikum mint jellemképző eszköz. Szentesi főgym. 1892/3. értes. 3—9. l.

Kara Győző. Csiky Gergely tanuló korában. Aradi főgymn. 1892/3. értes. 22—53. l.

Karácson Imre dr. Janus Pannonius élete és művei Kath. Szemle 196—210. l.

Karczag Vilmos. Romok. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 241. sz.

Kassuba Domokos Szvorényi József. 1816—1892. Egr. kath. főgymn. 1892/3. értes. 3—40. l.

Katona József emlékezete. Kecskeméti főreálisk. 1892/3. értesítője. 1—13. l.

Kazinczy F. levelezése. Közzéteszi Váczy János. III. köt. Ism. n. Bud. Szemle 75. köt. 291—294. l.

- Keglevich István dr.* Munkácsy »Árpád«-ja. Nemzet 241. esti sz.
- Keményffy Dániel.* Egy kurucz író. (Gróf Forgách Simon). Magyar Szemle 9. sz.
- Kerekgyártó Ede dr.* A Tompa-ünnepélyről. Föv. Lapok 203. sz.
- Kiss Gábor dr.* A murányi Vénus. Budapesti IV. ker. reálisk. 1892/3. értés. 3—16. l.
- Kis Sándor dr.* Révai Miklós. 1750—1807. Nagy becskerekai főgym. 1892/3. értés. 3—37. l. — Magyar Állam 195. sz.
- Kolosvári Aladár.* Emlékek Arany Jánosról. Mezőtúr és vidéke 51. sz.
- Kornai István.* Katonadalok. Ism. Censor II. Hét 24. sz.
- Kósa Rezső.* Küzdelmek. 1893. Rövid ism. Magy. Szemle 37. sz.
- Kovács Zsigmond.* A kassai irodalmi társaság. Föv. Lapok 276. sz.
- Kozáry Gyula.* Zrinyi emlékezete. (Részlet Szigetváron tartott egyházi beszédéből), Győri Közl. 78. sz.
- Krajcsovics Soma.* A Zrinyiász vallási eszméiből. Szarvasi ref. főgymn. 1892/3. értés. 3—16. l.
- Kraut Győző.* Csokonai mint ódaköltő. Jászberényi kath. főgym. 1892/3. értés. 3—30. l.
- Kropff Lajos.* A magyar nyelvtörténeti szótár ügyében. Bud. Szemle 75. köt. 286—290. l.
- Kuthy József dr.* Természet és költészet. (Művelődéstörténeti tanulmány.) Székesfehérv. főreál. 1892/3. értés. 6—28. l.
- L—l.* Szépirodalmunk egy nagy baja. Magy. Szemle 34. sz.
- Ladányi Béla.* Irodalmi társaságok a vidéken. Föv. Lapok 239. sz. — Kovács Zsigmond válasza. U. o. 245. sz.
- Lauka Gusztáv.* Éjjeli látogatás. (Emlékeimből.) Föv. Lapok 231. sz. (Petőfi Juliáról.)
- Lázár Béla dr.* Révai Miklós. Nemzet 234. sz.
- Lévay József.* Arany Iyrája. Akad. Értés. 317—329. l.
- Margalits Ede.* Zrinyi Miklós, a költő. Kath. Szemle 259—279., 418—429. l.
- Márki Sándor.* Haan Lajos emlékezete. Századok 289—304. l.
- Márki Sándor.* Egy magyar humanista. (Maximilianus Transylvanus.) ism. ys. Századok 541. l.
- Mátray Lajos.* Hulló levelek. Költemények. Szatmár, 1893. Rövid ism. Vasárn. Ujság 27. sz.
- ng.* Egy kis kalászat kath. magyar irodalmunk mezején. Magyar Állam 243. szám.
- Nagy Imre. 1849—1893. Vasárn. Ujs. 37. sz. — Föv. Lapok 247. sz. — Apróságok Nagy I-ről. Nemzet 247. sz. — Adorján Sándor. Nemzet 246. esti sz. — Alexander B. Magyar Szalon 20. köt. 73—75. l. — Ambrozovics Dezső. Egyetértés 247. sz. — Hoffmann Sándor. Magyar Szemle 38. sz. — Morvay Győző. Torontál 205. sz. — Robin. Pesti Napló. 252. sz. — Karczag Vilmos. Magy. Génius 37. sz.
- Nagy Imre* naplója. Szomory Emil. Nemzet 250. sz.
- A népszinműről. D. Föv. Lapok 267. sz.
- Névtelenség a hirlapirodalomban. (Zola előadása.) Pesti Napló 268. sz.

Novák Béla. Kalászatok a történelem és a hazafias költészet mezején. Nagykárolyi kath. főgymn. 1892/3. értes. 3—45. l.

Novák Sándor. Szigeti veszedelem és Zalán futása. Ism. Kanyaró Ferencz. Phil. Közl. 599—605. l.

Oáry Lehel. Az ének és játékmester. Ism. Föv. Lapok 217. sz.

Pálffy Albert. A régi Magyarország utolsó éveiben. Regény. Ism. Erdélyi P. Föv. Lapok 295. sz.

A Pallas nagy lexikona. I—III. köt. ism. i. Kath. Szemle 683—688. l.

Persán György. Előkelő körökben. Regény 1893. Ism. Föv. Lapok 259. sz.

Péterfi Lajos. A természet Tompa Mihály költészetében. Kereszt. Magvető 133—141. l.

Petőfi. Csernátóni Gyula. Petőfi és az 50-es évek költői. Petőfi-Muzeum 4—8., 54—58., 73—79., 102—108. l.

Ferenczi Zoltán. Versek. I. 1844. U. o. 8—16. l.

F(erenczi Z)oltán. Újabb czikkek Petőfiről. U. o. 16—21., 29—33. l.

F. Z. Repertorium a Petőfi-literatúrához. U. o. 21—23. l.

F. Z. Vonatkozások Petőfíre. U. o. 23., 47., 70., 94—96. l.

Ferenczi Zoltán. A helység kalapácsa. U. o. 25—28., 60—63. l.

F. Z. Petőfi levele Degréhez. U. o. 33. l.

A kortársak bírálatai Petőfi műveiről. Közli F. Z. U. o. 43—46. l.

Ferenczi Z. Petőfi fordításai. U. o. 34—38., 64—69., 84—89., 110—115. l.

Ferenczi Zoltán. Petőfi és Hiador. U. o. 38—43. l.

F. Z. Petőfi a márcziusi napokban. U. o. 46. l.

Ferenczi Zoltán. Tündérálmom. U. o. 49—54. l.

Ferenczi Zoltán. Petőfi önéletrajza. U. o. 59. l.

F. J. Petőfi tót nyelven. U. o. 69. l.

Ferenczi Zoltán. Petőfi első fordítója. U. o. 89—91. l.

Az Athenaeum Petőfi kiadása. Föv. Lapok 275. sz.

Petőfi és Garay János. (Garaynak két kiadatlan levele Petőfihez. 1. Pest, 1848. decz. 17. 2. Pest, 1848. decz. 25.) Közli Havas Adolf. Pesti Napló 209. sz.

Pintér Kálmán. Révai Miklós szelleme. Magy. Szemle 37. sz.

Prém József. Félvér. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 266. sz. — Pató Pál. Hét 28. sz.

R. B. Petőfi és Juliskája. (Egy kiadatlan levél.) Otthon I. köt. 15. l.

Radó Antal. Ingyenes népkönyvtárakat kérünk! Magy. Szemle 45. sz.

Rakodczay Pál. Az akció és szavalat Duse játékában. Föv. Lapok 299. sz.

Rákosi Jenő. Modern aesthetika. Akad. Értes. 136—142. l.

Rákosi Jenő. Jelentés az 1892. évi Teleki-pályázatról. Akad. Értes. 187—193. l.

Rákosi Jenő. A nemzeti géniusz. Kisfaludy-Társ. Évlapjai 26. köt. 200—212. l.

Riedl Frigyes. A magyar irodalom fő irányai. Bud. Szemle 76. köt. 69—87., 256—274. l.

Riedl Frigyes. Arany János. Ism. Prot. Szemle 390. l.

Róna Béla. Egy új Bánk-tragédia. (Kisfaludy Sándor eddig ismeretlen műve.) Egyetértés 139. sz.

Róna Béla. Délibábok. Ism. dr. Lázár B. Nemzet 313. sz.

- S. E. Gregus* Ágost forradalmi versei. Alföld 212. sz.
- S. Gy. Révai Miklós.* Pesti Napló 239. sz.
- Sajó Aladár.* Katonáéknál. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 241. sz.
- A sajtóról *y. y.* Föv. Lapok 222., 224. sz.
- Schwarz Ignác.* Magyar orvosok mint költők. Vasárn. Ujs. 33. sz.
- Scossa Dezső.* Írók a vidéken. Föv. Lapok 189. sz.
- Sebestyén Gyula.* Br. Eötvös József. Nemz. Nőnevelés. 45—52. l.
- Solymosy Elek.* A Duse-féle hatások titkai. Szabad Szó 153. sz.
- Somló Sándor.* Bolyongás. 1893. Rövid ism. Magyar Szemle 35. sz.
- Soós József.* De Nicolai Istvánffy Pannoni latinidade. Kecskeméti ref. főgym. 1892/3. értes.
- Sz. J. Iványi Ödönről.* Pesti Napló 295. sz.
- Szabó Jenő.* Versek. N.-Enyed, 1893. Rövid ism. Vasárn. Ujs. 28. sz. —
- Censor II. Hét 24. sz.
- S. Szabó József.* Tompa Mihály halálának negyedszázados évfordulóján. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 31. sz. — T. M. emlékezete. Föv. Lapok 211. sz.
- Szalai Emil.* A nemzeti színház jövő évadja. Magy. Génusz 36. sz.
- Szalai Emil.* A népszínmű jövője. Magy. Génusz 38., 39.
- Szalay Fruzsina.* Versek. Ism. Roboz István. Somogy 44. sz.
- Szász Károly.* Atilla halála. Tört. tragédia. Ism. Föv. Lapok 184. sz.
- Szász Károly* Jelentés az 1892. évi Farkas-Raskó-pályázatról. Akad. Értes. 194. l.
- Szathmáry József.* Kazinczy és Toldy. Phil. Közl. 559—567., 663—672. l.
- Szathmáryné.* 1816—1893. Ambrus Z. Magyar Hirlap 299. sz. — Robin. P. Napló 304. sz. — Föv. Lapok 299. sz. — Nemzet 299. sz. — Bud. Hirlap 299. sz. — Egyetértés 299. sz.
- Szeremelei Barna.* Igaz Sámuel. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 32. sz.
- Szigeti Imre.* Hogy lettem én színigazgató. Magy. Szemle 35. sz.
- Szigeti József.* A táblabíró intendáns. Kisfaludy-Társ. Évlapjai. 26. köt. 215—223. l.
- Szigeti József.* Bud. Hirl. 311. sz.
- Szily Kálmán,* Arany János, mint főtítkár. Akad. Értes. 330—337. l.
- Színészet,* (A magyar) ifjú gárdája. Justinus. 3) U. Székely Kornélia. Magyar Génusz 38. sz.
- Szomory Károly.* A költő művészete. (Költészettani vázlat.) Magy. Szemle 40. és köv. sz.
- (T—n). Jó és rossz regényekről. Föv. Lapok 289. sz.
- Tagányi Károly.* A besztercei szószeret kulturtörténeti jelentősége. Századok 305—327. l.
- Tasso.* A Megszabadított Jeruzsálem. Ford. Jánosi Gusztáv. Ism. Dr. P. S. Kath. Szemle 667—680. l.
- Tell Anasztáz.* A XVI. század szatirái. Győri főgym. 1892/3. értes. 3—36. l.
- Timár Szaniszló.* Az arany borju. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 241. sz.
- Tornyai Károly.* Mivel kezdjük meg az egyházi ének-formot? Magyar Állam 173., 179., 185., 190. sz.
- Tóth Ede.* Töredék — naplójából. Zala 43. sz.

Tóth Lőrincz. Emlékezések a Kisfaludy-Társaság keletkezésének idejére. Kisfaludy-Társ. Evlapjai. 26. köt. 114—135. l.

Tóth Pál. Karacs Teréz emlékezete. Sárospataki Lapok 27—31. sz.

Tóth Sándor. Az aesthetikai képzésről. Főv. Lapok 187. sz.

Tömörkény István. Szegedi parasztok és egyéb urak. Ism. r. d. Főv. Lapok 184. sz. — Lipcsey Ádám. Nemzet 204. sz. — Pató Pál. Hét. 28. sz.

Tüdős István dr. Dévay Bíró Mátyás. Prot. Szemle 342—360. l.

Újabb versgyűjtemények. v. z. Bud. Szemle 76. köt. 161—201. l.
(Bírálja a következő versgyűjteményeket: Dura M.: Szőke Dunaparttól; Váradi A.: Költemények; Makai E.: Vallás énekek; Gyürky Ö.: Költemények; Jakab Ö.: Nyár; Ifj. Brády A.: Pittypalatty; Jákey A.: Költeményei; Földvály J.: A boldogság útja; Lipcsey Á.: Árnyék; Dura M.: Új élet; Zempléni Á.: Költeményei; J. Virág Béla: Egy év története; Rudnyánszky Gy.: Új Könyv; Szávay Gy.: Költemények; Sebesi Jób: Költemények; E. Kovács Gyula: Költeményei; Erődi D.: A pacsirtától a szatiráig; Békéssy Helén: Költemények; Tóth Pál: Költemények; Bocz Józs.: Első aratás.)

Váczy János. Kazinczy Levelezésének III. kötete. (Kivonat a jelentésből.) Akad. Értes. 20—29. l.

Váczy János. Tompa Mihály. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 31. sz.

Váczy János. Révai Miklós. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 34. sz.

Vadnay Károly. Vajkay Károlyról. (Visszaemlékezések). Főv. Lapok 226. sz.

Vajda Viktor. Bászk népdal magyar királyról. Atharratz Jaureglan. Kecskemét 41, 42. sz.

Vajkay Károly (1825—1893). Vasárn. Ujs. 34. sz.

Váradi Antal. Hamis Istenek. Regény. Ism. Főv. Lapok 280. sz.

Várnai Sándor. Jan Kollár, mint pap, tudós és költő. Prot. Szemle 422—433. l.

Városvy Gyula. Mosolygó levelek. Vig elbeszélések. Lugos, 1893. Ism. i. Kath. Szemle 498—501. l.

Varsányi Gyula. Mulandóság. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 313. sz.

Végh Endre. Virág Benedek élete és költészete. Kaposvári áll. főgym 1892/3. értes. 11—20. l.

Versényi György dr. Körmöczvidéki gyermekversikék és mondókák. Körmöczbányai főreál. 1892/3. értes. 6—34. l.

Vértesi Arnold. Emlékezés Csukási Józsefről. Pesti Napló 302. sz.

Vértesi Gyula. Sebek. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 241. sz.

Viola Miksa. Kétféle szerelem. Regény. 1893. Ism. Ignotus. Hét 26. sz.

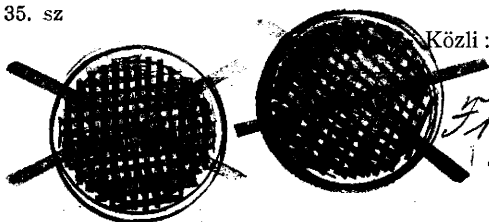
Werner Gyula. Anteusz. Regény. 1893. Ism. Lipcsey Ádám. Nemzet 204. sz. — Tar Lőrincz. Hét 23. sz.

Wigand János. A költői igazságszolgáltatásról. (Párbeszéd). Pancsovai főgym. 1892/3. értes. 3—19. l.

Zelliger Alajos. Esztergom-főgyházmegyei papság irodalmi munkássága. Nagyszombat 1893. Ism. Kath. Szemle 694. l.

Zrinyi M. Sziget ostroma. Átdolgozta Vékony Antal. 1892. Ism. Vasárn. Ujság 35. sz.

Közli: Hellebrant Árpád.

51922/23-143

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

NEGYEDIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénzütalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia kiadóhivatalához (Magyar Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM”

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magyar Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen. philosophia és államtudományi folyóiratot indított. Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.

A pénzütalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magyar tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények Pauer Imre osztálytitkárnak czimzendők.

Megjelent!!

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Sz. Gergelyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap.

Ára 2 frt 50 kr.

Gróf Széchenyi István hirlapi cikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállította: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV. és 564 lap.

Ára 5 forint

MŰVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Írta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Fordította: GEÖCZE SÁROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap.

Ára füzve 1.50, egész vászonkötésben 1.90.

Megrendelések intézendők

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapesten.

Budapest, 1893. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

